

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

XI.

RUDABÁNYA
2011

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

XI.

**RUDABÁNYA
2011**

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK XI. (VI. évf. 1.) sz.

E számunk munkatársai:

Dr. Dobos Irma geológus (Budapest);
Hadobás Sándor múzeumigazgató (B.-A.-Z. Megyei Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya); **Nagy Péter** történész (Ózd);
Szemán Attila történész-régész, főmuzeológus (Központi Bányászati Múzeum, Sopron); **Tóth Álmos** nyug. főgeológus, a Magyarhoni Földtani Társulat Tudománytörténeti Szakosztályának elnöke (Budapest).

Szerkesztő:

HADOBÁS SÁNDOR

A címlapon:

A Magyar Bányamunkások XIV. Kongresszusa alkalmából készült díszszekendő, 1948. (A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum gyűjteményéből. Hadobás Sándor felvétele.)

A hátsó borítón:

A szepesremetei (ma Mníšek nad Hnilcom, egykor németül Einsiedel) róm. kat. templom, tornyának csúcsán, a kereszt alatt bányász-szimbólummal. Középkori eredetű, 1810-ben barokk-klasszicista stílusban átépítették. Tornya 17. századi. (Hadobás Sándor felvétele.)

ISSN 1788-0939

Közreadja az

ÉRC- ÉS ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI MÚZEUM ALAPÍTVÁNY

a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum és a Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány közreműködésével

A szerkesztőség címe:

3733 Rudabánya, Petőfi u. 24. – e-mail: tadibe@gmail.com

Felelős kiadó: Boza István, az ÉÁBM Alapítvány Kuratóriumának elnöke. – Nyomda: Z-Press Kiadó és Nyomda Kft., Miskolc.

Felelős vezető: Kása Béla

Georgius Wernher Magyarország csodálatos vizeiről

DR. DOBOS IRMA

A reneszánsz évszázadainak nagyszerűségei között a *Kárpát-medencében* is itt-ott felcsillan kiemelkedő alkotás, amely nem csak hazánkban, hanem a művelt nyugaton is elismerést szerzett. Ezek közé tartozik *Wernher György* (latinosan *Georgius Wernherus*) forrásokkal és fürdőkkel foglalkozó munkája, amely először 462 évvel ezelőtt, 1549-ben *Bázelben*, majd nem sokkal ezután, 1551-ben *Bécsben* klasszicizáló *epistola* formában jelent meg. Munkáját *Herberstein Zsigmond* báró (1486–1557) ösztönzésére állította össze, aki *I. Ferdinánd* német-római császár és *I. Miksa* magyar király nagy műveltségű tanácsosa és diplomatája (Čelko 1982). Nem csak érdeklődött a földrajz, a néprajz és a természettudományok iránt, hanem értékes munkáit ki is adta. Diplomáciai küldetésben járt *Dániában*, *Svájceban*, *Hollandiában*, *Franciaországban*, *Spanyolországban*, *Lengyelországban*, *Oroszországban* és *Magyarországra* kétszer is eljött. Fő műve történeti, geográfiai és néprajzi jellegű adatokat, leírásokat tartalmaz, amely erről az időszakról forrásértékű munka. Az 1577-ben *Antwerpenben* kiadott műve mellékletét képezte *Wernher De admirandis Hungariae* c. munkája, de ezután még többszöri kiadást is megért. *Kölnben* 1563-ban, 1591-ben és 1595-ben, *Frankfurtban* pedig 1600-ban jelent meg.

Wernher műve népszerű volt ebben az időben, mivel jelentős földrajzi és gyógyászati leírást tartalmazott. A 14–16. századi reneszánsz műveltség egyik alapját képezte az ilyen jellegű ismeret, annál is inkább mivel latinul jelent meg, így a nyelvet ismerők részére kitűnő olvasmány volt.

Az életút és a mű dícsérete

Wernher György Paskoviában (Szilézia, ma Lengyelország) született 1497 körül. A krakkói egyetemre *Boroszló* püspöke, *Thurzó János* küldte, ahol irodalmat *Eck Bálinttól* tanult, s 1519-ben az *Artes Liberales* babérkoszorúsa lett, majd *Herberstein* vette pártfogásba és barátságával tüntette ki. Tanítóként működött *Kassán* és *Eperjesen*, ezután az ország főtanácsosa, majd *Sóvár* és később *Szepes* várának kapitánya, a vidék főispánja lett. Amikor a sárosi vár kapitánya, akkor a szepesi kamarának is igazgatója, ahol később, 1686 után itt intézték a *Felvidék* pénz- és bányaujveit.

A *Felvidék* forrásairól *Wernher* tájékoztatta *Herbersteint*, aki viszont a budai melegforrásokat ismerte meg akkor, amikor *II. Lajos királynál* járt *Budán*, és hallott a galgóci hévforrásokról is. Kérte *Wernhert*, hogy írja le ezeket a forrásokat, hogy meg lehessen őket ismerni. Ezek után állította össze *De admirandis Hungariae aquis...* című munkáját, amely természetesen csak részben mutathatta be az ország ásvány- és gyógyvizeit. Elsősorban a felvidéki előfordulásokat tárgyalja, s az akkor már régen ismert dunántúli, dél-magyarországi és erdélyi források jóformán teljesen kimaradtak az ismertetésből.

A kor szokásai szerint a mű elejére üdvözlő, ajánló verssorokat írt *Joannes Ludovicus Brassicanus* bécsi egyetemi tanár és *Sigismundus Torda Gellous* (*Gyalui Torda Zsigmond*) eperjesi rektor. Egyébként *Wernher* is verselt és igen sok költeménye és epigrammája jelent meg *Krakkóban* 1544-ben *A Magyarország gyásza* című kiadványban. Összegyűjtött versei és iratai a wittenbergi könyvtárból lassan eltűntek. Leányát, *Sabinát* (+1543) *Tectander* (*Zimmermann József*) krakkói orvos jegyezte el, aki *Izabella királyné* orvosaként jött *Magyarországra*. *Wernher* 1567-ben halt meg, és *Eperjesen* temették el leánya és felesége, *Zsófia* mellé.

Torda Gellous Zsigmond levele jól jellemezte *Herberstein Zsigmondot*. A sok elismerő mondat után talán a legjobban a következőkben fogalmazta meg: „*Tanítsa érényeidet komoly életmódot, ritka állhatatosságod, feddhetetlenséged, csendes békességed, mértéktartásod, őszinteséged és szelídséged, valamint józanságod.*” Vázolta az igazságosságát, magas szintű tudását, és a durva embe-

rek megszelídítését, amiért a király maga mellé rendelte. Mindemellett részletezte az orosz földről írott munkájának nagyszerűségét. Nem felejtkezett el *Wernherről* sem, aki hozzá hasonlóan tiszteli, nagyra becsüli és barátjának tekinti e levél címzettjét.

1. ábra. *Herberstein Zsigmond 1526-ban.*

Brassicanus János Lajos bécsi egyetemi tanár *Wernher Györgynek* küldött levelet. Nagy elismeréssel nyilatkozik a megjelent forrásokról írott munkáról. Részletezi az egyes forrásoknál tapasztaltakat, amelyek mind alátámasztják a szerző nagyszerű megfigyeléseit és leírásait. Kifejezte óhaját, hogy mivel az ország más részein is lehet nagyon kiváló forrásokat találni, jó lenne, ha azokat is leírná *Wernher*. Említi *Budát*, *Galgócot* és még egyéb, már eddig is-

mertetett külföldi forrásokot is, mert azokat ilyen leírás után most már könnyen fel lehet ismerni. Befejezésül közli, hogy minden erejével azon lesz, hogy tovább folytassa *Wernher* ezt a munkát.

A budai források és a török szokások

Könyvét *Wernher Herberstein Zsigmondnak* ajánlja, és az ő parancsára írja le a szepességi forrásokat. Megmagyarázza, hogy *Pannónia* alatt mindazt a területet érti, amelyet magyarok laktak és a *Szarmát-hegység* – amit újabban *Kárpátoknak* neveznek – határolja. Említi a jászokat, *Erdélyben* a székelyeket, de ezen a művelt területen németek is vannak ugyan, de a magyarok uralják. Sok a bányaváros *Szepes megyében*, és még sok más vármegyében.

A forrásokról azt írja, hogy ilyenek, mint *Magyarországon*, alig fordulnak elő más országban. Beszámolóját először a budai hévizekkel kezdi, és úgy ítéli meg, hogy ezek helyét joggal tették meg királyi székhelyül. A források egy része kellemes hőmérséklete miatt alkalmas fürdésre, ilyenek a királyiak a palota szomszédságában, mások viszont olyan forró vizet ontanak, hogy azokat pedig kórháziaknak nevezik, mivel hűtés nélkül alkalmatlanok a fürdésre. Némelyik olyan forró, hogy a beledobott tojás megfő. A fürdőben a meleg mellett hideg forrás is található, s ezzel rögtön le lehet hűteni a meleget. Ha a *Dunától* indulunk el, akkor előbb csaknem hűvös, majd langyos, és minél tovább haladunk, annál inkább melegebb, jóformán kibírhatatlan lesz. Szerinte a források hőmérsékletét csökkentő víz valószínűleg a *Dunából* ömlik bele a forrásba. Nem kerülték el figyelmét a *Duna* medrében „felbugyogó” hévizek, a szökevényforrások sem.

Ezeket a meleg forrásokat „*thermáknak*” nevezi, amelyek részben a város felett, részben a város alatt találhatóak (*Felhevíz*, *Alhevíz*). Leírásából megtudjuk, hogy a törökök nagyon kedvelték a fürdést és tovább fejlesztették a fürdőket és mindkettő mellé *Mahometh (Mohamed) basa*, akit a vezér az elfoglalt ország kormányzójának nevezett ki, otthonokat, rendházakat építtetett a dervisek számára. *Felhevízen* a dombon még szenthelyet is kijelölt a rend

egyik tagja emlékére annak életében, akit mint valami „istenséget” tiszteltek a törökök, halála után azután ott temették el. Ez minden bizonnyal *Gül Baba* türbéje (sírkápolnája) a *Rózsadombon*, mert csak ezzel lehet azonosítani a leírást.

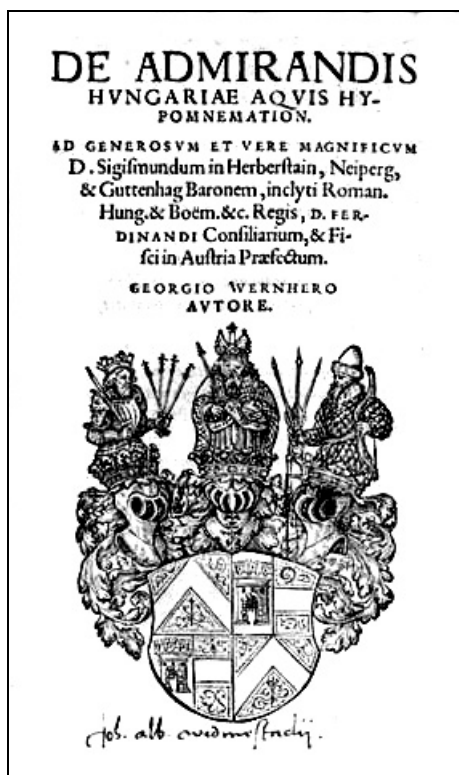
A dervisek olyanok, mint a mi szerzeteseink, akik koldulásból élnek, és a vallásuk tanítása szerint sanyargatják testüket, tüzes vassal sebhelyeket égetnek belé, mások éles ollóval belevágnak, ismét mások mindkét módszert alkalmazzák. Mindezt azért teszik, hogy szentebbeknek látsszanak. A ruházatban is megmutatkozik a vallásosságra való törekvés és vannak, akik fehér bokáig érő vászonruhát viselnek, lábbelit hordanak, és fedett fővel járnak, mások viszont mezítláb és fedetlen fővel, testüket két bárány vagy kecskebőr fedi, előlről és hátulról lóg le vállukról. Olyanok is vannak, akik csak testük szeméremrészeit takarják be. Ők az indiai jógikhoz hasonlítanak.

A törökök azért is nagyon kedvelték különösen a folyóvizet, mert nem csak a szennyeződést mosták le magukról, hanem naponta többször is mosdottak, hogy bűneiktől megszabaduljanak. Ezt a szokást minden bizonnyal más nemzetől vették át, mert például a rómaiaknál is szokás volt, amit *Aeneas* is megénekelte művében. A törökök a templom bejáratánál vizet is tartanak azért, mert senki nem léphet be oda mosdatlanul. A nyilvános fürdőket sem vetették meg, és *Szulejmán* is építtetett, főként *Budán* több fürdőházat, a kalocsai érsek hajdani palotájában pedig gondoskodott saját fürdőjéről. A templomi márványlapokat is beépítették, megtisztítva a rajtuk levő képektől. Ide a vizet földalatti csatornán a *Dunából* nyomták fel arra a szintre, ahol fel akarták használni.

Mahometh basa a hőforrások mellé derviskolostorokat építtetett, hogy így vonzóbbá tegye a forrásokat és a fürdőket. A hőforrásaikról híres helyek között főleg az olasz, a német, a görög forrásokat és helységeket sorolja fel *Wernher*. Szerinte a budaiak valahogy nem szereztek hírnevet, pedig egészen különleges helye ez *Európának* a fekvését, éghajlatát, talaját tekintve, nem beszélve arról, hogy jelentős védelmet biztosított más népek részére. A pesti oldalon is említ forrásokat, ezek valószínűleg a margitszigetiek és a fürdőszigetiek voltak.

A felvidéki „thermák”

Buda után ekkor valóban *Esztergom* volt a legjelentősebb helység az országban, annál is inkább, mivel itt volt az érsek székhelye. Egy toronyba zárt melegforrást említ *Wernher*, ahová a várból egy meredek lépcsőn lehet lejutni, s ez olyan bővizű, hogy régen malomkővet hajtott, most pedig dobhoz hasonló szivattyúgépet hajt, amellyel a *Duna* vizét földalatti csatornán keresztül a toronyba szivattyúzzák, és a várba vezetik. A másik forrás még bővebb vizű, és egy halastavat táplál, vize elegendő 3–4 malomkő hajtására.

2. ábra. *Wernher De admirandis Hungariae aquis... című könyvének címlapja.*

A *Vág* mellett a *Thurzó* család birtokán *Pöstyén* hévizeiről nagyon híres lett. Azért is különlegesek ezek a források, mert nem csak gyógyhatásuk van, hanem érdekes módon jelentkeznek. Ez annak a következménye, hogy a forrásokat ekkor még nem foglalták, s a *Vág* áradásakor a források is a parttól távolabb léptek ki a felszínre, ellenkező esetben pedig jóval közelebb kerültek a parthoz. Emiatt azután a fürdőzők állandóan vándoroltak és újabb és újabb gödröket ástak a forrás körül. A nagy hőmérsékletű forrásvizet a folyó vizéből hűtötték.

Trencséntepliget csak *Trencsén* néven említi a kiadvány, s igen röviden csak annyit ír róla, hogy igen keresett az üdülőhely a kellemes meleg, tiszta forrásvíze miatt. Ez érthető is, hiszen az *Illésházyak* csak jóval később, 1594-ben építettek itt fürdőt. A *Thurzók* közül *Elek* a bajmóci forrásokat már négyzetes kövekből gyűjtőmedencébe vezette, és a kövek részben lépcsőként, részben ülőhelyként szolgáltak. A mérsékelt és melegebb vizet pedig kétószítja a kőből készült válaszfal. Az előbbit az előkelőség részére, az utóbbit a nép részére tartották fenn.

Körmöcbánya nem túl meleg *stubnyai* forrásai egy szigeten fakadnak, s azokat a hegyről lefutó patak veszi körbe. *Selme-* és *Körmöcbánya* között ugyancsak több melegforrás olyan kőzetből lép a felszínre, hogy az a fürdőzők feje felett árnyékot és tetőt képez. A *Plinius* által említett gyógyiszapot itt, a források eredeténél különösen a „*fekélyesek használják*”. A *selmebányai Rózsika-forrás* meleg vize a csatornákat és az ülőhelyeket vastag kéreggel vonja be. Ez a jelenkori kőzetképződés (travertino) első megfigyelése és leírása.

Liptó megyében a *Vág* eredete közelében, a *Keresztelő Szent János* falu melletti langyos forrást főleg a bőrbetegségben szenvedők keresik fel. Ez a terület a *Kárpátok* legmagasabb részét képezi, ahol örök hó borítja a csúcsokat. Itt a hegység elnevezésére több változatot találunk. A szlovákok *Tatrinak*, a magyarok *Tarczalnak* nevezik, *Wernher* pedig legszívesebben *Szarmatnak* nevezné. Ehhez kapcsolódik a *Szepesség*, ahol azután olyan forrásokat lehet találni, amelyek megmarják a vasat, kövesednek, és ha isszák, akkor halálosak. Erről a területről, amelyet talán a legjobban ismert és kedvelt, egy külön munkájában valamivel részletesebben is beszámol 1551-ben.

Erdélyből csak a kevésbé forró Várad (Nagy-) melletti Szent László-forrást említi Wernher, amelynek igen kellemes és mérsékelt hőmérsékletű, tiszta és átlátszó vize van. Úgy gondolja, hogy talán azért nevezik a forrást Szent Lászlónak, mert itt fürdött, vagy azért, mert róla nevezték el az egyházat, amelyet mind ő, mind Zsigmond király bőkezűen megajándékozott.

Rézkiválasztó, kőképző és mérgező források

A Szepesség ismertetése Szomolnokkal kezdődik, ahol egykor ércet bányásztak és úgy termelik a vizet, mint Esztergomban. A szivattyút a felülről ráömlő víz forgatja és a kiömlő vizet csatornák fogják fel és a földbe ásott medencékbe vasat, vastárgyakat tesznek, s ezek rövid időn belül megsemmisülnek, s ami visszamarad, az a réz. Ezt azután kemencében összeolvasztják, s ugyanúgy felhasználható, mint az ércből előállított réz. Ezt a folyamatot a piritnek tulajdonítják, mert abból esővíz hatására vitriol (kénsav) képződik. A felaprózott piritet a bányákban is hasznosítják úgy, hogy ezzel behintik a talpfákat, s ezek a víz hatására szétesnek, vitriol keletkezik belőlük, s megkeményedés után lefejtik, összegyűjtik, és forró vizet engednek rájuk és forrás után besűrűsödik, s végül faládákba vezetik, ahol a bedugott vesszőkön kiválik a réz.

A rézkiválasztásnak ezt a módját a spanyolországi Rio Tintóban csak az 1670 óta művelt bányában alkalmazták, így nálunk jóval korábban végezték ezzel a módszerrel a réznyerést. A kémiai folyamatban nem a víznek, hanem az 1947-ben felfedezett *Thiobacillus ferrooxidans*nak van meghatározó szerepe.

A kőképző forrásokat a tapasztalatok szerint ugyanolyan gyakran látogatják az emberek, mint a hévforrásokat. Van olyan is, ahol a németek a valóságos halastavat alkotó patak csobogásáról nevezték el a falut (*Rauschenpach*). Az igen nagy hozamú forrás a belédobott fát úgy bevonja „kőzettel”, mintha kérge lenne. Hasonló nagyon forró vizű forrás fakad Szt. Andrásfalván, Szepesvár közelében, a Szt. Márton templom mellett, s a felszín alatt és felett is ilyen jellegű kőzet képződik. A lakosság a kibányászott anyagot mész helyett, míg a felszíni kőzetet építkezésre használja, s ez utób-

biról úgy mondják, hogy vízből épült házban laknak. A várhoz közeli barlangban nyáron a forrásvíz befagy, s ezért innen visznek jeget italok hűtéséhez. *Nógrád megyében a füleki vár* melletti barlang leírása téves, s ezt először *Bél Mátyás* közölte munkájában. A *Szepes* fölé emelkedő *Szarmát-hegy* lábánál és a sárosi várral szemben két forrás fakad, és ebben a várban *Wernher* a kapitány. A szóbeszéd szerint az egyik forrás csak a madarakat öli meg, míg a másik kettő egyéb élőlényekre is ártalmas. Ezért is nagyon szigorúan őrzik, nehogy bárki is hozzáférjen. Majdnem *Eperjes* határában sisakvirág nő egy másik forrásnál, amelynek a nedve ugyancsak *mérgező*. Ez a forrás az itteniek szerint olyan tulajdonságú, hogy a növekvő *Holddal* gyarapszik, a fogyó *Holddal* csökken a vízhozama, úgyhogy újhholdkor teljesen elapad. *Plinius* szerint ugyanis olyanok a források, amilyen a föld, amelyen keresztül folynak a vizek és a növények nedvei, amelyeket áztatnak. (Mindenes bizonnyal ez az első megállapítás a *kőzet és a víz* kölcsönhatásának).

A savanyúvízű forrásokról az a véleménye *Wernhernek*, hogy ebből keveset ismer *Magyarországon*, pedig ha megismerte volna a *Székelyföld* forrásait egészen más lett volna a véleménye. Egy keveset azért bemutatott, így *Zólyom megyében* az ugyanilyen nevű vár mellett az egyik, a másik pedig a *Királyhegynél* található, s mindkettő a lépbajosok gyógyítására kiváló hatású. Halálos gőzű barlangról is van tudomása, amely minden élőlényre mérgező. A *Szarmát források* alatti savanyúvizet viszont még az egészségesek is nagyon kedvelik. A *Beszterce[bánya]* (németül *Neusohl*) melletti jelentős bányákat királyiaknak hívják, mivel bennük a király költségén folyik a munka és a kis csatorna zöld vizet ad, majd leülepedés után aranytartalmú iszapot nyernek belőle.

Az ízét változtató források közül *Bars megyében*, nem messze *Léva* várától lehet ilyet találni. Abban az esetben, ha nyitott edényben viszik el a forrástól a vizet, és közben elveszíti ízét, egyértelműen annak a következménye, hogy szénsavmentes lesz, de ezt akkor még nem igen tudták. Olyan savanyúvíz-forrás is van a közelében, amelyből a kiömlés helyén kőzet képződik, és ha ez már olyan magas, hogy tovább nem tud folyni, akkor megváltoztatja folyásirányát, így egy körforgást végez a forrás.

Sósforrások Eperjestől Erdélyig

A sósforrásoknak *Eperjes* határában, olyan nagy a sótartalmuk és csípősségük (szénsavtartalmuk), hogy sót is főznek belőlük, és étel készítéséhez kiválóan alkalmas. Innen kapta *Sóvár* a nevét, amit *Salizburgnak* is neveznek. Az egykori vár ugyancsak *Wernher* kapitánysága alá tartozott, de rombadőlt. A só kiaknázását, kutatását a királyi intézkedések gátolták, nehogy a nagyobb termelés következtében a só ára csökkenjen.

Természetes sóelőfordulásokat lehet találni *Máramarosban*, *Erdélyben* sóstavakat, s némelyikben még halak is élnek. Az átlátszó sókristályokat itt drágakőnek hívják. A só keletkezéséről tudományos magyarázatot nem tud adni, inkább a népi megnyilatkozásokra hagyatkozik, bár azokat nem igen fogadja el. Ilyen formában tulajdonképpen bizonyos tekintetben néprajzi kutatást is végzett *Wernher*. A székelyek szántás-vetés közben sokszor sóra bukkannak, s ilyenkor csak annyit vehetnek el belőle, amennyi saját szükségletükhöz elegendő.

A lengyel sóról úgy vélekedik, hogy hasonlít a magyarhoz, de nem olyan tiszta, és sokkal mélyebben található, gyakran hatalmas földtömegek szakítják meg folytonosságát. *Erdélyben* néhol a felszínen is előfordul, így nem messze *Tordától*, a *Maros* partján.

A források táplálta folyók és tavak

A sok meleg gyógyforráson kívül számos hidegvízű is található az országban, ilyen a két szepesi kőképző forrás is. Akkor *Kassa* közelében a *Miszlóka* melletti forrást sokan dicsérték és látogatták. Az ott található kőzetet felmelegítették, és beletéve a forrásvízbe, alkalmas lett a fürdésre. *Wernher* úgy gondolja, hogy inkább a kőzetnek lehet tulajdonítani a víz gyógyerejét, nem a forrásnak. Felmerül a kérdés, hogy honnan ered a források gyógyereje, miért gyógyít az egyik ilyen, a másik amolyan betegséget, mitől van közöttük annyi sokféle eltérés hőfok, íz, illat tekintetében, miért marja meg a vasat az egyik és miért képez követ a másik. *Georgius Agricola A földből kifolyó dolgok természete* című munkájában

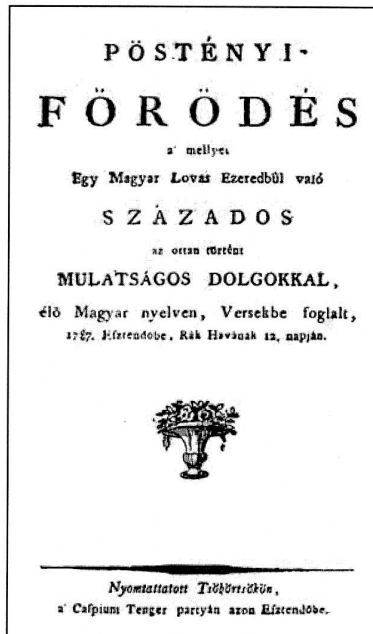
ígéri, hogy nyilvánosságra hozza ismereteit a gyógyforrásokról, így előfordulhat, hogy a feltett kérdésre választ is lehet kapni. *Wernher* ezekkel nem kívánt foglalkozni, ő csak eleget akart tenni a jóságos *Zsigmond báró* kívánságának, amit ő mindig parancsnak tekintett. Ezzel az utolsó fejezettel tulajdonképpen befejezte a forrásokról ismertetését, és néhány mondatban méltatta *Herberstein* oroszországi munkáját, amelyet olyan értékesnek tekintett, hogy abból mindenki a nép szokásait, vallását teljesen megismerheti. Találunk utalást a *magyar* népnév eredetének meghatározására is, bár ebben egyértelmű állásfoglalás akkor nem történt.

Az ország folyóinak vizsgálatakor *Wernher* leginkább az erdélyi aranytartalmúakat emeli ki. Beszél a folyók hajózhatóságáról, halakban való gazdagságáról. E részt követően felsorakoztatja a rómaiakat és a görögöket (*Plinius, Homérosz, Vitruvius*), akik sokat foglalkoztak a forrásokkal, de ismételten *Agricolára* hivatkozik, mivel ő ismeri a latin és a görög szerzők munkáit, és eddigi műveiből tőle mindent meg lehet tudni.

Befejezésül a krajnai *zirknitzi* tóról ír, amiről tulajdonképpen a báró elbeszéléséből tudott, aki elmondta, hogy ez olyan tó, amely ősztől kezdve feltöltődik, de a nyár közeledtével kiszárad. Ez annak a következménye, hogy a patakok vize csökken, sőt teljesen megszűnik, másutt pedig a földalatti járatokban tűnnek el. Hasonló jellegű a tiroli *Alpok* között, *Favarias* mellett a *psevetisi* hévíz, amely októberben majdnem kiszárad, májusban pedig visszatér a vize. Ennél is híresebb a svájci forrás, amely augusztusban, amikor a hó már esik, kiszárad. Júniusban azután előbukkan, de csak napjában kétszer: reggel és este, majd ismét eltűnik. Ez a hegyet, ahol a forrás fakad, *Engstlenek* nevezik, és a helyet *Aargaunak* hívják. Végül ismételten *Herbersteinhez* intéz néhány mondatot, s abban kéri megértését, hogy kevés szabadidejében csak ilyen szerény munkát tudott összeállítani, bár jóval többet szeretett volna átadni.

Irodalom

- DOBOS Irma, 2009: Wernher György bemutatja Magyarország csodálatos vizeit. = *Ásványvíz, Üdítőital, Gyümölcslé*, 10. 14–16. p.
- ERDŐSI Laura, 1963: Wernher: De Admirandis Hungariae Aquis Hypomnematum. = *Comm. Hist. Artis Med.*, 29. 103–146. p. (A szerző ismertetése és a mű teljes fordítása az 1595. évi kölni kiadás alapján).
- ČELKO, E. 1982: Zigmund Herberstein (1486–1557). (Balneohistoria Slovaca 19.) = *Balneologický spravodaj*, Piešťany, 134–141. p.
- WERNHERUS, G., 1551: Hypomnematum de Aquis in Scepusio Admirandis. (Szlovák fordítás: A. Rebro, 1980.) Bécs, 7 p.

A régi magyar fürdőkultúra irodalmi emléke a rudabányai születésű gróf Gvadányi József (1725-1801) *Pöstényi fürödés...* című verses műve (1787).

Úrvölgyi bányapénzeink

SZEMÁN ATTILA

Magyarország a középkorban és a korai újkorban az európai rézbányászat terén nagyhatalomnak számított. Két nagy központja volt: az alsó-magyarországi (*Garam-völgy*) és a felső-magyarországi (*Szepes-Gömöri érchegység*) bányavidék. *Alsó-Magyarország* termelése a 17. század második feléig, illetve a századfordulóig vezető szerepet töltött be a hazai termelésben: mintegy 80 %-át adta a magyar réznek, a későbbiekben azonban ez az arány fokozatosan csökkent. A 18. századtól azután a felső-magyarországi rézbányászat dominál, de még ebben a században is jelentős mennyiségű rezet állítottak elő *Alsó-Magyarországon*.

A *Garam völgyének* két bányavárosa vált ismertté a nagymennyiségű exportált rézről: *Besztercebánya (Neusohler Kupfer)* és *Libetbánya (Libether Kupfer)*. Az itteni rézbányászat központja egyértelműen *Besztercebánya* bányaváros volt, *Libetbánya* jóval kisebb jelentőséggel bírt. Az előbbi hosszú időn keresztül a rézbányászat szervezésének és vezetésének egyik legfontosabb központja volt hazánkban. Itt azonban sohasem működtek rézbányák, a termelés ténylegesen a városhoz tartozó három közeli telepelyen, *Óhegyen (Altgepirg, Staré Hory)*, a kb. egyórányi járásra levő *Úrvölgyön (Valle Dominarum, Herrengrund, Spania Dolina)* és *Homokhegyen (Sandberg, Piesky)* folyt. Ez utóbbi két helység tulajdonképpen egy hegygerinc két oldalát jelentette. A viszonylagos közelség miatt nemcsak a bányapolgárok, hanem a bányatisztek is többnyire *Besztercebányán* laktak. Közülük általában csak egy, a bányáirnok – mint a legalacsonyabb rangú – lakott kötelezően *Úrvölgyön*, s így neki kellett felügyelnie a kint lakó bányamunkásokra is. Minthogy *Úrvölgyön* mindig is nagyobb, jelentősebb bányák voltak, mint *Homokhegyen*, ebből következően több

bányász dolgozott itt. Fontosabb településnek is tekinthetjük, sőt nagyobbbrészt az itteni lakosság járt át *Homokhegyre* dolgozni. A bányapénzek kiadásának szempontjából fontos időszakban, azaz a 16. század első felétől-közepétől *Homokhegy* jelentősége tovább csökkent. Ezért a bányapénzeket nem *besztercebányainak* és nem is *homokhegyinek*, hanem az említett fontos bányászközségről *úrvölgyi bányapénzeknek* szoktuk nevezni. Ami *Óhegyet* illeti, ez kissé távolabb feküdt *Besztercebányától*, és a 16. század közepétől már inkább csak kohászatának köszönhette jelentőségét. 1564-től azután a rézkohók nagy részét is átvitték az új besztercebányai kohótelepre, s *Óhegyen* csak néhány kisebb kemence maradt.

A bányapénzek egyik alapvető sajátossága, hogy a néhány emberrel, kézműves módszerekkel dolgozó jelentéktelen bányáknál, melyek – főként a nemesércbányászatban – még a 16-17. században is működtek, nem volt értelme használni őket. Nagyobb üzemenknél viszont már igen, egyesült vállalatoknál pedig szükséges volt a forgalmuk, mert megkönnyítette az ellátást, és a természetbeni juttatások kezelésével biztosította a gazdasági kényszer alkalmazását. Hiszen a sok, bérből és fizetésből élő, mezőgazdasági termeléssel munkája miatt foglalkozni nem tudó, sokszor egészen terméketlen vidéken élő bányász ellátása nagy nehézségeket okozott. A 16-17. századból több bányapolgári bányapénzt ismerünk.

A 16. század első nagyobb, és korának legjelentősebb bányáüzeme mégis a besztercebányai *Thurzó-Fugger részvállalat*, melynek bányái túlnyomó többségükben *Úrvölgyön* voltak, s 3-400 munkást is foglalkoztattak. E vállalat bizonyosan külön kereskedelmi lerakatot, kantint tartott fön munkási számára, mint azt egy 1535-ből származó iratból tudjuk.¹ Ebben *Besztercebánya* bányaváros panaszkodik, hogy *Fugger* hivatalnokai a város privilégiumai ellenére idegen sört és húst méretnek a bányáknál. Bár egyelőre nem ismerünk e részvállalathoz köthető bányapénzt, nem lehetetlen, hogy már az élelmes *Fuggerek* is használtak ilyet.

¹ Péch Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története* I. Budapest, 1884. 157. p. IX.

Az ország első bányapénzeit azonban nem az alsó-, hanem a felső-magyarországi bányavidéken hozták forgalomba. A jelenleg ismert legkorábbi bányapénzre vonatkozó dokumentum 1581-ből származik. Ebben *Kubinyi Kristóf* bányatulajdonos bócai bányájához kér engedélyt a bányapénz használatára az udvari kamarától.² Annak bizonyítására, hogy a bányapénz használata már szokásos, bevett eszköz, kérvényéhez mellékelte három funkcionáló bányapénzt is. Ezek azonban mind a felső-magyarországi bányavidékhez, közelebről *Szomolnokhoz* tartoztak, noha *Bóca* alsó-magyarországi illetőségű.³

A legrégebb alsó-magyarországi bányapénzek viszont „besztercebányaiak”, 1591-ből,⁴ 1595-ből⁵ és 1597-ből⁶ ismertek. Mind egyoldalusak, s az 1591-es (1. kép) és 1597-es (2. kép) változatok nyolcszögletű csegely, az 1595-ös kerek réz lapkára lett verve (3. kép). Ez utóbbin gyöngyör is látható, míg a csegelyeken csak a kerek verető szélének íves lenyomata vehető ki. E bányapénzek azonban lényegileg ugyanaz a kép, a besztercebányai címer szerepel, kétoldalt karéjosan kivágott reneszánsz pajzsban, s a két kivágásban az N és S betűk láthatók. A betűk jelentésének feloldásaként a „*Neosolium*” adható meg. Ez a *Besztercebánya* német nevének, a „*Neusohl*”-nak a latinosított változata, s úgy gondolom, egyet lehet érteni e feloldással. Valószínűleg ezért nevezte *Gohl Ödön* besztercebányai bányapénznek, noha *Úrvölgyet* külön címszó alatt tárgyalja. *Gohl* a leírás után megjegyzi, hogy ez a darab „*A tágabb értelemben vett bányapénzek közé tartozik, amennyiben a bányavárosnak és esetleg nem magának a bányaiüzemnek hasz-*

² Bóca. Kubinyi Kristóf. Hofkammerarchiv Wien, Vermischte ungarische Gegenstände, fasc. Boczaer Bergwesen Folio 410.

³ Szemán Attila: Legkorábbi magyarországi bányapénzeink. = *Numizmatikai Közöny* 100-101. 1999-2000. 89-96. p. 1. tábla; Szemán, Attila – Kiss, Gábor: *Bergwerksmünzen Ungarn und Siebenbürgen (1548-1947)*. H. n. 2008. 2.01.01; 2.01.03; 2.02.01. sz.

⁴ Szemán-Kiss 2008. 1.05.01. sz.

⁵ Szemán-Kiss 2008. 1.05.02. sz.

⁶ Szemán-Kiss 2008. 1.05.03. sz.

nálatára szolgált.”⁷ Mivel bányászékből és kalapácsból álló szimbólum nincs rajta, az újabb szlovák szakirodalom hajlik a városi munkabárca meghatározás felé ezeknek a rézvereteknek az esetében.⁸ A bányaiüzem és a bányaváros ebben a korban valóban egészen különböző fogalmak. Legalábbis amikor a feudális uralkodó privilégiumaival alapított bányaváros, azaz a benne élő polgárok, s az újabban kibontakozó korai kapitalista vállalkozások érdekei összeütköztek, bizony előfordult, amint azt a *Fuggerek* kapcsán említettem, hogy a város a bányaiüzemekre panaszkodik jogainak csorbítása miatt. Mindazonáltal ez az ellenségeskedés esetinek tekinthető, s a rézvállalat irányítását 1546-ban a király átvette a *Fuggerektől*, a kamara pedig e században még jól megfért a várossal. Így több lehetőség is van, mely áthidalhatja az azonos jelkép használatának problematikáját. Az egyik eset, ha *Besztercebánya* saját bányájában használta e bányapénzt. A másik, hogy egyezkedett a kamarával, s az ellátás hasznán valamilyen módon osztozkodtak. Létezik azonban egy harmadik lehetőség is, hogy a besztecebányai kamara is a városi címet használta! Ebben az esetben kézenfekvő, hogy a bányapénzeket is ezt alkalmazták. A kissé meglepő lehetőséget természetesen bizonyítani kell.

Már a 16. századi bányászatban gyakorlat volt, hogy a félkész-terméket valamiféle jeggyel hitelesítették. Ebben az időszakban a kohászat is a bányászat részét képezte, tehát az ércfejtéstől a félkész-termékig egy vállalaton belül állítottak elő mindent. Ilyen finomított anyagú félkész-termék a rézbányászatban a táblaré és a tárcsaré, melyet nagy mennyiségben exportáltak a jelzett időszakban *Magyarországról*. Egyik legismertebb és legkeresettebb termékünk volt a világpiacon! Ilyen besztecebányai tárcsaré például a hamburgi kikötő előtt elsüllyedt hajó rakományában maradt ránk, de fennmaradt különböző múzeumi gyűjteményekben is, s ezek egyértelműen a bányaiüzem termékei voltak. A félkész kohó-

⁷ Gohl Ödön: A magyar bányapénzek. = *Numizmatikai Közlöny* 18-19. 1919-20. 15. p.

⁸ Bovan, Marián – Mácelová, Marta – Ušiak, Peter: Nálezový súbor mincí a žetónov z mestského hradu v Banskej Bystrici. = *Numizmatika* 17. 2000. Supplementum, 105-111. p. 2. ábra, 1. sz.

termékek bélyegzéséről tudunk már *Agricola De re metallica... c.* munkájából is, bár itt az ezüstcipókról történik említés. Igaz viszont, hogy az ábrázoláson inkább vésett jegynek tűnnek a jelzések (4. kép).⁹ De ugyanabban a munkában primitívebb, vésett jeggyel ellátott ólomcipókat vagy tárcsákat is találunk (5. kép).¹⁰ Nem kétséges tehát, hogy a 16. század végén is készültek ilyen réztárcsák, melyeknek hitelességét, esetleg minőségét jelezték e „márkajeggyel”. A magyar réz kiváló minőségű volt! Jegyeik egy részét is ismerjük, *Milan Augustín*¹¹ alapján magam is közöltem már néhányat belőlük (6.a, b, c kép).¹² Az egyszerű kőfaragójegyekhez hasonlóak mellett a besztercebányai címerpajzzsal ellátottak is előfordulnak közöttük. Ez utóbbi a bányapénzekben szereplő besztercebányai címeres jelzéshez hasonló méretű, besztercebányai címerrel ellátott kerek verőtövel beütött jelzés. A szóban forgó címer azért is alkalmas lehetett a magyar termék és a kamara jelképezésére, mert voltaképpen megegyezett a korabeli magyar államcímer bal felével. De ami ennél is fontosabb, okleveles adatunk van arra, hogy II. Rudolf megtiltja Thurzó Istvánnak, a szomolnoki rézüzem birtokosának a besztercebányai rézjegy használatát,¹³ éspedig már a *Kubinyi* kérvénye utáni évben, 1582-ben.

⁹ Agricola, Georgius: *De re metallica libri XII*. Basileae, 1556. Magyarul: *Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról*. Ford. Becht Rezső, szerk., bev. tanulmány, lábjegyzetek: Molnár László. Bp. 1985. 247. ábra. A finomított ezüst kivétele.

¹⁰ Agricola, 1985. 250. ábra. Ólom olvasztása és cipóba öntése

¹¹ Augustín, Milan: *Kovové krizovatky pani historie*. Bratislava, 1994. 173. p.

¹² Szemán Attila: Táblapénz vagy táblaré? = *Éremtani Lapok*, 79. sz. 2003. 17-19. p.

¹³ Schmidt, Franz Anton: *Chronologisch-systemetische Sammlung der Bergesetze der österreichischen Monarchie*. Wien, 1834. III. köt. p. 46-47. 153.

Das Zipser Kupfer soll nicht mit dem Zeichen des Neusol'schen, sondern mit einem eigenen gezeichnet werden An Stanislaus Turzo Königl. Rescript. Wien den 2. April 1582. Wir Rudolff der Ander u. u.

Nachdem N. die Inhaber des Neusollerischen Kupferhandls bey Vnns mit beschwerung Vnderthenigist angebracht, Welchermassen die

Ebben a rendeletben nagyon fontos, hogy meghatározza azt is, milyen a besztercebányai jegy „*mely a magyar pajzsot vagy még a koronát is ábrázolja*”. Ezt a leírást érdemes gyorsan összevetnünk a harmadik jeggyel a 6/ c. képen! Rajta valóban megtaláljuk a vágásos pajzsot és a nyolcszor vágott mezejű pajzsot, mely a korabeli címerábrázolásokon gyakran előforduló változata az egyébként hétszer vágott mezejű besztercebányai címernek. Sőt láthatjuk

Zipserischen Kupffer an Sortten den Neusollerischen gleich geschmidt, Vnd auch mit denseiben Zaichen, als den Vngrischen Schildt oder auch Cron bezaichnet werden, Aus welchem bißher eruolgt das dieselben fur Newsoller Kupffer angegeben Vnd verkaufft worden, welches Inen aber an Irem Verschleis grosse Verhinderung bringe, Gehorsamist bit-tend die gnedigiste Verordnung Zuthuen, Damit hinfüro Zwischen sol-chen mit den Zaichnen ain Vnderschaidt angestellt vnd gemacht wer-de, So beuelchen wir dir hiemit gnediglich, du wollest, Daran sein Vnd Verfügen, das hinfüro auf ermeldt Zipserisch Kupffer ain son-derlichs vnd kain solch Zaichen wie auf die Newsollerisch geschlagen werde, Damit man dieselben Vnderschiedtlich erkennen möge, denn wie dasselb Zue vnsern Camer guet Vnd dessen Befürdrung geraicht, als ist es ganz gnädiger Wille vnnd mainung. Geben Wienn den 2. Ap-rilis Ano u. Im 82. – Aus der Hofkammer-Archive.

A szepesi rezet nem szabad a besztercebányai jeggyel jelölni, ha-nem saját jegyet kell használni...

Miután N. a Besztercebányai Rézművek tulajdonosa erősen tiltako-zott Nálunk, (hogy) az ugyanolyan méretű szepesi rezet és a hasonló besztercebányait egyformára kovácsolják és még ugyanazzal a jeggyel – mely a magyar pajzsot vagy még a koronát is ábrázolja – bélyegzik is. Amiből eddig az következett, hogy ezeket a besztercebányai réz he-lyett adták és vették, ami azt (a besztercebányait) a kicsinybeni el-adásnál (kiskereskedelemben) nagy hátrányba hozta. Engedelmesen kérte tehát a kegyelmes rendelet segítségét, amivel ezután az ilyen je-gyek közt megkülönböztetést kell tenni. Így kegyelmesen elérhetjük nektek, amit akartok és ezzel összefüggésben ezután az említett szepesi rézre különleges, és nem ugyanolyan jegyet kell verni, mint a beszter-cebányaira, ami által a különbség felismerhető legyen. Merthogy ez a Mi Kamaránk javára és annak a támogatására irányul, amint ez igen kegyelmes Akaratunk és véleményünk. Kiadva Bécsben, 1582. április 2-án. – Az Udvari Kamara Levéltárából. (Ford. Szemán Attila.)

felette a zárt koronát is. A vágásos királyi címert *Besztercebánya* valójában még az *Árpád-korban*, 1255-ben kapta az uralkodótól. Ez, vagyis a királyi címer adományozása a bányavárosok esetében a XIV. század második feléig nem szokásos. Alighanem azért történt, mert fontos ércbányászati centrum, talán az uralkodó elosztóközpontja volt. Erre utal a már említett tény, hogy a többi bányavárossal ellentétben bányák közvetlenül *Besztercebányán* sohasem voltak, csak a környező bányatelepeken.¹⁴ A besztercebányai címert, azaz *II. Rudolf* irata szerint a „*magyar pajzsot*”, az uralkodó is a sajátjának tartotta, egyáltalán nem alaptalanul! Márpedig a besztercebányai kamarai rézművek, és csak azok, már ekkor is kincstári tulajdonban voltak, s Rudolf az állami, sőt szorosabban véve a saját földesúri kormányzásában levő kincstári rézművek gyártmányainak, azaz „*a mi kamaránk javainak*” védelmében adta ki tiltását. Miért ne verethette volna a kamara bányapénzeire is a besztercebányai címert, ha védjegyként használhatta? Sőt – bár az itt bemutatott bányapénz-veretkép és a hitelesítő pecsét nem ugyanattól a verőtőtől származik –, az sem lehetetlen, hogy azonos időpontban ugyanazt a verőtövet is használhatták mindkét célra. A különböző évszámú változatok logikai alapon hasznosak lehetnek akár a hitelesítéseknél is.

A bányapénz használatára a kincstár bizonyára azért kényszerült, mert ezek a cikkek különben igen drágák lettek volna, s így vagy az olcsó ellátást, vagy a magasabb fizetést kellett biztosítani az úrvölgyi munkásoknak. Természetesen adott esetben ez gyengébb minőséget is jelenthetett. További szempont lehetett az is, hogy a sok bányászt biztosan, és a lehetőségekhez képest jó minőségű sörrel kellett ellátni, mert különben könnyen bányászslázasad lehetett volna belőle. Ha azonban az ellátást a kamara biztosította, úgy a kiskereskedelmi haszon is a kincstár zsebében maradt. Emellett nem kellett rendes forgalmi ezüstpénzt kiadniuk, ami az ismert korabeli aprópénz-hiány közepette, s a kincstár szegénység-

¹⁴ *Anjou-kori bányavárosi pecsétjeink* c. előadásomban tértem ki erre, a *Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság* tudományos konferenciáján Székesfehérvár, Bory-vár, 2009. szeptember 4.

gét tekintve, szintén nem lebecsülendő előnynek számított. Ezek a feltételek biztosítják a bányapénz-kibocsátás fontosságának tipikus helyzetét. Minthogy írásbeli utalvánnyal ezt nem lehetett megoldani – hiszen a munkások, sőt az eladók jelentős része is írástudatlan volt –, nem is lehetett volna másként lebonyolítani, csak a nehezkesebb rovásrendszerrel, vagy a bányapénz felhasználásával.

Ha összevetjük a felsorolt tényeket a *Kubinyi* az 1581-es kérvényéhez kapcsolt hivatali felterjesztésében¹⁵ található adattal, miszerint a besztercebányai kamarai vezető is kérte a bányapénz használatát, nem lehet kétséges, hogy ezek a bányapénzek a kamara jegyét viselő, és az úrvölgyi munkások részére kiadott fizetőeszközök voltak. Sőt, alighanem kifejezetten az említett sörpince üzemeltetése során használták fel őket, s ezek egyszersmind a legrégibb fennmaradt alsó-magyarországi bányapénzek is.

Tudjuk ugyanis, hogy kamarai irányítás alatt működtek kantint az úrvölgyi bányászok ellátására. Már 1583-ból ismerünk egy, a királyi biztosok számára készített utasítást, melyben az egyik pont a következő: „*Engedélyezve volt, hogy Úrvölgyön egy sörpince építtessék, megvizsgálandó, hogy megtörtént-e?*”¹⁶ Ez a sörpince – ami feltételezi az élelmiszer árusítását is – bizonyosan a rézvállalat üzemeltetéséhez tartozott, és hosszú időn keresztül működött, de nem tudunk arról, hogy a város valaha is tiltakozott volna ellene. A tiltakozás hiánya pedig csak azt jelentheti, hogy valamiképpen érdekltté tették a várost is, pl. az ő sörukét mérték a pincében. S valóban, az 1583-as utasítás eredeti német szövegében utalnak rá, hogy a „...*vájárok és meddőhányón dolgozó munkások nehézségeinek kiségitésére Besztercebánya városából hoztak sört.*”¹⁷ A továbbiakban sem lehetett problémamentes az üze-

¹⁵ Bócza. Kubinyi Kristóf. Hofkammerarchiv Wien, Vermischte ungarische Gegenstände, fasc. Boczaer Bergwesen. Folio 407.

¹⁶ *Pécs Antal*: Alsó-Magyarország bányamívelésének története I. Budapest, 1884. 314. p.

¹⁷ *Schmidt*, 1834. III. 46.p. 154.sz. Instrukzion zur Untersuchung der sieben ungarischen Bergstädte Bécs, 1583. jan. 19. „Alß wir auch hieuer Ambtleuth anbringen, und der handls Arbaitter, Zumermallen angebrachten beschwerungen vermug Einschluß mit Nr. 6. genedigist be-

meltetés, mert az 1584. augusztus 18-án kelt „*Utasítások a beszercebányai bányászat vizsgálati jelentéshez*” c. iratban ismét foglalkoztak a pincével.¹⁸ Ebben megemlítik, hogy „...*némely tiszték előkelőbbet akartak, de a királyi biztosok leállították a drága sör mérését...*” és a bányamester „*szorgalmas figyelmére*” bízták az üzemeltetés ellenőrzését. 1585-ben aztán ismét rákérdeznak a beszercebányai kamarai vezetőnek írt instrukciókban a pincére, hogy „*az az elkészült formában maradjon-e, vagy változtatni kell rajta?*”¹⁹

A következő darabunk *Riedmüller Kristóf* bányapénze. Ez a darab régóta ismert,²⁰ de nem bányapénzként, hanem számolóbár-

willigt, damit bei vnnserrn Khupfer Perkhwerch im Herrngrundt, an ainem gelegnem ortt, auf unsern Cossten, ain Pierkheller gepautt, vnd also wegen dessen auß der Statt Neusoll hinauß gebrachten Sauren Piers, den Perkhheiern, vnnd halden Arbaiter, Irer beschwerung abgeholfen wurde. So wellet Euch ob solches beschehen erkundigen, auch was wir khunfftig von dem Leuthgeben an ainem Pier tur nützung zu etwas erstattung des auf angeregten Kheller.” 61-62. p.

¹⁸ Schmidt, 1834. III. 103. p. 167. sz. Verordnung über den Untersuchungsbericht für das Bergwesen zu Neusol. „Alß auch furkhomben, vngeacht das ain aigner Pierkheller in herrngrudnt auf der Khaiserlichen Majestet vncoosten erPaut worden, des Sich doch etliche offitier furnemblich die huetleuth alda vnterdtannden, Theur Merten Pier einZuelegen, vnnd die Armen Arbeiter damit in merweg Zuebeschweren, welches aber gleichwol durch die Comissaren abgeselt worden, welches Ir Durchleuth dann Ir auch genedigist gefallen lassen, So wellet neben dem Pergmaisster Euer vleissiges aufmerckhen haben, auch alles ernsts darob sein vnnd verfuegen ...sonnder die vbertretter nach notturfft gestrafft werden.” 105. p.

¹⁹ Schmidt, 1834. III. 154.p. 164. sz. Instrukzion für den Amtsverwalter zu Neusol. Bécs, 1587. jan. 15. „...ob wegen des erpautten Pierkhellers alda im herrn grundt mit der negst fürgenumen verenderung und bestellung aines aignen Leitgebens der durch den Igl fürgewenndter merer nutz erfolge, Ob es bey Jetzigem, vnnd ob die Arbeiter mit hierdurch beschwert weren.” 157. p.

²⁰ Weszerle József hátrahagyott érmészeti táblái Budapest, 1911. G. XXIX. t. 5.

caként értékelték. Mint ilyet ismerteti *Joseph Neumann* a lengyel rézpenzék között,²¹ később *Huszár Lajos – Procopius Béla*,²² és legutóbb *Szigeti*.²³

Leírása: *Előlap*: Gyöngykör, körirat: CHRISTOPH rozetta RIED-MVLLN rozetta. Középen újabb gyöngykörben a *Riedmüller-címer*: kiterjesztett szárnyú, fejével jobbra forduló sas, mellén fogazott kerékkal.

Hátlap: Gyöngykörben négysoros felirat: · 1601· / rozetta DENA rozetta / RIVS· CV: / · PREVS ·, alatta két rozetta közt egy köves gyűrű ábrázolása. (7/a, b. kép.)

Réz, átmérője: 14 mm.

Részletesen ismertettük és indokoltuk számolóbárcából a bányapénzек közé történő átsorolását már *Az Érem* hasábjain.²⁴ Itt most csak a feliratát említjük, mely tényleges fizetési eszköz, pontosabban denár-mivoltára utal: DENARIVS CVPREVS, azaz rézdenár. Ez a felirat, kiváltképp a *denarius* megjelöléssel egyáltalán nem fordul elő a számolóbárcákon. Bányapénzen sem lehet szokásosnak nevezni, de van hasonlóra példa. Előfordul például a GROSVS CVPREVS és TABERH GROSHEN²⁵ felirat bányapénzen. Ami a XVII. század legelejét illeti, ekkor a denár még olyan megbecsült aprópénz volt, hogy bizvást csak ezt az értéket választhatták bányapénznek az aprópénzек közül. Az érme mérete is kifejezetten a korabeli ezüstdenárnak felel meg.

A tulajdonos, vagy bérlő címere egyáltalán nem ritka a korai magán-bányapénzeken, mint pl. a Thurzó-címer, mely már a leg-

²¹ Neumann, Joseph: *Beschreibung der bekannten Kupfer-Münzen*. V. Prag, 1868. 29195/6 sz. Megemlítjük, hogy – a család lehetséges lengyel vonatkozásai ellenére – a fenti bányapénzек egyértelműen magyarországiak.

²² Huszár Lajos – Procopius Béla: *Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest, 1932. 86.a sz.

²³ Szigeti István: Régi körmöcbányai személyi érmek. = *Az Érem* 9. 1940. 7-22. p.

²⁴ Szemán Attila: Két ritka úrvölgyi bányapénzünk. = *Az Érem* 61. 2005. 1. sz. 15-21. p. Szemán-Kiss 2008. 1.06.01 sz.

²⁵ Szemán-Kiss 2008. 3.00.01 és 0.00.01 sz.

korábbi, szomolnoki bányapénzen is látható. A bányatiszt címere szintén nem példátlan a kincstári bányapénzeken, amire a későbbiekben még, az 1666-os évnél visszatérünk.

Riedmüller Kristóf selmeci polgárcsalád sarja volt. Apja, *Riedmüller János* 1571-1601 között a selmeci és a körmöci kamaránál könyvelőként szolgált, fia, *Riedmüller Mátyás* 1645-ben selmecbányai bíró. Ő maga hivatalnok volt, nem bányász, bár a családjában akadtak jelentős tulajdonnal bíró bányapolgárok is. Fiatalabb korában, 1600-tól 1606-ig, bányairnökként működött *Úrvölgyön*. 1606-ban, a *Bocskai-féle* felkelés időszakában, hivatalnokként átkerült a körmöcbányai kamarához.

A család nemességét *V. Károlytól* 1529. június 4-én *Barcelonában*, a címert 1530. március 24-én *Bécsben* kapta. Ezt 1553-ban az uralkodó megerősítette. 1786-ban újabb megerősítést és címerváltoztatást nyertek.²⁶ *Siebmacher* nem utal még bányász mivoltukra, hanem erdészettel foglalkozónak írja le a családot. Ez a két szakma azonban gyakran összekapcsolódott már e tárgyalt időszakban is.

Leírás: Címer: háromszögű hasított pajzs jobboldali ezüst, baloldali vörös mező, kiterjesztett szárnyú, fejét jobbra fordító fekete sassal, ezen négy küllős arany kerék. *Sisak:* szembeforduló csőrsisak. *Sisakdísz:* pajzsbeli arany kerék feléből (küllőközök ezüst és vörös) növekvő fekete sas. *Takarók:* fekete-arany, vörös-ezüst (8. kép).

A bányapénz címerének kerekén a küllők kicsit túlnyúlnak az arbroncson. Ez feltehetően a vízikerekre utaló változat. A címer tulajdonképpen „beszélő címer”, hiszen a név *-müller* utótagja a molnár, de legalábbis valamilyen malommal dolgozó foglalkozásra utal. Az 1553-as címert mutató *Siebmacher-féle* rajzon a pajzsban a kerék küllőinek meghosszabbításában nem láthatók a fogak. A bányapénz-címerábrázolás tehát újabb variánsnak tekinthető. Bizonyos, hogy nem véletlen pontatlanság a keréken megjelenő

²⁶ *Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. 27. kötet (Band) II. Bd. 6. Abt. – C. A. Freich von Grass: *Der Adel in Baden*. Nürnberg, 1878 123-124. p. 72. t.

fogazás, mert az 1786-os címer-változtatásban már fogazott kerék szerepel a sisakdíszben is, és pedig a félkeréken 6 fog, s ennek megfelelően a küllők száma is nőtt, igaz, csak nyolcra. A későbbi címerben emellett már rostélysisak szerepel.

Riedmüller Kristóf tehát maga nem volt bányász képzettségű, mégis mint úrvölgyi bányaírnok működött 1600 és 1606 között. Minthogy pedig e minőségében, ha a legalacsonyabb rendűként is, de a bányatisztek közé tartozott, formailag bányatiszt volt. Kérdés azonban, hogy hol használhatta a fenti bányapénzt?

Péché Antal egyik adata szerint 1600. szept. 2-án a kormány egy bizottmányt küldött ki *Trybl Gáspár* elnöklete alatt a rézművek állapotának megvizsgálására. Az utasítás 13-16. pontjai a bányamunkások ellátására vonatkoznak. Ezek: „13. Vizsgálják meg, miképpen láttatnak el a munkások élelmiszerekkel? 14. Minthogy e célra a zólyomi és turóci tized bérbe vétetett, vizsgálják meg, nem történik-e a tized beszédésénél valami rendellenesség? 15. *Úrvölgyön egy sörpince rendeztetett be a munkások számára, vizsgálják meg, miképpen kezeltetik az?* 16. Elláttatnak-e a munkások rendszeren hússal?”²⁷ E néhány kérdésből egyértelműen kiderül, hogy az úrvölgyi munkások ebben az időszakban is központi ellátást kaptak a kincstártól az élelmiszereket illetően, s ebbe természetesen

²⁷ Péché Antal: *Alsó-Magyarország bányaművelésének története* II. Bp. 1887. 9-10. p. 2. jegyz. Schmidt, Franz Anton: *Chronologisch-Systematische Sammlung der Bergesetze...* 3. köt. Wien, 1834. 323-324. p. A 15. pont szövege a következő: Dann so ist hievor ain Pier Kheller im Herrgrund der mainung erpaut vnd anricht worden, damit die Perkhheyer, vnd holden Arbeiter, mit ainem gueten Trunkh biß Orths versehen werden, Allda wellen die Commissari, auch fleissige Nachfrag halten, wie es damit gestalt Vnd ob man Jedesmals im selben Kheller mit Pier, der Notturfft nach versehen, oder was allda für bessere Ordnung damit den Arbaitern vnd ganzem Handlßwesen nuz gechafft werden khan, ins werkh Zurichten sein möcht.

Van itt egy sörpince Úrvölgyön melyet jelentettek, ahol a vájárok és más munkások egy jó itallal helyben elláttatnak. A biztosok szorgalmasan kérdezik, hogy és mint valósult ez meg. És ez a pince a sörrrel szükségletét jól ellátja, vagy egy jobb rendelet kell a munkásokkal és kereskedéssel kapcsolatban.

az ital, ez esetben a sör is beleszámított. Sőt a 16. század 80-as éveiben készült sörpince nyilvánvalóan üzemelt a 16-17. század fordulóján is. Még érdekesebbé válik a kép az említett levéltári adattal, hogy *Riedmüller Kristóf* a sörpincével kapcsolatos feladatok miatt jövedelmének javítását kérte, de türelemre intetett.²⁸ Vagyis már ekkor is fennállt az a később is megszokott helyzet, hogy az úrvölgyi bányáirnok üzemeltette az ottani sörmérést. Ez egyébként kézenfekvő volt, ugyanis az úrvölgyi bányatisztek közül általában csak a legkisebb rangú, a bányáirnok lakott *Úrvölgyön*, míg a többiek Besztercebányán éltek, és csak kijártak oda dolgozni. Viszont az is igaz, hogy ő volt a legrosszabbul megfizetve, tehát nem meglepő, ha a sok elfoglaltságot adó *korcsmáltásért* béremelést kért.

Mint ahogy esetünkben az üzemeltető *Riedmüller* volt, logikus, hogy címerével is ő állt jót érte. A 16. században és a 17. század első felében még kevés az olyan bányapénz, amelyen a bányászszimbólum is szerepel. Csak a szatmári bányászatban alkalmazták általánosan már a 16-17. század fordulóján a keresztezett bányászékből és kalapácsból álló bányászszimbólumot. A 16. századból más bányavidékekről csak az 1579-es felső-magyarországi, stószói bányapénzen²⁹ láthatjuk a keresztezett bányászéket és kalapácsot. *Alsó-Magyarországon* csak a 17. század második felétől alkalmazták a bányászszimbólumot a bányapénzeken.

Tehát a bányász-szimbólum hiánya sem lehet kifogásolható ezen a darabon, mely igényes, szép veret, s bizonyosan verdében készült. Egyelőre két példány ismert belőle, a *Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában* levő és a *Neumann* által ismertett darab. A *Neumann-féle* rajzon (9.a, b kép) látható sérülések bizonyossá teszik, hogy nem ugyanarról a példányról van szó. Ehhez járul a *Neumann* leírásában szereplő felirat-változat, mely két verőtőre enged következtetni.

²⁸ Probszt, Günther: *Das deutsche Element im Personal der niederungarischen Bergstädte*. München, 1958. 123. p.

²⁹ Szemán-Kiss 2008. 2.02.01 sz.

A korban következő bányapénz, mellyel foglalkozunk, egyoldalú és nyolcszögű csegely, amit a téglalap alakú kis lapka sarkainak ferde lemetszésével alakítottak ki. Eddig egyetlen példány ismert belőle, s *Jurkovich Gohllal* karöltve már közölt egy leírást róla,³⁰ mint *Wenger János* bányapénzéről, azonban képen vagy rajzban még nem került bemutatásra.

Leírása: *Előlap*: Vonalkör. Körirat: HANNS· WENGER· VON· NEISOL·, újabb vonalkör. Középen kétoldalt karéjosan kivágott, hasított reneszánsz címerpajzs. Jobb oldalán meglehetősen elmosódottan egy jobbra fordult griff látható, bal oldalán a pajzsfőben egy jobbra fordult madár, alighanem kacsza, alatta két vízszintes pólya. A címerpajzs két oldalsó kivágásában a kettéosztott évszám, 16 – 10 látható. (10. kép)³¹

Elég rossz állapotú, s nem is a legjobb minőségű veret, ami a fordítva beütött N betűkből és a feltehetően már eredetileg is elmosódott címerképből következik. Ezért, és a kép minősége miatt rajzban is bemutatom (11. kép). E csegely hasonlósága az 1597-es darab formájához feltűnő, bár méretei és a lapka vastagsága különböző. Bizonyára bányapénzként szolgált. Számolóbárcaként, illetve reprezentatív személyi éremként történő meghatározása külfelme miatt fel sem merülhet. A darab unikális, egyetlen ismert példány a *Miskolci Herman Ottó Múzeum* gyűjteményében található.³²

A csegely szintén a címeres bárca típusába tartozik, s kézenfekvő módon *Wenger* címerének kell rajta szerepelnie. Valóban létezik ilyen. A család régi nemességét *II. Rudolf* 1606. augusztus 8-án erősíti meg *Prágában*.

Leírása: *Címer*: csücskös talpú vágott pajzs felső vörös mezejében jobbra futó ezüst griff, az alsó arany mező háromszor vágott: arany, fekete, arany, fekete, a felső arany vágásban jobbra futó kiterjesztett szárnyú természetes színű kacsza. *Sisak*: jobbra fordult

³⁰ Jurkovich Emil: *Wenger János* zsetónja. = *Numizmatikai Közölny*, 21-22. 1922-23. 27-28. p.

³¹ Szemán – Kiss 2008. 1.05.04 sz.

³² Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Ltsz. 82.1.

pántos sisak koronával. *Sisakdísz*: két – ezüsttel és vörössel, valamint arannyal és feketével vágott – szárny között a pajzsbeli jobbra lépdelő kacsá. *Takarók*: fekete-arany, vörös-ezüst (12. kép).³³

A csegely tehát egyértelműen a *Wenger-címert* ábrázolja, de nem vágott, hanem hasított pajzsú változatban. A griff így természetesen álló helyzetbe került. A kacsát bár kiterjesztett szárnyal, de oldalsó helyzetben ábrázolták, ami a heraldikában valójában helyesebb, hiszen így nehéz a ragadozómadarakkal összetéveszteni.

Wenger János besztercebányai bányapolgár, felesége *Victoria Saly von Hirschberg* volt. A 16. század végén övé volt a besztercebányai *Ring* a 16. számú ház, amelyet a *Thau* családtól vásárolt. Jelentős bányapolgári famíliába tartozott, saját bányászati tevékenysége azonban nem volt áldásos, mert hamar eladósodott, háza és földjei 1612-ben *Mergenthaler* tulajdonába mentek át. 1615-ben eladta a *Brenner szövetség*ben levő birtokainak jelentős részét az idősebb *Frisowitz János* besztercebányai kereskedőnek 4000 aranyforintért. Ezen adás-vétel ellen sógora, *Paul Roseman* korponai lakos, akinek felesége, *Anna Saly* óvást emelt, de később kiegyeztek egymással. *Selmecen* több bányában volt társtulajdonos 1623-1630 között. Fivére, *Wenger Mihály* 1613-1619 között körmöci kamarai könyvelő, 1619-1628-ig körmöci, majd 1628-1642-ig selmeci kamarai pénztáros volt.

Besztercebányai illetőségét tekintve ezt a bányapénzt is *Úrvölgyhöz* számíthatjuk, hiszen *Besztercebánya* rézbányái – köztük bizonyára *Wengeré* is – ekkor már bizonyára az úrvölgyi bányákat jelentették.

Itt kell megemlíteni a *Gohl* 196. sz. alatti bányapénzt, mely egyoldalas. Recés szegélyében 1618-as évszám, alatta MCER betűk monogramszerűen összeállítva (13. kép).³⁴ *Neumann* szerint *Patera* bányatanácsos találta *Úrvölgyön*, más bányapénzekkel együtt.

³³ Benke István – Káplánné Juhász Márta – Szemán Attila: A bányavárosi és bányász családi címerek. = *A magyar bányászat ezredéves története* III. Bp. 2001. OMBKE, 386-430. p.

³⁴ Szemán – Kiss 2008. 0.00.02. sz.

Gohl kételkedik ebben, és a bizonytalan besorolású bányapénzek közé helyezte. Sokkal többet most sem tudunk róla mondani, és csakis a *Patera-féle* megjegyzés miatt került említésre.

Az 1630-as (14.a, b kép),³⁵ 1636-os (15.a, b kép)³⁶ és 1652-es (16.a, b kép)³⁷ évszámú koronás nagy F betűs, azaz uralkodói (I., II. és III. Ferdinánd) monogramos apró rézérmekek nagy valószínűséggel bányapénzek. *Huszár Lajos* az 1652-es darabokat a bányapénzek körébe utalta, és kizárásos alapon mi sem tudunk mást mondani.³⁸ Ebben az esetben azonban, ha következetesek vagyunk, akkor minden koronás nagy F betűs nem nemesfém veretípust bányapénznek kell tartanunk. Ezek sorozata pedig az 1564-es ólomlecsapattal kezdődik (17. kép).³⁹ Ezen azonban a koronás F betű mellett a C–N is megjelenik. Az is igaz viszont, hogy *I. Ferdinánd* 1553–1555 közt vert nagybányai aranyforintjain az NC verdejegy ott szerepel az ék-kalapács pénzverőjegy mellett. Az N–C verdejegy *Nagybánya* esetében a 16. század közepén a város magyar nevét, vagy esetleg annak német nevét is jelölhette, azaz a Neustadtot, míg a „C” 14–15. századi hagyományokkal rendelkező kollektív verdejegyként a „Civitas”-t.⁴⁰ Így ez az ólomlecsapat bányapénz mivoltában mindenképp bizonytalannak tekinthető, s bizonyára nem kapcsolható a *Besztercebánya* környéki bányászatához, hiszen *Úrvölgy* számára aligha vertek fizetőeszközt *Nagybányán*. Az is kétségtelen azonban, hogy a kincstár közvetlen irányításába az úrvölgyi bányákon kívül 1640-ig nagyobb bányákat nem vont. Ekkor is – az 1648-as felső-biebertárnai áldásig – csak nagyon visszafogott kincstári munkálkodásról tudunk. Márpedig az uralkodói monogramot csak kincstári üzemek bányapénzére ver-

³⁵ Szemán – Kiss 2008. 1.00.02. sz.

³⁶ Szemán – Kiss 2008. 1.00.03. sz.

³⁷ Szemán – Kiss 2008. 1.00.04. sz.

³⁸ Huszár Lajos: *A régi magyar emlékérmek katalógusa a legrégebbi időktől 1850-ig I. Történeti érmek 2. Újkor (1526-1657.)* Bp. 1973. 396–400. sz.

³⁹ Szemán – Kiss 2008. 1.00.01. sz.

⁴⁰ Gyöngyössy Márton: *A királyi Magyarország pénztörténete (1527–1608)*. Budapest, 2010. Martin Opitz Kiadó, 51. p.

hették rá. Így a korábbi keletű kincstári bányapénzek csakis úrvölgyinek tekinthetők. Az 1652-es veret akár már tartozhat *Selmecbányához* is, de stílusában egyenes folytatása az 1636-osnak, és *Úrvölgyhöz* ugyanúgy tartozhat.

Vitás kérdés *Gohl* 187. sz. bányapénze.⁴¹ Ez egy egyoldalas veret, melyen nagy V betű van R és H között, fent 1622 évszám (18. kép). A darabot már *Gohl* sem látta, és tudtommal nincs meg a mai magyar gyűjteményekben sem. *Gohl Neumann* alapján vette fel katalógusába, aki szerint *Patera* bányatanácsos egyéb bányapénzekkel együtt *Úrvölgyön* találta ezeket. Ugyanakkor *Gohl* kétkedik e bányapénz úrvölgyi eredetében, mondván, ez a típus az északkeleti (szatmári) bányavidék és *Erdély* bányapénzeivel rokon stílusú. Valóban, a szűkszavú leírás alapján arra lehet következtetni, hogy az erdélyi ötpénzes garas értéke alapján vert bányapénzekhez hasonló, hiszen azokon hosszú ideig megtaláljuk a nagy V betűt, mint értékjelzést. A szatmári bányavidéken is erdélyi hatásra jelenik meg, ez a tény tehát nem ad további adatokat a tájékozódáshoz. Az erdélyi stílus hatása azonban nem feltétlenül zárja ki az úrvölgyi eredetet. 1622-ben ugyanis többször is változott az uralom a bányavárosok tekintetében a magyar király, *II. Ferdinánd* és az erdélyi fejedelem, *Bethlen Gábor* között. *Bethlenről* pedig tudjuk, hogy nem csak katonai, de gazdasági tudása is nagy volt. Különösen az alsó-magyarországi bányavárosok gazdasági jelentőségét tartotta sokra, olyannyira, hogy tanulni is kívánt ebből *Erdély* bányászatát illetően. Ismert, hogy ő alkalmazta először *Erdélyben* a bányapénzeket. Sőt, bányászokat és bányatiszteket is vitt, illetve ha nem mentek önként, akaratuk ellenére is elhurcoltatta őket. A szakemberek munkáját nagyon megbecsülte, de bizonyos, hogy az olyan jól jövedelmező gazdasági újítások elől, mint a bányapénz, nem zárkózott el. Lehet tehát, hogy a *Gohl* 187-es is úrvölgyi bányapénz, csak éppen *Bethlen* verette erdélyi stílusban. Ebben az esetben ez lenne az első bányapénze, mert fejedelmi bányapénzei 1623-tól ismertek.⁴²

⁴¹ Szemán – Kiss 2008. 0.00.03. sz.

⁴² Szemán – Kiss 2008. 7.01.01. és 7.01.02. sz.

A Gohl által a 94. szám alatt *Bakabányánál* leírt 1666-os évszámú darab szintén *Úrvölgyhöz* tartozhat (19.a, b kép).⁴³ Ebben az esetben a lovat ábrázoló oldal az előlap lehetne, hiszen *Úrvölgy* régi címere lovat mutatott.⁴⁴ Igaz ugyan, hogy a ló a magyarországi bányapénzekben ritka, míg a westfaliai német vereteken gyakori, az azonban egészen bizonyos, hogy ennek az ábrázolásnak semmi köze a westfaliaiakhoz, ahol szintén címertani eredetű ábrázolásról van szó. Azt gondolom, hogy a többi stilisztikai hasonlóság és a címelem azonossága elegendő az azonosításhoz, vagy legalább megalapozottabb, mint a *Bakabányához* történő besorolásnál. Az AD FL betűk azonossága persze lehet fontos, és ez megtalálható két bakabányai bányapénzen is.⁴⁵ Bár 1658-ban a B – P rövidítés *Bakabánya – Pukkanz*, azaz kétnyelvű feloldása sem teljesen meggyőző. Már Gohl is felhívta a figyelmet, hogy az AD betűpárosítás az óhegyi bányapénzen⁴⁶ is feltűnik. Ez arra mutat, hogy inkább valamilyen, az egész *Besztercebánya-környéki* rézbányászathoz, vagy legalábbis több bányásztelepüléshez kapcsolható jellemzőről lehet szó, bár egyelőre még nem sikerült tisztázni e betűk mibenlétét. Így a ló, mint címerkép alapján, valamint hogy ebben a korban *Úrvölgyön* sorozatosan fordulnak elő a bányapénzek, valószínűbbnek tartom a darab úrvölgyi eredetét.

Alsó-Magyarországon, Selmecebányán a 17. század közepére megszerveződött kamarai irányítású bányászat számára *I. Lipót* uralkodásának (1657-1705) idején, 1660-tól vertek bányapénzeket (20.a, b kép).⁴⁷ A selmecebányai bányapénzként nyilvántartott darabok azonban – legalábbis egy idő után – az egész alsó-magyarországi kamarai bányászatban használatosak lettek. Sőt van egy levéltári adatunk, mely alapján arra következtethetünk, hogy *Joannelli főkamagróf* hivatali idejében olyan bányapénzeket is vertek, melyeket *Alsó- és Felső-Magyarországon, Selmecebányán, Úr-*

⁴³ Szemán – Kiss 2008. 1.06.02. sz.; Gohl 94. sz.

⁴⁴ Novák, Jozef: *Slovenské mestské a obecné erby*. Bratislava, 1972. 346. p.

⁴⁵ Szemán – Kiss 2008. 1.08.01. és 1.08.02. sz.

⁴⁶ Gohl 112. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.07.01. sz.

⁴⁷ Szemán – Kiss 2008. 1.01.02. sz.

völgyön és Szomolnokon egyaránt alkalmazták. Bár nem teljesen egyértelmű a leírásból, hogy ugyanazt a bányapénzt használta-e mindhárom településen, de a szűkszavú leírás alighanem egy bányapénz-típusra vonatkozik, hiszen nem említi különbséget.

„1669. május 22-én írja a főkamagróf a beszercebányai főtiszteknek, hogy őt valaki bevádolta hamispénzverés miatt; igaz ugyan, hogy ő Szomolnokon, Úrvölgyön és Selmecen is, mert a kellő aprópénz nem volt kapható, saját címerével és jegyével az egyik oldalon, ékkel és kalapáccsal a másik oldalon ellátott vörös pénzt veretett, de ezek másutt sehol forgalomba nem jöttek, és csak a bányász munkások segítségére szolgáltak. Felszólítja a tisztet, hogy a pénzjegyek iránt jelentést tegyenek.

1669. május 25-én bizonyítják a főtiszték, hogy régi időktől fogva szokás Úrvölgyön réz és ólom pénzjegyeket kiadni a munkásoknak, hogy egyik bértől a másikig húst és italokat vehessenek az ezek elárúsítására rendelt tisztektől, a pénzjegyeken hol egyik, hol másik tisztnek a neve vagy jegye van kiverve, most pedig a főkamagróf címere; a jegyek másutt sehol el nem fogadtatnak, csak az illető élelmiszerek árusítóinál. Hasonló jegyek verettettek és adattak ki Szomolnokon is, melyek miatt Eperjesen a megyei gyűlésen valaki panaszt emelt minden ok nélkül, mert a jegyek csak a bányászok könnyebbségére szolgálnak, s arra, hogy ne kelljen a rossz lengyel pénzt forgalomba hozni.”⁴⁸

Sajnos ezt a bányapénzt tárgyi valóságában nem ismerjük, de joggal várható, hogy a jövőben még előkerül belőle példány. Mindenképpen érdekes a leírt bányapénz léte és besorolása, mert már 1660-tól az előlapjukon koronás nagy L betűt, azaz az uralkodó jegyét ábrázoló bányapénzeket vertek *Selmecbánya*, és talán egyéb kamarai bányüzemek részére is. A leírás pedig határozottan *Joanelli* címerét jelöli meg, mely, mint a kibocsátó jegye, csakis az előlapon lehetett. Vajon csupán saját magánbányái számára verette ezeket a főkamagróf? Egyáltalán lehettek-e magánbányái, hiszen ez a hivatalával összeférhetetlen volt. Vagy mégis a kamarai bányák számára vertek ilyen kirívó éremképű bányapénzeket?

⁴⁸ Péch 1967. 793. p.

I. Lipót az alsó-magyarországi bányakamara területén azonos jelölésű, előlapján nagy L betűt szerepeltető bányapénz-sorozatot adott ki, melynek az 1675-ös típusát mutatjuk be (21/a, b. kép).⁴⁹ E közös bányapénzeket használták nyilvánvalóan *Úrvölgyön* is.⁵⁰ Az 1686-os darabokról (22.a, b kép) azonban levéltári adatok alapján bizonyítható, hogy azok – bár külsejükben erre még semmi sem utal – kizárólag *Úrvölgy* számára lettek kiverve. „1686. febr. 1-én kihirdetetik, hogy a régi vörös pénz bevonatik és helyette 1686 évszámmal vert új rézpénz adatik ki, mely egyedül az úrvölgyi munkások használatára szolgáland.”⁵¹ Mivel a „vörös pénzeket” *Úrvölgy* vonatkozásában 1662-ben⁵² és 1665-ben⁵³ is említik, ezért valószínűnek tartom, hogy a korábban, vagyis az 1660 és 1686 közötti időszakból ismert selmecbányai bányapénzeket, vagy legalább azok egy részét használták *Úrvölgyön*, és esetleg egyéb bányahelyeken is. Így ezeket helyesebb lenne inkább az alsó-magyarországi bányakamara bányapénzeinek nevezni. Az 1686-os bányapénzek csakis *Úrvölgy* számára történő kibocsátása kapcsolatban állhat azzal az 1652-ből ismert ténnyel,⁵⁴ hogy az úrvölgyi bányászok nagy számban hagyták el a rézbányákat, és *Selmecbányára* mentek az ezüstabányákba dolgozni, mert ott ugyanazért a munkáért jobban fizettek. A kamara alighanem az egységes bányapénz-típus felszámolásával is nehezíteni próbálta ezt a munkaváltoztatást, mely sok problémát okozott a rézbányáknak.

A későbbiekben is *Úrvölgy* az első az alsó-magyarországi bányaavidék viszonylatában, mely stílusában változik, és eltér a régi közös kamarai bányapénz-stílustól. Míg a régi típusú bányapénz is megjelenik még feltehetően *Selmecbánya* részére 1699-ben, addig az úrvölgyit már előlapján HERRN / GRUND felirattal verik ki

⁴⁹ Szemán – Kiss 2008. 1.01.09. sz.

⁵⁰ Szemán Attila: Két ritka úrvölgyi bányapénzünk. = *Az Érem* 61. 2005. 1. sz. 15-21. p.

⁵¹ Péch Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története* III. Budapest, 1967. 638. p.

⁵² Péch 1967. 635. p.

⁵³ Péch 1967. 638. p.

⁵⁴ Péch 1967. 629. p.

(23.a, b kép).⁵⁵ Ennek a fejleménynek ismét lehetett az a célja, hogy továbbra is *Úrvölgyhöz* kösse a bányászokat. A másik lehetőség, hogy – mint azt a később következő, 1739-es bányapénzről a fennmaradt a forrásokból tudjuk – ezeknek a bányapénzeknek a veretési költségeit az úrvölgyi mészárosok és kocsmárosok viselték. Talán ennek is lehetett szerepe abban, hogy már nem az uralkodói monogram került a fenti veretekre.

Az új formátumú bányapénz is a kamarai igazgatású bányák által használt típus volt, de az 1686-os veretekkel ellentétben nem csak az évszámmal, hanem egész küllemével feltűnően mutatta, hogy kizárólag *Úrvölgy* számára készült. Miközben a hátlap bányászjelvényének stílusa még nagyon hasonló a közös kamarai bányapénzekéhez, méretében és előlapján az uralkodói monogram helyett a bányásztelepülés nevével már nem téveszthető össze a többivel. Ezt a stílust követi az 1601-es évszámú, előlapján nagy T betűt viselő tiszolci bányapénzünk is (24/a, b. kép).⁵⁶ Mérete és hátlapja szinte teljesen azonos az úrvölgyiével. Minthogy *Tiszolc* vasgyára ekkor kerül az alsó-magyarországi kamara birtokába, nem meglepő, hogy pontosan követi az ugyancsak Alsó-Magyarországhoz, sőt a beszercebányai kamarához tartozó úrvölgyi bányapénz mintáját.

A *Rákóczi-szabadságharc* után következő időszak bányapénzei *Úrvölgyön*, de más bányásztelepülésen is az 1699-es mintát követik. Előlapjukon a település neve, vagy annak rövidítése, a hátlapon pedig a bányászszimbólum szerepel.

Némileg eltér a többitől az 1734-es változat, mely egyoldalú, s a hátlapi egyetlen centrális ponttól eltekintve tulajdonképpen csak az előlapot valósítja meg (25. kép).⁵⁷ *Úrvölgy* nevét nagy H betűvel jelöli, s kiegészítésül a réz kémiai jelölés is szolgáló *Vénusz-planétajegy*t, a keresztben elhelyezkedő karikát ábrázolja. Az ék-kalapács bányászszimbólum elmarad, de a *Vénusz-jegy*t ugyan-

⁵⁵ Gohl 104-107. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.06.04. sz.

⁵⁶ Szemán Attila: Tiszolczi bányapénzünk. = *Éremtani Lapok* 33. 1995 okt. 7-9. p.; Gohl 121. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.11.01. sz.

⁵⁷ Gohl 108. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.06.05. sz.

csak bányászszimbólumnak tekinthetjük, mivel ebben az értelemben – a tudósokat nem számítva – nagyobb számban csak a bányászok használták, olyannyira, hogy jelentéseikben a bányatisztek a 16-19. században a fémeket csak az alkímiai jegyekkel említették, a nevüket csak ritkán írták le. Kiadásáról nem sokat tudunk.

Az 1739-es változatok már ismét kétoldalasak, s előlapjukon a HERRN=/GRUNDT feliratot és lent egy angyalfőt, míg hátlapjukon a bányászszimbólumat, fölötte a réz jegyével, lent pedig egy bányahegygel (26.a, b kép).⁵⁸ 1739. febr. 17-én javasolták a besztecebányai kamarai tisztviselők, hogy vezessék be a „*Wexl Zeichen*”-eket, azaz *Úrvölgyön* bányapénzeket használjanak.⁵⁹

Az 1739-es bányapénzek kiadásának iratai előkerültek.⁶⁰ Három változatot készítettek az éremtervekből. Ebből egyet fogadtak el, s ezt láthatjuk a fennmaradt veretképeken. Érdekes, hogy a két megmaradt eredeti tollrajz nem kerek lapkákat, hanem hatszögletű csegelyeket mutat, a feliratok pedig gót betűsek a latin nagybetűk helyett. Alkalmasint a megvalósított tervek is hasonlóak lehetnek, és a változtatásokat bizonyára a körmöcbányai vésnök fogatosította. Az iratokból kiderül, hogy alapvetően nem változott a helyzet a bányapénzek kezelését illetően. A bányaírnok adja ki a legjobb tudása szerint munkájuk fejében a bányapénzeket a vájároknak és az egyéb bányamunkásoknak, akik az úrvölgyi mészárosnál és a sörözőben meg a borozóban válthatják be, melyek üzemeltetői azután ismét a bányaírnoknak adják át. Ezen kívül azonban sem a bánya területén, sem még inkább a városban, azaz *Besztercebányán* nem szabad elfogadni őket, hanem érvénytelennek kell nyilvánítani. A bányapénzek kibocsátásának költségeit az úrvölgyi hentesek és kocsmárosok viselik.⁶¹ A főkamaragróf ezekkel a feltételekkel engedélyezte a bányapénzek forgalomba kerülését.⁶² A kocsmák és mészárszékek ekkor a kamara intézményei voltak, s

⁵⁸ Gohl 109-111. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.06.06. sz.

⁵⁹ HGK 91/1739 1739. febr. 17.

⁶⁰ Gindl, Jozef: Španodolinské výplatné znaky z roku 1739. = *Zborník Slovenského Banského Múzea* 4. 1968. 153-156. p.

⁶¹ HKG 186/1739 1739. márc. 13-án.

⁶² A kamaragrófi engedély 1739. június 5-én kelt. HKG 73/1739.

ezeket bérbe adták. A besztercebányai kamarai tiszték és a bérlők között tehát szoros együttműködés volt. Habár a bányászok ellátásának szüksége valóban fennállt, a bányapénzek révén a bérlők állandó, biztos fogyasztókhöz is jutottak. A kamara számára viszont a munkások helyben maradását eredményezték, akik számára a máshol beválthatatlan bányapénzek újabb gazdasági kötöttséget jelentettek. Az árakat a bérlők határozták meg, bár a kamara bizonyára megfelelő határok között tartotta ezeket.

A következő két veretet *Gohl Besztercebányánál*⁶³ sorolja fel, de az előbbi megállapítások alapján a besztercebányai bányapénzek úrvölgyinek tekinthetők. Valójában sem időt, sem helyet nem tudunk konkrétan meghatározni ezzel a verettel kapcsolatban. Még a bányapénz-mivolt sem bizonyos. A koronás FMT monogram feloldása is csak egy feltételezés: *Maria Theresia* és *Franciscus*, azaz *Mária Terézia* és férje, *Lotharingiai Ferenc* császár monogramja (26. kép).⁶⁴ Nyolcszögű keretben MT, azaz *Mária Terézia*, fölötté korona (27. kép).⁶⁵ Az előbbi megállapítások erre a tételre is igazak, azzal a különbséggel, hogy egyelőre a darabot nem ismerjük, csak a leírását.

Ezzel a típussal végződik jelenlegi ismereteink szerint az úrvölgyi bányapénzek sora, mely az egyik leggazdagabb és folyamatosan is legteljesebb sorozatot képezi bányapénzeink között. Az alsó-magyarországi terület bányapénzei közül ez a csoport a leginkább adatolható, és nagy segítséget nyújt a bányapénzek általános megismeréséhez, felhasználásához is.

⁶³ Gohl 100. sz.

⁶⁴ Szemán – Kiss 2008. 1.05.05. sz.

⁶⁵ Gohl 101. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.05.06. sz.

Képmelléklet

1. kép

2. kép

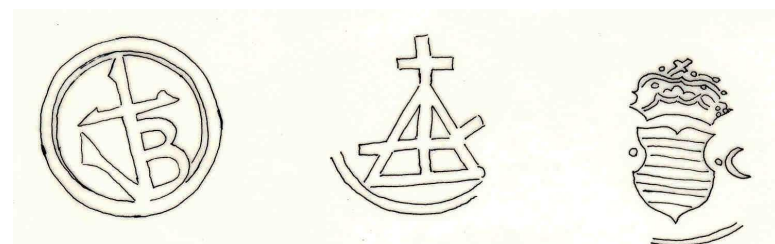
3. kép

4. kép

5. kép

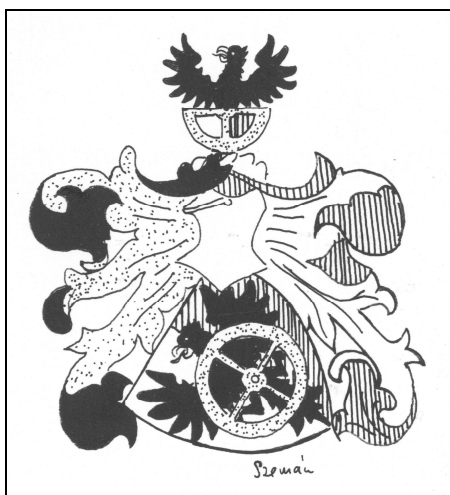
6.a, b, c kép

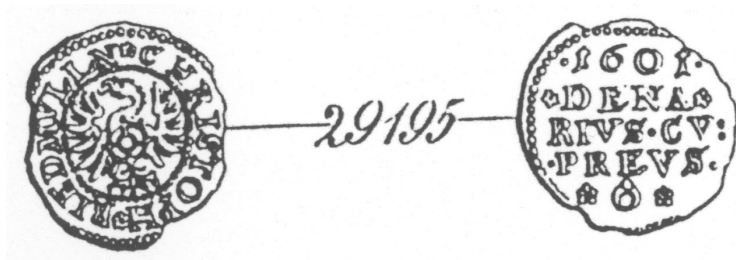
7.a kép

7.b kép

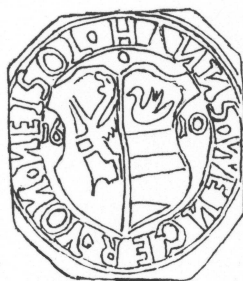
8. kép

9.a, b kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14.a kép

14.b kép

15.a kép

15.b kép

16.a kép

16.b kép

17. kép

18. kép

19.a kép

19.b kép

20.a kép

20.b kép

21.a kép

21.b kép

22.a kép

22.b kép

23.a kép

24.b kép

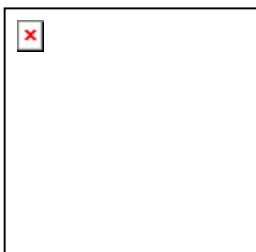
24.a kép

24.b kép

25. kép

26.a kép

26.b kép

27. kép

28. kép

Pénzverés a középkorban. (Korabeli metszet részlete.)

A bánya, 1908-1919

Egy hajdani bányászati szaklap emlékére

TÓTH ÁLMOS

A lapot a *Magyar Állami Földtani Intézet Könyvtárában* „feledeztem fel” évekkel ezelőtt. Néhány bauxitos hírt kimásoltam. A kiadvány akkor lett számomra különösen érdekes, amikor azt tapasztaltam, hogy a magyar bányászati és földtani irodalom lényegében elfeledkezett róla. A *Budai Bányakapitányság 150 éves története* c. kiadvány (2009) előtanulmányai során a lap számaint célirányosan, de tüzetesen áttanulmányoztam. Időközben, 2009 őszén megkaptam *dr. Izsó István* bányakapitány akkor még készülő, hatalmas lélegzetű magyar montanisztikai repertóriumát CD-lemezen, de abban sem volt föllelhető a kiadvány neve. Az *OMBKE Történeti Bizottsága* 2009. december 2-i ülésén (amelyen *dr. Izsó* is jelen volt) *Feledett bányászati szaklapok* címmel előadást tartottam. Eredetileg a szintén 1908-ban indult *Jó szerencsét*-ről is szólni akartam, hiszen az sem fordult elő a repertóriumban. *Liptay Péter* bányamérnök e-mail-jelzésére, miszerint fölhívja figyelmünket arra, hogy az utóbb nevezett szaklap 2009. március 2-től az interneten, az *Elektronikus Periodika Arcívum* állományában teljes terjedelmében megtalálható, természetesen meggondoltam magam. Így előadásom csak *A bánya* c. szaklapról szólt.

Meg kell említeni egy másik, szintén *A bánya* című kiadványt, amelynek alcíme: *A magyar bányászat és szakoktatás története s a magyar bányavidékek népszerű ismertetése*. Szerkesztették és kiadták: *Horváth László* és *Bodry László*. Sopron, 1937. Természetesen nem azonos az általam bemutatandó periodikával.

Írással nemcsak egy rövid életű szaklapra kívánom felhívni a figyelmet, hanem főleg arra szeretnék rámutatni, hogy egy ilyen, „mozgékony”, az eseményekre gyorsan reagáló kiadvány –

természetesen nem tényanyagát, hanem szemléletét tekintve – mennyire időszerű lenne ma is. Egyes számait olvasgatva úgy érzi az ember, mintha mi most itt e régióban a „hosszú 19. század” végén élnénk.

Az általam tanulmányozott példányokban látható a *Magyarhoni Földtani Társulat Könyvtára* pecsét, amely jelzi, hogy hajdanában a társulat tulajdonában volt. *Csath Béla* bányamérnök előadásomhoz való hozzászólásában említette, hogy ő már látta *A bánya* lapszámait – *Selmecen!* Hírek szerint legalábbis néhány példány a soproni *Központi Bányászati Múzeum Könyvtárában* is fellelhető. A *Magyar Állami Földtani Intézet Könyvtára* teljes sorozatát őrzi, évenként bekötve.

A lap 1908. január 1. és 1919. március 9. között heti gyakorisággal jelent meg. A háttérben lehet összefüggés, hogy ugyancsak 1908-ban indult a *Jó szerencsét* című, szintén bányászati szaklap is. Az 1919-es befejezés egyértelműen a tanácsköztársasági eseményekkel látszik összefüggeni, az utolsó szám ugyanis a március 9-i dátumot viseli, de nem tudjuk, hogyan. A lapban ugyanis semmi sem utal a közeli megszűnésre. Az utolsó hír arról szól, hogy az *Alcsíki Bank rt.* (*Csikszentmárton*) magába olvasztja a csikszentmártoni *Székely Népbank rt.-t.*

A lap kolofonján jelzi: *Bányászati, ipari, kereskedelmi és pénzügyi hetilap.* Tehát világosan megkülönbözteti magát tematikáját tekintve a *Bányászati és Kohászati Lapoktól.* Kiadótulajdonos: *Pénzügyi Merkur Kereskedelmi Rt., Budapest.* A kiadóról nem sikerült adatot lelnem.

A lap alapító főszerkesztője: *Vécsey István*, szerkesztik: *Apsay V. János* és *dr. Makai András.* A 25. számtól a felelős szerkesztő: *Bischitz Béla*, főmunkatárs: *Vécsey István*, a 29. számtól munkatársak: *Vécsey István* és *Aradi Viktor.* Az 1908. évi 37. számtól újabb változás: *Bischitz* mellett főmunkatárs: *Csorbits László*, az 1909. évi 29. számtól csak *Bischitz* neve szerepel a kolofonon, érdekes módon: az 1917. évi 19. számig az előbb jelzett formában, a következő két számban *Bányai Bischitz Béla*, majd a 22. számtól *Bányay Bischitz Béla* formában, végül az 1918. évi 21. számtól (december 22.) *Bányai Béla* alakban.

Itt jegyzem meg, hogy *A bánya* és a *Vegyészeti Lapok* roppant formai hasonlóságuk alapján valószínűleg egy nyomdában készültek. Ez esetleg továbbvihet a megszűnés okának kiderítésében.

A szerkesztőségi tagok:

Vécsey István: valószínűleg ügyvéd. A *Vasárnapi Ujság* írja egy hasonló nevű ügyvédről: „*Nagy-Becskerekéről Vécsey István ügyvéd úr küldte be hozzánk 114 főt s egy nyomtatott ívet, melyen a temesvári választmány felszólítására a következő adakozások vannak följegyezve a magyar Akadémia palotája számára rendezett gyűjtés alkalmából.*”.

Bischitz Béla: ügyvéd, *Tisza Kálmán* gyilkosainak egyik védője. A *Magyarhoni Földtani Társulat* 1910 áprilisi választmányi ülése számára őt *A bánya* tulajdonosaként említve, társulati tagnak ajánlja *Papp Károly* főtítkár. *Lázár Andor Visszaemlékezéseiben*¹ (126. p.) is szerepel bizonyos *Bányai Béla*, a diósgyőri szénbánya részvényei tekintélyes részének tulajdonosaként. Azonosságuk nagy valószínűséggel állítható. Szerepel e műben *Vécsey Béla* nevű személy is, aki az alapító főszerkesztőnek rokona lehet.

Apsay V. János: végzettségét megállapítani nem sikerült. *Litschauer Lajos*, a *Jó szerencsét* főszerkesztője a lap 1909. július 11-i számában a *Bányászati és Kohászati Évkönyv* szerkesztőjeként említi, miközben – érezhetően ellenségesen – sorolja az általa e műben lelt hibákat. A *Magyar katolikus lexikon* A nép c. lappal – amely a keresztényszocialista munkásság orgánuma – kapcsolatban említi e nevet. Ugyane forrás szerint később (1920) *A Magyar Nemzeti Munkáskönyvtár* III. kötetének szerkesztője.

Aradi Viktor: 1883-an született *Erdélyben*. A budapesti tudományegyetemen geológusként végzett 1905-ben. Emellett író, szerkesztő, szociológus. Bekapcsolódott a *Társadalomtudományi Társaság* tevékenységébe. Írásai a *Bányászati és Kohászati Lapokban* jelentek meg. 1937-ben halt meg a *Szovjetunióban*, talán a sztálini törvénytelenések következtében.

Csorbits László: bányamérnök, a BKL több írását is megjelenítette.

¹ *Lázár Andor: Visszaemlékezéseim*. Budapest, 1995. (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 7.)

A lap fő célkitűzése a „magyar gazdasági közvélemény” megteremtéséhez érdemben hozzájárulni, ugyanis annak „teljes hiányát” több „vezércikkben” emlegeti. (pl. 1908. 2. sz., szeptember 27.) Az első szám címodalán a nagybetűs címsor: „Céljaink”: „Egészen új, göröngyös útra léptünk. Megvalósítani százak álmaits a föld rejtett kincseit közvagyonná, nemzeti vagyonná² tenni: egyik célunk. Ennélfogva »A bánya« nem szakemberek »jelenések könyve« akar lenni, hanem gyakorlati, megbízható útmutató, melynek segítségével, ki-ki csengőaranyra válthatja titkos reményeit, a természet rejtett, most még parlagon heverő adományait. [...] Közös érdekeltségbe akarjuk vonni Magyarország összes bányajogositvány és ásványvízforrás birtokosait. Hazánkban minden érdekeltség szervezkedett, a sajtóban és parlamentben védik érdekeiket. Csak a bányabirtokosok küzdenek elszórtan, minden eredmény nélkül.”

A lap egyrésztől baloldali nézetrendszeret hirdetett meg, és cikkeiben gyakorolt is, összhangban azzal, hogy a szerkesztő bizottság egyes tagjai a baloldali szellemi mozgalmakkal (pl. *Társadalomtudományi Társaság*) tartott kapcsolatot. Másrészt tőkebarát kívánt lenni.

A közlemények többsége anonim, tehát szerkesztőségiként fogható fel. Néhány a megnevezett szerzők közül: *Posevitz Tivadar* (orvos-geológus), *dr. Balkay Béla* (jogász-bányamérnök), *Tassonyi Ernő* (bányamérnök), *Burdáts Lajos*³, *Pap Antal*⁴, *Vécsey István*, ifj. *Aradi Viktor*, *dr. Reiner Ede*⁵, *Telegdi Roth Károly*, *Andreics János*⁶, *Budapesti Ügyvédi Kamara*. A megnevezettek *Aradi Viktor* kivételével „külsősök”.

Az alábbiakban a lap „szerkezetét” mutatom be röviden.

Vezércikkek. A lapra jellemző, hogy a rovatok címe, helye viszonylag állandó. Első, ritkábban második oldalán is a vezető- és

² Ez szinte szocialisztikus gondolat.

³ A selmeczi akadémia tanára, majd a főbányahatóságnál (*Pénzügyminisztérium*) bányafőmérnök, bányatanácsos.

⁴ Nem sikerült azonosítani, még feltételezés szintjén sem.

⁵ Akkor a *Salgó* jogtanácsosa.

⁶ A *Pénzügyminisztérium* szénosztályának vezetője.

szakcikket helyezkednek el. Ezek gyakorta ún. szerkesztőségi cikkek, azaz szerzőjük nincs megnevezve. Néhány példa: *Magyar bányaipar-politika* (1908/1.); *A bányászat szociális kérdései*⁷ (1908/2.); *Bánya-tisztviselők érdekei* (1908/2.); *A nemzetközi munkásvédelem irányai és feladatai* (1908/4.); *Ankét a bányatörvény revíziójáról*⁸ (1908/4. – vitacikk: Papp Antal); *A muraközi aranymosások* (1908/6.); *A magyar petróleum* (Posewitz Tivadartól, 1908/8.); *Az állam szénbányászata* (Balkay Bélától, 1908/10.); *Alakítsunk magyar bányabankot*⁹ (Apsay Jánostól, 1908/10.); „Máramaros”, a bányarém¹⁰ (Vécsey Istvántól, 1908/13.); *Valami a szénről* (Telegdi Roth Károlytól, 1908/15.); *Csevegés a földről* (1908/15.); *Néhány szó a jóléti intézményekről a bánya-munkásügy terén* (1908/16.); *Bányászatunk és a statisztika*¹¹ (–az, feltehetően Apsay, 1908/17.); *Néhány szó Oroszország szénbányászatáról*¹² (Gy. Gy.-tól, 1908/

⁷ „A magyar bánya- és bányajogosítvány-tulajdonosok is jól teszik tehát, ha szeretettel és jóindulattal kezelik munkásaik ügyeit, ha mellőzik a női és gyermeki bányamunkát, ha méltányos munkaidőt és munkabéreket állapítanak meg, ha minden a munkások testi épségét biztosító technikai intézkedést létesítenek [...] ha gondot fordítanak munkásaik szellemi képzésére...”

⁸ „...mindenféle kiváltság, legyen az egyesek, társulatok vagy állam által élvezett, korlátozza s szabad fejlődést és sérti egyesek, vagyis a nemzet tagjainak érdekét és a szabad fejlődésnek legnagyobb ellensége.”

⁹ „Bitagnak tekintik nemzeti kincseinket s mintha a legsötétebb „Ázsiában” járnánk, veszélyes kockázatokról beszélnek, csak azért, hogy pottom áron kincsek birtokába jussanak.”

¹⁰ Modern bányamése a szociálisan érzékeny bányarémről.

¹¹ „... a rég érzett hiányon akar segíteni a központi statisztikai hivatal, amikor az ez évi munkaprogramjába felvette a bányászatra vonatkozó adatok gyűjtését is.”

¹² „Az orosz-lengyel [sic!] szénterület geológiaiilag a felsősziléziai hírnemes kőszénrétegeknek keleti legszélső folytatólagos nyúlványát képezi. [...] Oroszország szerencsétlen, izolált területiális fekvése elsősorban az oka, hogy ez a rengeteg birodalomkolosszus eléggé dús kőszéntelepei mellett még a messze jövőben is rá lesz utalva az állandó és nagymértékű szénbehozatalra.”

19.); *A magyar fürdők érdekében*¹³ (1908/20.); *Franciaország bányászata az 1906. esztendőben*¹⁴ (1908/20.); *Munkabeszűntetések*¹⁵ (1908/22.); *A bányamunkások nemzetközi kongresszusa Párizsban*¹⁶ (1908/24.); *A székelyföldi bányászatért* (1908/24., petíció); *Néhány szó fém-bányászatunk jövőjéről*¹⁷ (ifj. Aradi Viktortól, 1908/24.); *A bányatörvény tengeri kigyója* (1908/24.); *A bányamunkások panaszai*¹⁸ (1908/24.); *Alakítsunk Bányászszövetséget*¹⁹ (1908/28.); A „Titanit”²⁰, a humanizmus szolgálatában (1908/30.); *Alumínium*²¹ (1908/31.); *A selmecbányai főiskola*²² (1908/41.); *Mi kell nekiünk?* (Andreics János tollából); *Jogszolgáltatásunk bányáügyekben*²³

¹³ „A magyar törvényhozók és balneológusok f. hó 4-én értekezletet tartottak a megalkotandó fürdőtörvény-javaslat tárgyában.”

¹⁴ A közölt táblázatban sem bauxit, sem alumíniumérc nem szerepel.

¹⁵ „A kereskedelmi kormány nagy apparátussal és figyelemmel gyűjti a munkásmozgalmakra vonatkozó adatokat. Ezekből aztán tisztán láthatja a közvélemény, hogy hány esetben érvényesült a terrorizmus, s hányszor károsodtak a munkások – tetemes anyagi károkat szenvedve.”

¹⁶ „A franciák javaslata szerint a bányák magánosoknak át nem engedhetők, a köz érdeke azt kívánja, hogy a nemzet javára aknáztassanak ki.”

¹⁷ „... hazánk határain túl is ismeretes, a bányakapitányságok szemet hunynak [a bányajogosítványok spekulációja] fölött, mert különben az illetékek egy részétől elesnének] [...] „legelső és legfontosabb, hogy lehetetlenné tegyék a „zártkutatómányozás”-t.”

¹⁸ „Nagyon jól tudjuk és ismerjük a pécsi bányászsztrájk indító okait és mondhatjuk, hogy ezen monopólium nagyban hozzájárul a sztrájk kitöréséhez.”

¹⁹ „Hazánk legmostohább fia: a magyar bányász és a legelhanyagoltabb intézmény hazánkban: a magyar bányászat.”

²⁰ Reklámszöveg: *A Titanit csakis saját gyutacsának tüzeire robban fel és gigantikus erejű robbantószer, magyar fejlesztés.*

²¹ Viszonylag részletesen foglalkozik a bihari, *Remec* környéki bauxitokkal.

²² Megfogalmazódott a gondolat, hogy a főiskola *Budapestre* tétessék át.

²³ „A hazai bányabíráskodás annyiban a legeredményesebbnek mutatkozik, hogy a bányászokat már egészen leszoktatta a perlekedésről s inkább minden áron kiegyeznek a bányahatóság előtt.” a királyi kamara [egy] ítéletében „megállapította, hogy felső-magyarországi hosszmér-

(1908/43.); *Látogatás Böckh Jánosnál (Fofor Oszkár riportja, 1908/43.); Magyar Általános Kőszénbánya*²⁴ *Részvénytársulat* (1908/43.).

A vezércikkeket *rovatok* követik. Az itt közölt írások szerzőit általában itt sem nevezik meg, a felsorolt címek természetesen csak példák, s főleg az első évekből valók.

Fürdő ügyek: az 1908/18 számtól találjuk, pl. *A kocsi keserű vizek*.

Bánya(szati)hírek, pl. *Déry Károly kitüntetése* (1908/2.); *Kishomoródvölgyi szénterület* (1908/2.); *Kinevezések*²⁵; *A kincstári szénkutató* (1908/4.); *Az aknaszlatinai sóbánya pusztulása* (1908/6.); *Furatások a Mezőségen* (1908/8); *Készülék a bányagáz jelzésére* (1908/10.); *A tenger aranytartalma* (1908/13.); *Az alumíniumárak* (1908/13.); *A magyarhoni Földtani Társulat Szabó József emlékének* (1908/18.); *Munkáskérdések az új ipartörvényben* (1909/22.); *Geológiai fölvételek* (1908/29.).

Pénzügyi, ipari és kereskedelmi hírek: *Bányák és zártkutatmányok finanszírozása* (sic!) (1908/1.); *Tengeralatt járó hajók építése Magyarországon* (1908/2.); *Francia tőke Magyarországon* (1908/4.); *Erdélyrészi sónagykereskedők nagygyűlése*²⁶ (1908/4.); *A fernezelyi kénsavgyár*²⁷ (1908/4.); *A Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársaság [MÁK]* (1908/15.); *Ipar és bányászat az Árpá-*

téket a hazai bányajog nem is ismer, habár a három bányakapitány, mint szakértő eskü alatt bizonyította, hogy felsőmagyarországi hossz-mérték volt és van, sőt a kincstár annak mértékét-illetékét 8 koronával hajtja be a tulajdonosokon.”

²⁴ „...a legvégső consequentiáig keresztülvitte a villamos üzemet, minden néven nevezendő gépi erőt villamosság útján produkáltatván. Ehhez fogható üzem nincs az európai kontinensen. Angliában is csak a leg-újabbban rendezkedett be így egy szénbányatársaság.”

²⁵ A lap külön értéke, hogy nagyon sok személyi hírt hoz.

²⁶ „...reményünk van arra, amint azt már több ízben kifejtettük, hogy az elárúsítók a maguk helyzetin segítve, tekintettel lesznek a fogyasztók érdekeire is s elejét veszik a visszaéléseknek...”

²⁷ „Ez az első eset, hogy a vegetatió védelmére hazánkban a kohófüstgázok ártalmatlanítása céljából építettek kénsavgyárat.”

dok korában (Hóman Bálint, 1908/10.); A nemzetközi bányász-kongresszus²⁸ (1908/21.).

Bányajog: Szemelvények az eddigi [bányajogi] bírói gyakorlatból (1908/1.); *Jogesetek* (1908/2, későbbi számokban is); Makai Aladár: *Ankét a bányatörvény revíziójáról* [szervezi: A bánya, több számban folytatódik] (1908/2.); *Bosznia és Hercegovina só- és szénbányászata*²⁹ (1908/10.); *Bányajogunk fejlődése és a bányakapitányságok.* (Bartha Béla, 1908/10.); *Bányajogunk és a magánjog* (dr. L. M., 1908/22.). A kor fő problémájának megfelelően nagy hangsúlyt fektet a lap a bányajogra. Nem hasonlítottam össze az azonos szerzők BKL-ben, illetve *A bányá-*-ban megjelent írásait annak kiderítésére, hogy ugyanaz a gondolat sor két változatban, esetleg az utóbbi helyen populárisabb formában jelent-e meg. Tény, hogy több azonos témát megtalálunk itt is, ott is.

Külföld: Pénzügyi krízis Portugáliában (1908/3.); *Bányászat fejlődése Bajorországban* (1908/5.); *A gyémántok hazája (Transvaal)* (1908/6.); *Új szerkezetű bányalámpa* (1908/8.); *Marokkó bányászata* (1908/9.); *Az ólombányászat a világpiacon az utóbbi években* (1908/18.); *A cseh barnaszénvidék rekultiválása* (1908/18.); *Levéltárban felfedezett aranybánya* (1908/18.); *Nyolcórai munkaidő az angol bányákban*³⁰ (1908/23.); *Tengeralatti petróleumkutak* (1908/24.); *Brazília bányászata* (1908/43.)

Szabadalmi hírek (az 1908/9. számtól). Ezek ismertetésétől eltekintettem.

A közönség köréből (levelezési rovat): *Egyszerűsítés a bányakapitányságoknál* (1908/3.); *Szerkesztői üzenetek; Petróleum Heves megyéből* (1908/4.); *Az Aradi-féle indítványhoz* (Böckh János tollából, 1908/35.).

²⁸ „A kongresszus ma határozati javaslatot fogadott el, amely szükségesnek mondja ki, hogy a bányafelügyeletet ezután a jó munkások által saját körükből választott szervek lássák el, hogy fly módon csökken-
tessenek a ma oly gyakori bányaszerencsétlenségek.”

²⁹ „A Balkán felé tekint minden magyar ember, aki híve a gazdaságilag is független Magyarországnak.”

³⁰ Rövid hír, megnézni a BKL hírt ad e róla!

Hivatalos hirdetések: Körrendelet (miniszteri rendeletek); Határozat (bányakapitánysági határozatok).

Irodalom: „Jó szerencsét” (2008/29.); Bányászati és Kohászati Lapok³¹; A Magyar Bányajog; Bányászati Évkönyv az 1909. évre.

A Hirdetések rovat ismertetésétől is eltekintettem

A folyóirat természetesen kiemelkedően foglalkozik a *balesetekkel, bányakatasztrófákkal*. Szólni kell arról, hogy *A bánya* és a *Bányászati és Kohászati Lapok* között 1909-ben, az ajkai szénpor-robbanási katasztrófa után kemény vita alakult ki, melynek egyik (BKL) oldalára a *Károly Ferenc* bányamérnöktől (MAL) kapott kör-email (2009. 11. 9.) hívja fel az *OMBKE Történeti Bizottsága* tagjainak a figyelmét. „*A Tóth Álmos úr által említett »A Bánya« c. folyóirathoz egy adalékkal rendelkezem. Bár lehet, hogy ismert. Az 1909. évi ajkai bányaszerencsétlenség 100. évfordulójára kiadott könyvben szereplő megemlékezésben hivatkoztam egy, a Bányászati és Kohászati Lapokban olvasható tudósításra, helyreigazításra. Riethmüller Károly okl. bányamérnök (1862-1923 után) ajkai bányaigazgató kérte fel a Bányászati és Kohászati Lapokat arra, hogy »A Bánya« c. lapban megjelent állításokra itt reagálhasson, mert a »A Bánya« ezt nem tette meg.*” *Károly Ferencnek természetesen megküldtem A bánya* válaszát: „*Ami már most a nyilatkozatokat illeti, az első nyilatkozó a Kohlen-Industrie Verein ajkai bányagondnoksága. Ez a magyar zsíron élősködő osztrák cég, amely magyarul csak akkor tud, ha mosakodnia kell, a lapunk f. évi 29-ik számában megjelent közleményre nyilatkozatot küldött be hozzánk, nem kérve a közlést, hanem sajtóperrel fenyegetve, ha a nyilatkozatot nem adnók. Nos, hát az csak természetes, hogy erre már most mi nem adtuk ki a nyilatkozatot, hanem vártuk a sajtóper. A bíróság helyett azonban az osztrák cég a „Bányászati és Kohászati Lapok” védőszárnyai alá menekült és itt – ellenünk irá-*

³¹ *Szokoly Pál* az ásványok mágnességéről és ez alapján való osztályozásáról írt alapos tanulmányt. Hazánk bányászati múltjának buzgó kutatója a szalacsikai [*Somogy megye*] kelta pénzverőhelyet ismertette rendkívül érdekes cikkében.

nyulván a közlemény – tárt karokkal fogadták. Hát csak ölelkezzenek.”

A bányá számos más esetben is elmarasztalja a bányák tulajdonosait balesetek-halálesetek alkalmával. Szóval nem érzem elfogultnak őket az ajkai robbanás megítélését illetően. Ismertetik a német, osztrák vagy éppen máshonnan való munkásvédelmi törvényeket, kezdeményezéseket is. A lapnak határozottan szociális, ha tetszik, baloldali éle van, hangsúlyozottan munkás-bányász párti, nyilván ebből (is?) fakad az ajkai tragédiában érintett bányászcsaládok kártalanításának maximalizálási szándéka. Az említett levelet én ekként értékelem. A vita ugyanis így folytatódik A bányá 1910. évi július 15-i (29.) számában: „A Kohlenindustrie Verein. Panaszos levelet kaptunk. Szomorúságot és fájdalmas dolgokat ír a levél írója. A Kohlenindustrie Verein ajkai bányájában történt minapi obeliszk leleplezés alkalmát használja fel, hogy kiöntse szíve keservét mindazon dolgokról, mit e gazdag vállalat és annak bécsi intézősége művel a szegény magyar bányászokkal, magyar földön. Ennek a társaságnak a bányájában történt az a rettenetes nagy katasztrófa, ami annyi emberáldozatot kívánt, és aminek oka csakis a lelketlen kapzsi vezetőség. Most, hogy a gyászos eset évfordulója volt, megerőltette magát a jeles társaság. Fekete gránit obeliszket csináltatott a szerencsétlenség emlékére. Mintha mementó akarna lenni arra nézve, hogy a bányamunkás mindig számoljon azzal a veszéllyel, mi vele jár, ha a társaság aknáiba száll. Mert azok a bányák a legprimitívebben vannak berendezve és a munkásra ott semmi gond nem fordítottatik, olyannyira semmi, hogy a társaság a szerencsétlenül járt munkások hátramaradottaival, kik kenyérkeresőjüket veszítették a rettenetes szerencsétlenségben abszolte nem terheli kasszáját. Törődjenek magukkal. Pedig az a fekete gránit obeliszk emlékeztethetné a társaságot arra, hogy a szerencsétlenség oka egyedül csak ő. Ilyenkor illene legalább egy pár garassal enyhíteni a hátramaradottak szomorú helyzetét.”

A lap határozottan a magyar érdekek képviseletére szegődött, ezért talán érthető az ajkai osztrák tulajdonosok elleni „agitációja”.

Az alábbiakban Vécsey István történetéből idézek, amely az 1908. évi 13., illetve 14. számban jelent meg. A bányarém „volta-

képpen jószívű lélek, aki a jámbor bányászt szereti, pártolja és segíti nehéz munkájában, a Stefancsuk Pável esete is ezt bizonyítja. Szegény jámbor Stefancsuknak nehéz volt a sorsa, kilenc gyermeknek kellett kenyeret keresni, pedig még a felesége is ágyban fekvő beteg volt, mozdulni sem bírt, a gyermekeknek hát csak a jámbor Stefancsuk nyújtotta a kenyeret és ő ápolta az ágyban fekvő asszonyt. Ilyenkor nagyot sóhajtott a bányász és szívvel lélekkel fohászkozott a jó Istenhez és esdőleg gondolt Máramarosra, a bányarémre, hátha megszánna és adna neki abból a sok kincsből, amely elátkozva hever a Csetátye méhében. [...] A bányarém szigorú hangon parancsolá: »Bányász, hadd abba a munkát! Tudd meg, hogy ilyen időben a bányarémek órája és munkaideje van, amikor csak mi rémek dolgozhatunk. Miért szegted meg e tilalmat?« – kérdezte a szörnyű lény. [...] A boldog bányász alig győzte a sok, sok pénzt hazahordani. áldotta a bányarém jóságát és becsületet, szorgalmas bányász maradt. Ez idő óta a sóbányákban a munka csak reggel kezdődik, nehogy a bányarém haragját a bányásznép keserülje meg.» A történet – a szerző szerint – az aknazlatinai sóbányász nép mondavilágából való, s a púpos kis Péter Erzsébet elbeszélése alapján született. Azonban oly modern, hogy talán nem tévedünk, ha Vécsey szellemét véljük felfedezni benne. Az angol parlament ebben az időben már tárgyalja, hogy a bányamunkások munkaideje nyolc óra legyen.

Az újság neves szerzők cikkeinek új változatait is közli. Erre Posewitz Tivadar példáját hozom, aki már az első év folyamán két korábbi írásának friss változatát közli három cikkben. Az 1908. évi 8. szám címlapján: *A magyar petróleum*³². Igen frappánsan kezd: „Ha végignézzük azt, ami hazánkban a petróleumügy terén az utolsó 45 esztendő óta történt, akkor azt látjuk, hogy több munkát végeztek tollal, mint fúróval.” S folytatja: „Ha a petróleumkérdést hazánkban dülőre akarjuk vinni, akkor okvetlen szükséges, hogy az állam hagyjon fel a mostanáig dívó segélyezési rendszerrel, amely semmiféle eredménnyel nem járt és vegye a maga kezé-

³² Posewitz Tivadar: *Petroleum és aszfalt Magyarországon.* = *A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve*, 1906.

be a mélyfúrások megindítását.” Az 1908/11. szám szintén „vezércikként” adja a *Körösmezei petróleumterület*³³ c. írását, az 1908/13. száma pedig *A biharmegyei aszfalt-előfordulás* címűt.

A lap rendszerint az adott kor társadalmi, sőt politikai, de legalább is iparpolitikai erővonalai közé helyezi az olvasót – feltételezése szerint – leginkább érdeklő földtani kutatási, vagy épp bányászati eseményeket. Megértjük például, miért volt nagy jelentőségű a bükki karbonkorú rétegek kimutatása *Vadász Elemér* által. Ma a rétegtani-öslénytani, nyilván szerkezetföldtani jelentőségét érezzük, ha érezzük. De a kortárs mást talált elsősorban fontosnak. Mutatja ezt a *Kőszén a Kárpátokban* c. cikk. „Sokan foglalkoztak már azzal a kérdéssel, hogy vajon lehet-e szén a Kárpátok alatt. *Frech Frigyes* egy nagyobb szabású tanulmányban, a *dobsinai és környarévai alsókarbon-korú fauna feldolgozása* közben arra az eredményre jutott, hogy látszólag Magyarország tektonikai tekintetben is Nyugathoz csatlakozik, ahol a középső-karbonbeli redőzés a fiatal paleozóos korszak legmélyebbre ható eredményeit tünteti elő. Hazánkból eddigelé alsókarbon korú kövületes rétegek nem voltak ismeretesek, a dobsinai és környarévai új leletek tehát egyszersmind a legidősebb magyarországi kövületek is.” A szerző megjegyzi, hogy „nem lehetetlen, miszerint a Kárpátok magvának, vagy a „belső övnek” körében valahol, a fiatalabb hatalmas üledékes takarók védelme alatt, a produktívus kőszén-formációnak egyik röge megmaradt légyen.” (1908/3.)

Érzéke volt a lapnak az újdonságokhoz. A *Rádiumbányászat Ausztriában* c. írásban olvashatjuk: „Figyelemre méltó jelenséget látunk legújabbban Ausztriában. Úgy a kormány, mint a szakkörök és társadalom vállvetett munkával a bányászat fejlesztésén tevékenykedik praktikus törvények létesítésével és szakszerű módon való bányászkodással...” lép fel. „Bár hatalmas amerikai pénzcsoportok tettek igen kedvező ajánlatokat rádium-ércnek kiaknázására, a kormány elhatározta, hogy a joachimsthal-i telepeket házi [hazai?] kezelésbe veszi s erre nézve már hónapok óta készülődnek

³³ Hasonló című írása 1895-ben jelent meg a *Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyvében*.

a szakkörök, hogy külföldi konkurencia kizárásával, hatalmas rádiumbányászatot teremtsen a kormány. Mi majd vagy 50 év múlva fogjuk követni a »gyűlölt Ausztria« példáját.” (1908/7.) A „gyűlölt Ausztria” kifejezés jelzi, hogy akkoriban a sajtó milyen szabad volt már.

Bármily meglepő, a *Magyar kőolaj Bagdadban* c. cikkben ezt olvashatjuk: „A Bakuban előfordult zavargások miatt Oroszország petróleum exportja nagyban csökkent. [...] 1907-ben már nagyobb mennyiségben rendelték meg a magyar petróleumot, melynek ilyenformán jelentékeny piacot lehetne a messze keleten teremteni, csak volna már petróleumunk.”

Ezeknek az éveknek a szülötte a *Bányastatisztika*. „Amíg a külföld bányászatáról minden érdeklődő könnyen teljes és világos képet szerezhethet, addig nálunk csak a bányahatóságok részletes jelentéseiből tudhattunk meg valamit. Ezen a rég érzett hiányon akar segíteni a központi statisztikai hivatal, amikor az ez évi munkaprogramjába felvette a bányászatra vonatkozó adatok gyűjtését is. Azt hisszük nem lesz bányászember széles ez országban, aki ne örülne ennek az újításnak, melyet hétfőn nyújtott be a képviselőházba Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter. Végre rövid idő múlva alkalmunk lesz teljes és pontos képet alkotni a magyar bányászat jelenlegi állapotáról.” (1908/17.)

A kis hírek között – nyilván nem minden célzás nélkül – közölnek ilyen című, máig aktuális írást is: *Az alkohol pusztítása*. Idézet a cikkből: „A porosz birodalom egészségügyéről szóló 1908. évi jelentés adatai szerint 1908. évben 1157 egyén (1007 férfi és 150 nő) halt meg delirium tremensben és 8231 öngyilkosság közül (6371 férfi és 1860 nő), 779 esetben 775 férfi és 24 nő) alkoholizmus volt az öngyilkosság indító oka.” (1910/30.)

Az Erdélyi gazdák az új bányamonopólium ellen vannak. „Az Erdélyi Gazdasági Egyesület a pénzügyminiszter által tervezett petróleum-, földgáz- és kálisómonopólium [értsd: állami monopóliummá akarta tenni] tárgyában Bánffy Ernő báró elnöklésével gazda- [értsd: nagybirtokos] értekezletet tartott, amelyen Gálócsy Árpád tüzelt a javaslatok ellen. Erre határozati javaslatot fogadtak el, amely szerint az egyesület tiltakozik minden olyan törekvés

ellen, amely a petróleumot, földgázt és kálisókat a földbirtokosok tulajdonából ki akarják szakítani...” (1909/45.)

Szerkesztői üzenetként fogalmazódott meg: „mi nem dolgozunk jelszavakkal. Mi azt valljuk, hogy a közgazdaság a tények tudománya és irányunk és működésünk célja az, hogy a közgazdaság és ennek egyik legfontosabb ágazata a bányászat teréről eltávolítsuk a hamis jelszavakat és hamisítatlan közvéleményt teremtsünk.” (1910/45.)

Az Ankét a fürdőtörvényjavaslat érdekében c. cikk arról tudósít, hogy „A magyar törvényhozók f. hó 4-én értekezletet tartottak a megalkotandó fürdőtörvény-javaslat tárgyában. ...nagy beruházások és befektetések szükségesek. Első feladat volna a nagy tőkét arra buzdítani, hogy a magyar fürdőket olyan vállalatnak tekintse, amellyel üzleti szempontból érdemes foglalkozni.” (1908/20.)

Gyakoriak a sztrájkhírek. „A pécsvidéki szénbányákban a máttöbb mint egy hónapja makacsul tart a sztrájk s a bányák tulajdonosa, a Dunagőzhajózási Társaság – mint Pécsről jelentik – kiéheztetéssel akarja megtörni munkásait. Pedig engedékenységgel, méltányossággal – azt tartják a munkások – már meg lehetett volna kötni a békét mindkét fél javára.” (1908/25.)

Az új, az 1854-est felváltó bányatörvény meg nem születésének okára mutat rá: „Az agrárizmus nem képviseli sem a földművest, s sem a földművelést, hanem ha képviseli – mert még ez is kérdéses – képviseli a feudális nagybirtokost. [...] a mai agrárizmus osztályérdeket képvisel. Nyilvánvaló tehát, hogy a midőn az agráriusok az új bánya-monopóliumok ellen nyilatkoznak, nem vehetők egyáltalán mezőgazdasági érdekképviselőnek.” (1910/46.)

Máig érvényes bölcsességeket is olvashatunk a lapban, például: „Hogy a külföldi tőkét a magyar bányaipar számára hozzáférhetővé tegyük, mindenekelőtt a magyar bányaipart kell a külföld számára hozzáférhetővé tenni. Nem elég, ha itt-ott szórványosan egyes kiállítások alkalmával pár grafikon és néhány modell esetleg reprezentálni próbálja a magyar bányaipart is [...] A zsebhez, – egész őszintén megmondjuk, csak az erős reklám beszél. Rég túlhaladott álláspont már, hogy reklamírozni szégyen, mert reklám, komoly és leleményes reklám nélkül ma legfeljebb csak olyan

világhírű iparvállalatok, mint p. o. a Krupp boldogulnak.” (1908. 1. szám: *Magyar bányapolitika.*)

Akik netán azt hiszik, hogy a környezetvédelem a legújabb kor találmánya, tévednek: A fernezelyi kénsavgyár az első hazánkban, amelyet „a vegetáció védelmére [...] a kohófüst gázok ártalmatlantítására építettek. ... S a kincstár reméli, hogy ezáltal véget vet a füstkár pereknek.” – olvashatjuk a 1908/4. számban.

Sok írás foglalkozik szociális kérdésekkel: „A következő sorokat kaptuk Körmöcbányáról: A siketnémák körmöcbányai államilag segélyezett intézete 1908-1909. tanévben párhuzamos I. osztályokat óhajtván nyitni, pályázatot hirdet 30 siketnéma gyermek felvételére. A növendékekért fizetendő díj évi 240 korona, amely szegény gyermekek szüleinek elengedtetik. Bányászok és bányakincstári alkalmazottak gyermekei – tekintet nélkül vagyoni állapotukra – a m. kir. Bányakincstár által létesített alapítványi helyekre teljesen ingyen vétetnek fel.”

A 1908/7 . számban olvashatjuk Oczvirk Nándor³⁴ A bányászati autonómia c. cikkét. „Aki csak futólag is lapozgat a bányászati ösfoglalkozáskör történetében, csakhamar észreveszi azt a szívós, megalkuvást nem ismerő, kitartó küzdelmet, mellyel a bányászok a szívükhöz, lelkükhöz nőtt intézményeket, szervezetek védelmezték. Ennek a tiszteletreméltó állhatatosságnak köszönheti a bányászat mindenhol azokat a sajátos önrendelkezési vívmányokat, társadalmi szervezettségek különálló jellegét, az önálló jogkör elismertetését.”

A lapban fiatal szakemberek is publikációs térhez juthattak. Példaként említem *Telegdi Roth Károly*, akkor kezdő geológus nevét, aki az 1908/15. számban. *Valami a szénről* címmel a kőszén keletkezésének legendáját mondja el. Egy nagyon figyelemre méltó modern gondolat: „Az étellel vette kezdetét az élők szénének körvándorlása, de azt is megelőzte az első esővel a széndyoxidnak lassan az élettelenek világába vándorlása. Anyag el nem vész, a szén mennyisége ma is annyi mint akkor volt. Az élettelenek szene

³⁴ Bányamérnök, a *Bányászati és Kohászati Lapokban* több, főleg szociológiai vonatkozású írása jelent meg.

pedig akkor csak éppen megszületett, mikor megjelentek az első élőlények a földön. Ezekben pedig az élők szénének is csak kis része volt képviselve, következésképpen ezeknek nagyobb széndioxid-tartalmú légkörben kellett élniök.”

Tudománytörténeti szempontból is találunk érdekes írást. Akkor még nem született meg a kontinensvándorlás modern elmélete, s azt hitték: „A földrengések is a föld gyomrában lévő gázok feszítő erejének a következményei.” (Firbán Sándor: Csevegés földről, 1908/15.)

I. évfolyam.		Budapest, 1908 január 26.		1. szám.	
 <h1 style="font-size: 4em; margin: 0;">A BÁNYA</h1> 					
BÁNYÁSZATI, IPARI, KERESKEDELMI ÉS PÉNZÜGYI HETILAP					
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VI., Dalszínház-u. 8. (az Ipari múzeum) Telefon 23—33. Előfizetési árak: Egész évre 10.— K Fél évre 5.— K Egyes szám ára 30 fillér		Főszerkesztő : Vécsey István Társzerkesztő : Dr. Makai Aladár Felelős szerkesztő : Apágy V. János Megjelenik minden vasárnap		Hirdetési feltételek : Minden szó 4 fillér Kívér betűvel 8 „ Egész oldal, 1-szeri közlés ... 80 kor. Fél oldal 1-szeri közlés 40 „	
<h2 style="font-size: 2em; margin: 0;">CÉLJAINK.</h2>				<div style="border: 2px solid black; padding: 5px; display: inline-block;"> <p style="margin: 0; text-align: center;">A MAGYARHONI FÖLDTANI TÁRSULAT KÖNYVTÁRÁBÓL.</p> </div> <p style="margin: 0; text-align: center;">Budapest, január 25.</p>	

Az I. évfolyam 1. számának fejléce, 1908. január 26.

Megtudjuk, hogy a bányászok – az ottani széntermelési válság miatti – visszavándorlása Amerikából a magyarországi kőszénbányászat fellendülését hozta, azzal megerősítve, hogy a megemelkedett kőszénárak elviselik a magasabb béreket. (1908/15.)

Több lapszámban találunk az erdélyi bauxitok hasznosítási terveire vonatkozó híreket. Mivel ezeknek az ismereteknek amúgy is hiányában vagyunk, kettőt is idézek. Alumíniumgyár Biharmegyében – adja hírül a lap 1913. 31. (augusztus 3.) száma. „Gallovits Eduárd bécsi gyáros Dobrodon nagyarányú alumíniumérceket

feldolgozó gyárat szándékozik létesíteni. Majdnem egy éve folynak már a geológiai és kémia vizsgálatok s a tudományos szakvélemény szerint a kiszemelt területen oly gazdag alumíniumtartamú kőzeteket találtak, hogy a létesítendő ipartelep a legvérmesebb reménnyel kecsegteti az alapítót. Az új alumíniumgyár hivatalos terepszemléljét megtartották.” – „Ismeretes, hogy a Biharmegyei Jádvolgy környékén lévő bauxit-bányák anyagát néhány óta Svájcba szállítják, ahol ezt a nyersanyagot a neuhausen és a schaffhausen alumíniumgyárak feldolgozzák. A MÁV, hogy megkönnyítse a bauxit kivitelét, tarifakedvezményt is adott a vállalatnak és naponta mintegy 43 vagonot bocsát a rendelkezésükre és ezt a forgalmi viszonyok nehézségei ellenére is még mindig pontosan megkapták. Minthogy azonban a szállítás még így is nagyon sokáig tart, legalább nyolc napot vesz igénybe, és mert a kocsik oda- vissza járatása 600-700 vaggont állandóan lekötve tart, ezért a vállalat vezetősége most elhatározta, hogy az érc tartalmú nyersanyagnak a helyszínen való feldolgoztatása végett vagy Jádvolgyön, vagy Remecen, Dobrozd vidékén, esetleg Nagyváradon alumíniumgyárat létesít.” (1916. jan. 16. 3. szám.)

A szerkesztőség rendkívül nyitott volt a bányászat és a rokon szakmák minden rezdülésére, így többek között a bányászcsaládok gyermekeinek sorsáról is írást közöl. Például *Prohászka Ottokár* székesfehérvári püspököt is a szerzők között találjuk *A gyermekvédelem* c. írásával.

Az idén 100 éves fönnállásukat ünneplő bányakapitányságokról való hír: „*Lukács László pénzügyminiszter, mint ez az állami költségelőirányzat indoklásából kitűnik, három új bányabiztosságot kíván felállítani és pedig kettőt a budapesti és egyet a zalaiznai bányakapitányság kerületében. Az új bányabiztosságok székhelyei Pécs, Miskolcz és Petroszény lesznek. – A miskolci bányabiztosság hatásköre Borsod vármegyére, a pécsié Baranya és Tolna vármegyékre, a petroszényi pedig Hunyad vármegye petroszényi járásának területére fog kiterjeszkedni. Mindenesetre örvendetes fejlődés a bányászati közigazgatás terén.*” – írja az 1910. évi 48. számban.

A lapra sok évtizedes feledés homálya borult. Ennek oka lehet a viszonylag rövid létezése, kis példányszáma, újságformátuma,

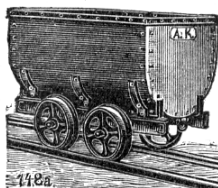
meg talán az is, hogy a más olvasókört megcélzó *Bányászati és Kohászati Lapokkal* vitába keveredett. A szaktársadalom ismerte, például *Vadász Elemér* egy húszas évekbeli kéziratot jelentésében említi *A bányát*, és a korabeli magyar földtani repertóriumokban (a *Földtani Közlönyökben* évente) is megtaláljuk földtani tárgyú írásainak címeit. Tisztelettel ajánlom a bányászati (s bizonyos mértékig a társadalom-) tudománytörténet iránt érdeklődő olvasóknak. Hihetetlenül gazdag tárháza a kornak.

Bányaszállító berendezések

Bányacsillék minden kivitelben.

Vágányok, for-
ditókorongok, *
kerékpárok, **
csapágyak. ***

Kotrógépek
bányaüzemek számára.

Mozdonyok
minden nagyságban. **

Sodronykötélpályák,
függővasutak, félsiklók,
ferde felvonók, stb.

ROESSEMANN ÉS KÜHNEMANN

KESKENYVÁGÁNYU VASUTAK GYÁRA

Prága * Wien BUDAPEST Lemberg * Zágráb

VI., VÁCZI-UT 113—115.

Hirdetés a 20. század elejéről.

Az ózdi vasgyári alkalmazottak lakáskörülményei 1918 és 1945 között

NAGY PÉTER

A *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* (RMST, *Rima*) 1881-ben jött létre az ózdi, a borsodnádasdi és a salgótarjáni kohászati üzemek fúziójával. Az RMST a következő évtizedekben az ország meghatározó vasipari vállalatává nőtte ki magát. A századfordulón kisebb felvidéki telepeket és bányákat is megvásárolt. A trianoni békeszerződés után azonban jelentős érdekeltségei kerültek át szlovák területre, ezután jutott *Ózd* a korábbinál is kiemeltebb státuszba. Az 1920-ban kialakult viszonyok az ipari vertikum államosításáig fennmaradtak.

A cég országos viszonylatban is kiterjedt szociális intézményhálózattal rendelkezett, melynek kezdeményei már a 19. század első felében megjelentek. A gyárvezetés kiemelten támogatta dolgozói életszínvonalának növelését, azonban a szociáldemokraták és a szakszervezetek törekvéseit, ahol tudta, gátolta. Minden üzeménél lakótelepeket épített alkalmazottai számára, de a helyi munkaerőt is nagymértékben alkalmazta. Tanulmányomban az óriás-cég egyik legjelentősebb egysége, az ózdi gyár munkásainak és tisztviselőinek lakáskörülményeit szeretném bemutatni az 1918 és 1945 közötti időszakban.

A *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* ózdi alkalmazottait lakóhelyük alapján három csoportba sorolhatjuk. A település őslakossága falusias környezetben élt *Ózd* községben, akik korszakunkban már a korábbi földművelő életmódjukat részben felhagyták, és a vasgyárban vállaltak munkát. A napi műszak után azonban gazdaságukat tovább művelték, számukra viszont ez már csak kiegészítő jövedelmet és a háztartáshoz szükséges élelmiszerek megtermelését jelentette. Az üzem szakmunkásait az RMST az ál-

tala épített kolóniákon telepítette le. A gyár termelésének növekedésével egyre több munkásra volt szükség, akik gyakran távoli területekről költöztek az ipari vertikum szomszédságába. Számukra szintén épített lakásokat a vezérigazgatóság, így újabb lakótelepek jöttek létre. A harmadik kategóriát a környékbeli községekből naponta ingázó kétlaki dolgozók jelentették. A vasgyár munkásigényének növekedésével egyre többen jártak be a közeli falvakból dolgozni, azonban ők ezzel párhuzamosan korábbi jövedelemforrásukat, a mezőgazdasági termelést sem adták fel. A következő oldalakon ezen szempontok alapján szeretném a három elkülönülő réteget bemutatni, akiknek életmódja sok esetben különbözött egymástól. Korszakunk végén a gyár alkalmazottainak 20 %-a kolónián, 53 %-a saját házában és 27 %-a bérelt lakásban élt (1. kép).¹

Ózd falusi lakossága

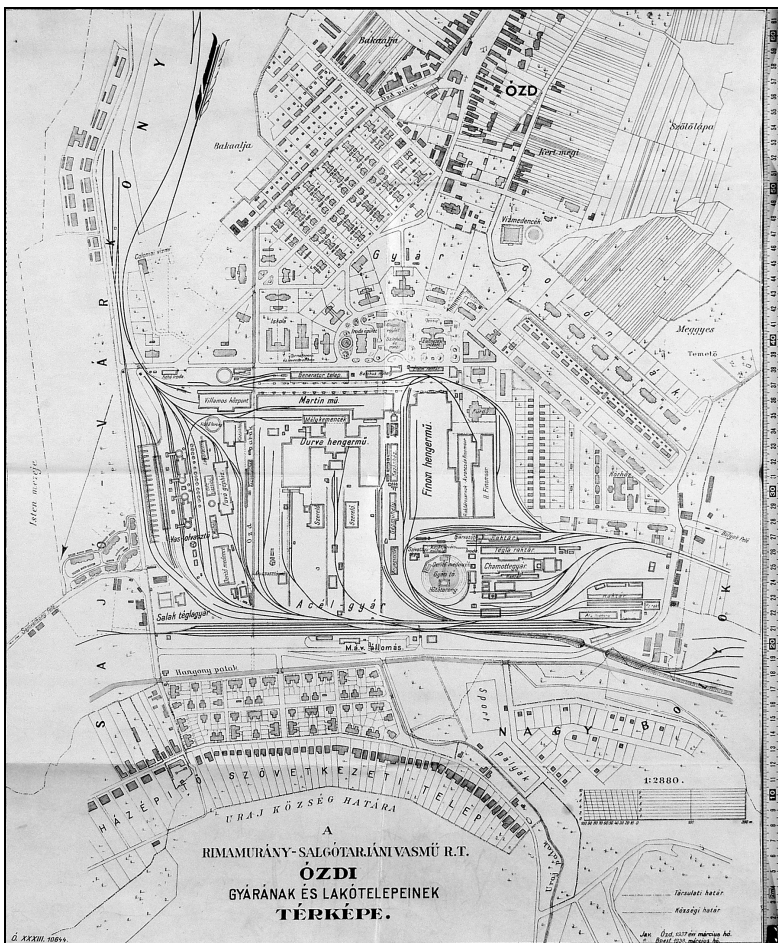
A vasgyár dolgozóinak egy része korszakunkban Ózd község korábban földművelő lakossága közül került ki. Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint a település lélekszáma 7322 fő, a lakóházak száma 803 db, s ezekkel az értékekkel a térség legsűrűbben lakott helye volt.² Dr. Kovách Antal szerint korszakunk végén a gyári alkalmazottak 55 %-a Ózd és az akkorra vele egybeépült Sajóvárkony lakóiból kerültek ki (2. kép). A két települést a hasonló jellemzők miatt együttesen vizsgáltam meg.

Az említett két község lakossága azonban nem volt homogén. Az egyik részét a falusi életmódot folytató, de a gyárban dolgozó kisbirtokos földműves, a másik részét a tágabb környékről érkező, de itt saját házat építő munkás, valamint a jobb kereseti lehetőség hírére messzi területekről betelepült nincstelen agrárproletárok képezték. A saját házzal rendelkezők az itt élők kétharmadát, a bérelt lakásban, nyomortanyákon élő szegények a maradék egyharmadot tették ki.³

¹ Dr. Kovách 1942. 22.

² Dobosy, F. 2003. 38.

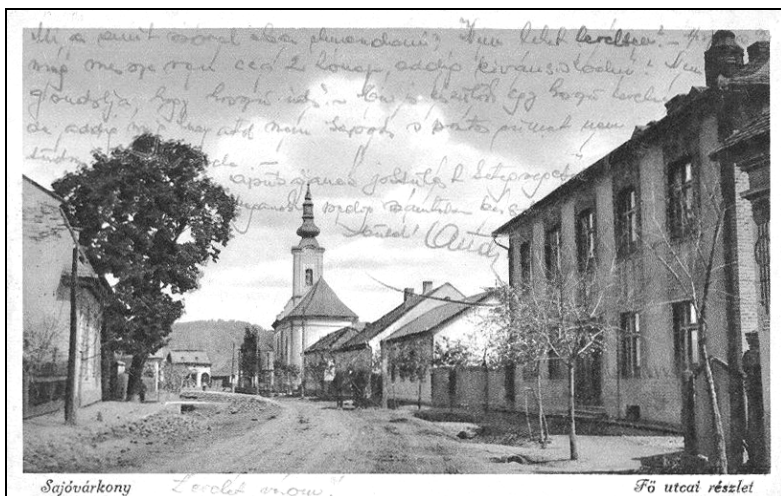
³ Dr. Kovách 1942. 21.

1. kép. Ózd térképe az 1930-as években
(Ózdi Városi Múzeum, Fotóarchívum)

Az Ózdon és Sajóvárkonyon élő őslakosokat azonban nem úgy kell elképzelni, mint az alföldi gazdákat. A hegyes-völgyes tájon a talaj meglehetősen rossz minőségű, így haszonszerzés céljára alkalmatlan. A térség adottságai miatt a parcellák is kicsik voltak, amelyekben a család csak a háztartáshoz vagy az állattartáshoz

szükséges növényeket termesztette. Az évszázadokon keresztül a saját megélhetésüket épphogy biztosító földművelő közösségeket a jó lehetőségek természetesen a vasgyárba vonzották. A háztáji gazdaság azonban jövedelempótló jelleggel továbbra is fennmaradt. A térségben a törzslakosság a gazdasági válság idején sem nélkülözött, mivel földjeiket is rendszeresen művelték a gyári munka mellett.

2. kép. Sajóvárkony. Képeslap, 1930-as évek.
(Ózdi Városi Múzeum, Fotóarchívum).

A község egyes területein a gyár szövetkezeti alapon is létesített lakásokat a századforduló idején. Így épült fel a szomszédos *Uraj* község birtokait elcsatolva 1899-1904 között a *Kőalja*, valamint 1907-től 1910-ig a *Kisfalud* városrész. A vállalatnak érdekében állt a magánérs lakásberuházások ösztönzése, mert így megszabadult a fenntartási költségektől, azonban a kölcsönök révén magához láncolta a dolgozókat. A házak a falusias jellegű településtől építészeti teljesen elkülönültek. Lakói kizárólag az üzem szakmunkásai lehettek, akik mentalitásban is nagymértékben különböztek Ózd kisbirtokos gazdájától. Az így létesített munkás-

gyarmatok tehát egy kisebb egységet képeztek a vályogházakból álló ózdi paraszti világban.⁴

Ózd falusi része és *Sajóvárkony* korszakunkra összeépült a kolóniákkal, és lakóinak többsége már gyári munkás volt. Az üzem viszonylagos közelsége miatt volt lehetőségük arra, hogy igénybe vegyék a színvonalas kulturális és szórakozási lehetőségeket.

A századforduló előtti évektől a jobb megélhetés reményében egyre több bevándorló érkezett a környékre. A migráció üteme a 20. század első évtizedétől folyamatosan gyorsult. A munkalehetőségek miatt Ózd térsége mindinkább vonzó lett a betelepülők számára. 1910 és 1930 között 29 %-kal, a következő évtizedben 20 %-kal emelkedett a népesség száma. A jövevények nagyobb része falusi gazdánál élt albérletben, kisebb részük hulladékokból és törmelékekből szegényes lakásokat épített magának.⁵

Az utánpótlás bázisa a trianoni békekötés után a *Felvidékről* az *Alföldre* helyeződött át. Az új lakók zömmel *Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar* megye területéről érkező szegényparasztok voltak, akik az üzemben segédmunkásként és napszámosként helyezkedtek el.⁶ Közöttük sokan görög katolikus vallásúak voltak, akik 1943-ban Ózdon megalapították az egyházközséget.⁷ A hívek száma kb. 1700 főre tehető Ózdon, akik közül 700-an a gyárban dolgoztak, a környéken pedig még 500-600 fő tartozhatott közéjük. Az alacsony társadalmi csoportokból teljesen új elemként cigányok is érkeztek, akiket *Nagy Bodor József* községi bíróségi *Cserdalápnán* telepített le az 1930-as években.⁸

A gyárban messziről munkát vállaló idegeneknek Ózdon és a szomszédos, később a nagyközségbe ékelődő falvakban volt a legajánlottabb szállást bérelniük. A kvártély olcsóbb volt a kolóniai lakásokhoz képest, a munkahelytől való távolság is csak pár

⁴ Csontos–Vass 2001. 69-88.

⁵ Kurucz 1988. 175.

⁶ Sárközi, in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. 1980. 256.

⁷ Nagy 1999. 288.

⁸ Sárközi, in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. 1980. 256.

kilométert tett ki. Emellett a földművelő életformát feladva az *Alföldről* is sokan érkeztek a jobb élet reményében, de számításaitak nem mindig találták meg.

A betelepülők *Ózdon* általában nyomorúságos körülmények között éltek. Akik rendelkeztek megtakarított pénzzel, más családok házához egy szoba-konyhás lakrészt toldottak salakból és gyári bontott téglából. *Ózdon* és kisebb arányban *Sajóvárkonyon* is így alakultak ki a sajátos soros udvarok, ahol egy portán belül, az udvar jobb és bal oldalán 6-8 kis lakóépület helyezkedett el.⁹

A település korábbi bevándorlók által lakott *Vasvárpusztá* nevű részén kiemelkedően rosszak voltak az életviszonyok. A hatalmas dombon 20-25 kicsiny, vályogtéglából épült házban, két-két és fél méteres szobákban rengetegen zsúfolódtak össze. Néhány lakás ki volt meszelve, habár többségük vakolatlan maradt, tetőszerkezetük is ideiglenes anyagból készült. A hegy aljába bevájt üregekben, az úgynevezett *barlanglakásokban* még sanyarúbb életszínvonalon éltek. A piciny otthonokban alig jutott élettér a lakóknak, ruházatuk is nagyon szegényes volt. Az alföldiek bérelték ezeket a szegényes hajlékokat, a lakbért általában azzal egyenlítették ki, hogy egy-két napot ingyen dolgoztak a tulajdonosnak. A bérlakásokban élők a falusi kisgazdákkal ellentétben sok szabadidővel rendelkeztek, de pénzügyi okok miatt nem tudták igénybe venni a kulturális és szórakozási lehetőségeket. Véleményem szerint a gyárvezetésnek sem voltak annyira fontosak, hogy a nincstelenek életkörülményeinek javítását jelentősen elősegítsék. Ez alól csak a gyermekek ellátása volt kivétel.¹⁰

Az alsó társadalmi csoportok és a bevándorlók által különösen kedveltnek számított a közeli *Sajóvárkony*. Az ideiglenes lakók nagyon nehéz körülmények között éltek itt. A két világháború között valóságos nyomortanyát alakítottak ki a *Tiszántúlról* érkező szegények. Az egyik utcát el is nevezték róluk *Bagamér-telepnek*. A legrosszabb helyzetben levők a gazdák házáinál laktak. Ezek általában sokgyermekes segédmunkások voltak, akik 1930 körül a

⁹ Dobosy 1992. 36.

¹⁰ Népszava, 1925. július 8.

hatósági ínségmunkákból, illetve a bánszállási bánya melletti szénmaradékok gyűjtéséből tartották fenn magukat. Mindenféle mezőgazdasági munkát is elvállaltak.¹¹

A két világháború között lakótelepek létesítése helyett inkább kölcsönök juttatásával és egyéb kedvezményekkel, mint például telek és építőanyag biztosításával családi házak építésére ösztönözték a gyári alkalmazottakat. Egyre inkább gyarapodott a saját házzal rendelkező munkások száma. A vállalatvezetés kiemelten támogatta, hogy alkalmazottai saját lakást építsenek vagy a meglévő ingatlanokat tatarozzák, bővítsék a községekben. 6000 pengőig terjedő kamatmentes kölcsönt kaphattak azok a dolgozók, akik már hosszabb ideje dolgoztak a vállalatnál, és akiket a cégvezetés megbízhatónak tekintett. A hitelt 10 év alatt, havi részletekben kellett törleszteniük. Az Ózd térségi üzemeknél átlagosan negyedmillió pengő értéket fordítottak az ilyen beruházásokra. Ez az összeg szerény mértékkel számítva is 250 új lakószobát jelentett. Az üzemfőnök szerint ez 250 család számára jelentett új, egészségesebb otthont, ami elősegítette a fizikai dolgozók polgárosodását. *Kovách Antal* is elismeri azonban, hogy egy ház általában egy lakószobát jelent, melynek laksűrűsége is elég nagy. Egy háztartásban általában 8 fő élt Ózdon, ami véleménye szerint a nagy gyermekvállalási kedv eredménye. Továbbá belátja, hogy ez a helyzet nem kényelmes, de a helyiségek szaporítására nem volt keretük. Az egy szoba-konyhás lakás pedig még nagyon távol áll az általa fontosnak tartott kispolgári életviszonyoktól, különösen korszakunk végén. Ezzel szemben a lakáshiány megoldását valóban fontosnak tartotta a RMST Ózdon, amit a felépülő új városrészek ismertetésénél látni fogunk.

A pénzbeli segítség mellett építési telkek megvásárlásával, valamint a szükséges alapanyagokkal is hozzájárult a vasgyár az otthonteremtéshez. Kohósalakból téglát préseltek, melynek szilárdsága az vörös-téglánál is jobb volt. Ezt megközelítőleg féláron adták el a dolgozóknak, akiknek béréből folyamatosan, részletekben vonták le az árát. Korszakunk utolsó éveiben 4.200.000 –

¹¹ Adorján 1973. 141-146.

4.600.000 darab salaktéglát utaltak ki ilyen módon az alkalmazottaknak. Ezen kívül minden gyári és kolóniai bontásból eredő, felhasználható anyagot ingyen megkaptak a kijelölt személyek. *Kovách Antal* üzemfőnöknek nem voltak pontos feljegyzései arról, hogy a természetbeli segítség hány lakóház felépítését eredményezte, de úgy becsülte, hogy „*ez is kitesz egy kisebb falusi utcasort egy évben*”.

Összességében, mint említettem, a családiház-építés támogatásán kívül nagyszabású gyári munkáskolóniákat (kivéve *Velencét* és az újabb bányatelepeket) az üzem már nem létesített korszakunkban. Így kimondottan a kertes házak építési akcióinak az eredménye, hogy 1918 és 1938 között a két egybeépült község lakásai megkétszereződtek.¹²

Az üzem közvetlen közelében levő beépítetlen területeken a gyár segítségével így új településrészek jöttek létre. Az építkezés a két világháború között már túlhaladt a közigazgatási határokon, így a szomszédos községektől kénytelenek voltak földterületet vásárolni. Ebben az időben létesült *Ózdon az Istenmező* és a *Kerekhegy*. Az itt élőknek az elektromos áram is ingyenes volt egy meghatározott fogyasztási értékig.¹³ Az időszakban épült fel a *Kádártelep*, *Farkaslyuk* térségében a *Boroszló*. Megindult a fejlődés *Bolyoknak* az ipari vertikumhoz közel eső részein is, valamint *Vasváron*, *Meggyesen* és *Cipóban* építettek be újabb telkeket.¹⁴ *Uraj* község területéből is egyre nagyobb szeleteket hasított ki *Ózd*, ahol felépült *Ráctag* és *Szenna*.¹⁵ *Tábla*, vagyis akkori nevén a *Lanovics-telep* közvetlenül az első világháború után kezdett kiépülni.¹⁶

¹² Dr. Kovách 1942. 22-23.

¹³ MOL Z 371 2. tétel.

¹⁴ Sárközi, in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*, 1980. 260.

¹⁵ Csuzda 1987. 7.

¹⁶ Dobi 1972. 29.

A kolóniák lakossága

Az ózdi gyár első alkalmazottai a felvidéki vasművek korábbi szakmunkásaiból kerültek ki, különösen *Gömör és Szepes megyéből* települtek át nagy számban. Kezdetben átmeneti jelleggel a helyi földbirtokos *Sturman* család majorsági épületeiben, majd *Ózd* és a környékbeli falvak paraszti házaiban laktak albérlőként. A szabadságharc utána a fokozódó termelés egyre több munkáskezet igényelt. A gyárvezetés emellett arra törekedett, hogy a jó képzettségű alkalmazottak az üzemnél maradjanak, mivel az ideiglenes és rossz lakáskörülményekkel rendelkező dolgozók közül nagy számban más vasgyárakhoz szerződtek át. A külföldről érkező szakmunkások pedig különösen érzékenyek voltak arra, hogy viszonylag jó színvonalú otthonokban éljenek. A vezetésnek így elemi érdekévé vált, hogy a szakembereket megtartsa, és a létszámihiányt megelőzze. A letelepített alkalmazottakat továbbá sürgős helyzetekben is igénybe lehetett venni, mivel nem befolyásolta őket az időjáráshoz és az évszakokhoz kötődő mezőgazdasági munka. Az 1860-as évektől a felsorolt okok miatt az alkalmazottak számára munkás-lakótelepeket építettek, melyeknél elsődleges szempont volt, hogy közel legyenek a munkahelyhez.¹⁷

Az első lakásokat 1861-től *Ózd Karu* nevű városrészén alakította ki az üzemvezetés a *Gömör megyéből* érkező bányászok számára, részben a homokkőbe vájva. Ez volt *Borsod megye* első bányászkolóniája is. Az építkezés azonban nem tudott lépést tartani a létszám emelkedésével, így továbbra is sokaknak albérletben kellett megszállniuk, vagy éppen telket vettek a környező falvakban, és ott telepedtek le, gazdálkodást is folytatva.

A lakótelepek kifejezetten egy-egy foglalkozási csoport számára készültek, amelyek korszakunkban is ezen az alapon különböztek el egymástól. A kolóniák lakásainak állapota, felszereltsége, közművekkel való ellátottsága a benne élők munkatevékenységétől, így társadalmi helyzetétől függött. A telepek egyértelműen az üzem hierarchikus felépítését szemléltetik. A gyár közvetlen

¹⁷ Dobosy 1992. 33-35.

közelében helyezkedett el az 1895-1897 között létesült *Tisztisor*. A gyár- és bányai igazgató, valamint az üzem főtisztviselői, főmérnökei laktak itt. A minden kényelmet biztosító épületeket parkszerű udvarok és gyümölcsöskertek vették körül, a városrészben állandóan egy csendőrzárőr cirkált. A gyár felőli bejáraton tábla hirdette, hogy az utca magántulajdon, és azt az idegeneknek tilos használni. A munkások egyáltalán nem közlekedhettek rajta, csak az itt lakó magas állású tisztviselők. A fizikai alkalmazottak félték, hogy ha csak rálépnek az úttestre, kiutasíthatják őket a gyárból. Ez az utca volt egyértelműen *Ózd* legszínvonalasabb és legreprezentatívabb épületegyüttese.¹⁸

Ugyancsak a főtisztviselők számára épült 1913-1915 között *Nagyamerika* emeletes villasora parkokkal. 1888 és 1906 között létesült a *Kórházsor*, amelyben a szomszédos gyári kórház orvosai is helyet kaptak. A 3-4 szobás lakásokhoz veranda is épült. A zöldterületeket az úgynevezett *udvaros* tartotta rendben, így lakbért nem kellett fizetnie.¹⁹

Egyes telepeken keveredtek a társadalmi csoportok, habár itt is elkülönültek egymástól lakóházaik külső képében, a kolónián belül elfoglalt helyzetében. Az 1904-1906 között felépült *Újtelepen* és az 1905-1912 között létesített *Hétes telepen* a munkások, az altisztek és a tisztviselők számára különböző nagyságú és felszereltségű lakásokat alakítottak ki. Zömében fizikai alkalmazottak éltek az 1894 és 1898 között létrehozott a *Kiserdőalja telepen*, ahol a kisebb komfortfokozatú házak közé a monotonitást megtörve néhány jobb minőségű altiszti lakás is ékelődött.

A kifejezetten munkások számára felhúzott kolóniák már kevésbé voltak impozánsak, építészeti nem képviseltek nagy értéket. Kivételt képez a jobb kinézetű, előmunkások által lakott, 1898-1912-ben épült *Kisamerika*, amit viszont csak szobából, konyhából és kamrából álló földszintes lakások alkották. A *Nagy- és Kisamerika* alatt húzódott az alacsony, kisablakú, szegényes házakból álló *Hosszúsor*, melyet 1891-1896 között hoztak létre. A

¹⁸ Népszava, 1925. július 8.

¹⁹ Dobosy 1992. 41.

hegy tetején húzódó *Nagyamerika* emeletes házai, középen *Kis-amerika* földszintes, de igényes épületei, valamint legalul a *Hosszúsor* tömeglakásai nagy kontrasztban érzékeltették lakóiknak a társadalmi és a gyári hierarchiában elfoglalt helyét.

A fizikai alkalmazottak által lakott telepeket általában egyszerű építészeti megoldások és alacsony komfortfokozat jellemezte. A *Hosszúsorhoz*, az 1875-1876-ban felépített *Fürdősorhoz* és az 1882-1886 között létesített *Rendetlen kolóniához* kert sem tartozott. A legszegényebb munkások a vályog- és égetett téglából készült, lemezlapokkal fedett *Régi kolónián* éltek, melyet 1870-1873-ban húztak fel. Az üzemi zaj és füst mindennapos volt, viszont a gyárral szomszédos kerteket védősávként használva próbálták zöld területeket létrehozni.²⁰

Az ózdi vasgyártól nem messze, a köszén-lelőhelyek közelében bányatelepeket is létesítettek. 1870-ben kezdték meg *Sajóvárkony* határában *Bánszállás* építését, majd később *Farkaslyuk* határában is egy újabb kolónia létesült.²¹

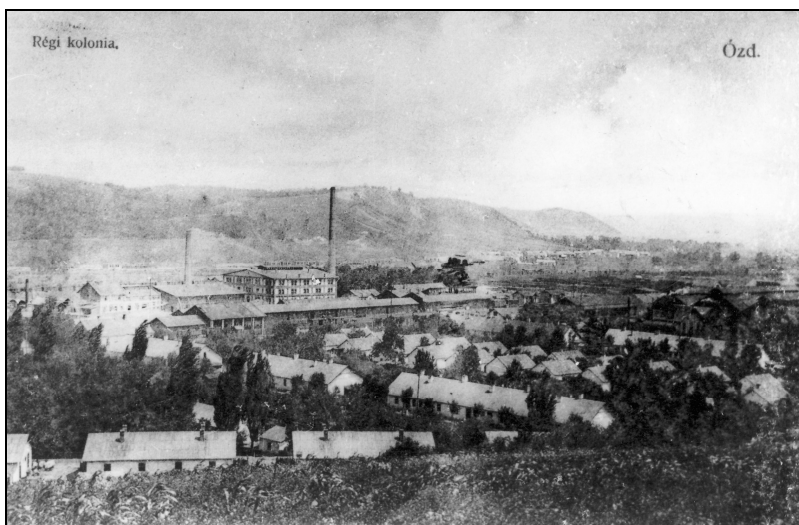
A *Népszava* szerint a telepeken lakó dolgozók közegészségügyi- és lakásviszonyai, s általában életkörülményei viszont nagyon rosszak voltak. Nem ritkán befolyt a víz a szegényesen berendezett otthonokba, különösen a komfort nélküli *Régi kolónia* házaiba (3. kép). A lakások kívül-belül leromlott állapotúak voltak, a falak vizesen álltak, a szemetes és sáros udvarokon a szennyvíz hömpölygött. A tisztálkodást a gyári fürdőben végezheték el, amit csak néhány fillérért cserébe lehetett igénybe venni. A gyermekeknek gyakran nem volt lábbelijük, s csupasz szalmazsákon hajthatták álomra fejüket.²²

A lakótelepek a gyárral együtt különálló egységet alkottak, s földrajzilag is elszigetelődtek a külvilágtól. A kolóniák sorompókkal és palánkokkal voltak körülkerítve, s csak a termester engedélyével lehetett azokat elhagyni.

²⁰ Csontos-Vass, 2001.

²¹ Dobosy 1992. 35.

²² Népszava, 1925. július 8.

3. kép. A Régi kolónia. (Képeslap. Ózdi Városi Múzeum, Fotóarchívum).

A környező falvak és a telepek lakossága között nyelvi különbségek is tapasztalhatók voltak. A kolóniákon élő tisztviselők és a szakképzett munkások jelentős többsége még a két világháború között sem volt magyar származású. A legnagyobb számban az *Osztrák-Magyar Monarchia* északi és nyugati tájairól települtek be, s általában németek, csehek, lengyelek és szlovákok voltak. A magyar nyelvet alig, vagy egyáltalán nem beszélték. Gyakori volt, hogy a tisztviselők még a munkahelyen is az anyanyelvüket használták. Kezdetben az eltérő nyelv, vallás és szokások miatt teljesen elkülönülő egységet képeztek, amely még a vizsgált időszakban is éreztette hatását. A külföldről érkező szakmunkások bére emellett magasabb volt, mint a magyar ajkú betanított dolgozóké és napszamosoké, ezért a betelepülők le is nézték az őslakosságot.²³

A kolóniákon élőkre a vállalat igazgatósága kiemelten nagy figyelmet fordított, többek szerint részben ideológiai szempontok miatt. A gyár által adott természetbeni juttatások nagyobb arány-

²³ Vass 1976. 9-30.

ban illeték meg a kolonizált lakosságot, mint a másokat. A fizetésnek 2-5 %-át tették ki ezek a béren kívüli jövedelmek. A lakások elosztása a dolgozók szolgálati idejének, munkateljesítményének, családi állapotának figyelembe vételével történt. Lakbért nem kértek, csak a fenntartási költségek egy bizonyos hányadát kellett megtéríteniük, amelyekbe a szemétszállítás és a kéményseprés díja is beletartozott.²⁴ A szobaszámmal arányosan 1, 2 vagy 3 pengőt kellett fizetniük.²⁵ A világítás és az elektromos áram teljesen ingyenes volt, viszont lakásonként csak két 40 wattos izzó éghetett. Ingyenes földhasználatot biztosítottak számukra, átlagosan 77 négyzetméternyi területen. Jelentősen nagyobb szénellátást kaptak, mint a más községekben élő társaik. A tüzelőanyag lakáshoz való szállításáért távolság szerint 60 fillértől 2-3 pengőig terjedő fuvarmegtérítést fizettek minden 6 mázsa szén után. A tűzifát beszerzési áron vásárolhatták, ezt a kedvezményt azonban nem csak a kolónián élő munkások élvezhették. A vasolvasztóknál dolgozó alkalmazottak évente átlagban 10 kg oltott meszet kaptak díjtalanul, kizárólag konyhameszelés céljára.²⁶

A kolóniákon élő munkásokról azt sem túlzás állítani, hogy intelligensebbek voltak, mint a falusias környezetben élő társaik. A gyár közvetlen közelében éltek, így jóval több szabadidővel rendelkeztek, mint akik a községekbe jártak be. A *Rima* kulturális intézményei is közel voltak, amelyek szinte csak a kolonizált alkalmazottakra támaszkodtak. Az egyesületekben és a sportéletben is jelentős részt vállaltak.

A vezérigazgatóság tovább kiemelt figyelmet fordított az itt élő családok gyermekeinek iskoláztatására. A magas színvonalú társulati óvodai és iskolai képzés mellett moziba és színházba vitték őket, hogy gyermekelőadásokat tekinthessenek meg. Számukra ifjúsági egyesületeket hoztak létre, tevékenyen részt vettek a cserkészmozgalomban is. A műkedvelő tánc- és tornabemutatókon is jó eredményekkel szerepeltek. A szakmunkás szülők gyermekeik-

²⁴ MOL Z 371 2. tétel.

²⁵ MOL Z 383 67. csomó 107. tétel.

²⁶ MOL Z 371 2. tétel.

nek a viszonylag kielégítő kereset és a bőkezű természetbeni juttatások következtében egészséges életmódot és megfelelő ruházatot tudtak biztosítani. A gyárvezetésnek nem titkolt szándéka volt, hogy ezekből a fiatalokból kerüljenek ki a vállalat jövőbeni szakmunkásai és irodai alkalmazottai. Ezen felül jelentékeny támogatásban részesítette a felsőoktatásban tovább tanulókat is. Általános szemléletnek mondható, hogy az ifjúságot szülei utánpótlás-bázisának tekintették, amiben már ideológiai szempontok is szerepet játszottak. A lakótelepeken élőkre egyfajta mintaadóként is tekintettek a cég vezetői, akik követendő például szolgálhatnak a falusi lakosok számára. Így tehát nekik legalább színleg a jobb körülményeket kellett reprezentálniuk.²⁷

A *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* 1918 és 1938 között a már meglevő társasági lakásállomány színvonalának javítására és bővítésére törekedett. A *Tanácsköztársaság* alatt a munkásság lakásgondjainak enyhítésére különféle tervek születtek. Az elképzelésük az volt, hogy az ipari gócpontokban korszerű lakásokból álló, ligetesített telepeket hoznak létre. Ezek a tervek a politikai helyzet gyors változása miatt legnagyobbreszt nem valósultak meg.²⁸

Az első világháború alatt abbahagyott munkáslakás-építési programot az 1920-as években újraindították. A korábbi telepítéséhez képest azonban ez jóval kisebb méretű volt. 1921-ben Ózdon 6 munkáslakóházat építettek. 1922-ben egy új munkástelep létesítését vették tervbe ugyanitt, a megálmodott 218 lakásból 1923-ra 188 elkészült. Nagy részüket a kohó, valamint az acél- és a hengermű dolgozói vehették birtokukba.²⁹

1921 és 1925 között a gyártelep és *Kisfalud* között felépítették az akkoriban nagyon modern, alpesi stílusú, emeletes házból álló *Velence-telepet*, amelynek terveit még a *Tanácsköztársaság* idején készítették.³⁰ Neve onnan ered, hogy amikor a lakások falait

²⁷ Dr. Kovách 1942. 21.

²⁸ Csontos–Vass 2001. 18.

²⁹ Réti R., in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története.* 1980. 219.

³⁰ Sárközi, in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története.* 1980: 260.

húzták fel, a tavaszi áradás elöntötte a térséget. Ózd legnagyobb lakótelepének számított, lakosai jórészt a trianoni békeszerződés következtében a *Felvidékről* és az elcsatolt rimai üzemekből települtek át (4. kép).³¹

4. kép: *Épül a Velence-telep.*
(Ózdi Városi Múzeum, Fotóarchívum.)

A *Népszava* tudósítása szerint a vezérigazgatóság mintatelepnek tekintette *Velencét*, és az *Ózdra* érkező minisztereket is ide vezették elsőként. Az 1920-as évek végén az újonnan épült házak jó minőségűnek számítottak, tágas konyhával és két szobával, de fürdőszoba nélkül (5. kép). Az utcák azonban kátyúsak voltak, s az esőzések után egy részük sokáig víz alatt maradt. A házak belseje azonban élesen ellentétben állt a minőségi külsővel, így oda nem is vezették be a magas rangú országos politikusokat. A berendezések szegényesek voltak, néhol csak az ágyakból és a néhány

³¹ Csontos–Vass 2001. 18.

ruhanemű tárolására alkalmas ládákból állottak. Az éléskamrákban is kevés élelmiszert talált a fővárosból érkező újságíró. A gyerekeknek a tél beállta előtt nem volt cipőjük, a családok sok helyen lepedő nélküli szalmazsákon aludtak. Az itt lakó fiatal házásoknak ahhoz nem volt elegendő a keresetük, hogy igényesen éljenek, hacsak szüleik nem segítették őket.³²

5. kép: A Velence-telep. (Ózdi Városi Múzeum, Fotóarchívum.)

A vállalat a későbbi évtizedekben is javítani próbálta lakásállományát.³³ 1928-tól épült fel a település *Sajóvárkonyhoz* közeli részén a *Kertvárosnak* nevezett lakóövezet.³⁴ *Karuban* 1938-ban a farkaslyuki bányászok felrobbantották a legrégebbi, nyolcvanéves bányászlakásokat, amelyek sziklába vájt épületek voltak. A helyükön 1938-1942 között korszerű munkáslakásokat hoztak létre. Bevezették a vizet és csatornahálózatot, valamint transzformátorházat és szivattyútelepet építettek.³⁵ 1938-1939-ben a *Hosszúsor*

³² Népszava, 1928. október 10.

³³ Mikola 1994. 31.

³⁴ Dobi 1975. 15.

³⁵ Csontos–Vass 2001. 22.

házait is lebontották, s helyükre nyolc új, emeletes házat építettek.³⁶ A háború előtt építették még továbbá *Istenmező-Újtelepet*, másik nevén az *Indiánteletet*,³⁷ valamint *Újhétest*.³⁸

Ózd határában, *Farkaslyukon* a háború befejeződése után új barnaköszén-bánya nyílt.³⁹ Az itt dolgozó alkalmazottak számára 25 házat, azon belül 107 lakást építettek. Ezen kívül egy legénylakást, két munkásbarakkot, kéttantermes iskolát tanítói lakkkal, ételmezési üzletet, valamint munkás-olvasóhelyiséget, szabadfürdőt és teniszpályát létesítettek a bányászoknak. A táj szépsége és a telep viszonylagos rendezettsége szinte üdülőövezetté tette az új településrészt.⁴⁰ Egy másik, már a dualizmus korában működő bánya, a 3 km hosszú somsályfői főtárna mellett 1928-tól kezdődően szintén létrehoztak egy lakótelepet.⁴¹

A lakótelepek infrastruktúráját is a részvénytársaság építette ki a saját költségén. 1927 és 1931 között a gyártelepen és *Kisfaludon* szennyvíztisztító berendezéseket létesítettek. 1923-ban, ugyanezen a helyen szabályozták a *Hangony* és az *Uraj* patakat, 1929 után pedig új vízkiemelő-művet építettek a patakok vizének felhasználása céljából.⁴² Korszakunkban a lakótelepek vízvezeték-rendszere már kiépült.⁴³ A trianoni határok megvonása után azonban a *Sajó* felső folyása az országhatáron kívülre esett, s gyakran előfordult, hogy a csehszlovákiai ipartelepek miatt vízszennyeződés következett be a folyón. Az *Ózdra* érkező *Sajó-víz* így már nem volt fogyasztásra alkalmas. Ezért 1934-ben egy új vízművet léte-

³⁶ Csontos–Vass 2001. 48.

³⁷ MOL Z 383 65. csomó, 82. tétel.

³⁸ Csontos–Vass 2001. 18.

³⁹ Nagy 1989. 16–18.

⁴⁰ Sárközi, in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. 1980. 254–255.

⁴¹ Nagy 1985. 41.

⁴² Sárközi, in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. 1980. 255.

⁴³ Dobi 1975. 14.

sítettek 40 db kút fúrásával, amelyek naponta 8 millió liter ivóvízzel látták el a térséget.⁴⁴

A gyár üzemibe már a századfordulón bevezették a közvilágítást, ezzel párhuzamosan 1910-ig a vállalati lakótelepeken is megjelent a villany. A két világháború között az elektromos energiáról és a világításról az 1913-ban alapított *Ózdi Villamossági Rt.* gondoskodott, 1931 után nemcsak *Ózdon*, hanem *Sajóvárkonyban*, 1934 után pedig *Bolyokon* is.⁴⁵

A lakótelepeken, ahol munkásdinasztiák nőttek fel, az 1930-as évek második felében már 1600-1800 főt számláltak.⁴⁶ 1941-ben a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* munkásságának több mint egyharmada társulati lakásban élt. *Dr. Kovách Antal* tanulmányában a kolónián élők számát 2140 főben határozta meg, ami a gyári alkalmazottak 20 %-át jelentette.⁴⁷

Bejáró dolgozók

A gyár alapításának idején a szakmunkásokat külföldről toborozták, a betanított dolgozók viszont a környék településeinek lakói közül kerültek ki. Kezdetben legtöbbször az *Ózddal* szomszédos *Arlórról*, *Csepányról*, *Csermelyről* jártak be. Az üzem létszám-igényének növekedésével, az infrastruktúrahálózat kiépítésével egyre messzebből is ingáztak az alkalmazottak. A két világháború között ez a folyamat felgyorsult. Az 3-12 km-re fekvő községekből eleinte gyalogosan, majd az 1930-as évektől nyáron kéreppárral jártak be a falusiak. Az *Ózdtól Borsodnádásdig* kiépített vasútvonal mellett élők számára ingyenes vasúti közlekedési lehetőség kínálkozott, ők mondhatók ilyen szempontból a legszerencsésebbeknek. Korszakunk végére a javuló infrastrukturális lehe-

⁴⁴ Sárközi, in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. 1980. 255.

⁴⁵ Sárközi, in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. 1980. 268.

⁴⁶ Réti R. 1975. 552.

⁴⁷ Dr. Kovách 1942. 21.

tőségeknek köszönhetően már a gyártól 30 km-re levő településekről is minden nap bejártak. 1944-ben a vasmű munkáslétszáma 7629 fő volt, amelynek majdnem fele, 3029 fő vidékről ingázott az üzembe. A falusiak és a telepiek azonban eltérő életmódjuk, hagyományaik, szokásaik miatt gyakran összetűzésbe keveredtek egymással az élet több területén.

Kétlaki életmódot folytattak, az ipari munka mellett továbbra is űzték korábbi mezőgazdasági tevékenységeiket. Akik naponta nem tudtak bejárni a gyárba, kéthetente tértek otthonaikba. A közbeeső héten hozzátartozóik jöttek el hozzájuk, élelmet és tiszta ruházatot hozva magukkal. Emellett nagy számban jártak be az *Alföld* egyes részeiről is, akik csak nagyon ritkán utaztak haza. A vásárnaphoz általában még egy-két nap engedélyezett eltávozást kértek, amelyekre fizetést nem kaptak. Akik a téli időszakban, nem tudtak hazamenni, albérlőként beköltöztek *Ózdra* vagy az üzemhez közel eső *Bolyokra* és *Sajóvárkonyra*, esetleg gyári barakkokban laktak.⁴⁸

A kaszárnyákban élők helyzetéről a *Népszava* tudósított. A salakhegy oldalában álló igénytelen, kerítés nélküli, szemetes udvarú épületben helyezték el azokat az alkalmazottakat, akik csak nagyon ritkán tudtak hazajárni. A munkások a hosszú és fárasztó gyári műszak után csak enni és aludni tértek szállásukra. Az alacsony szoba maximális kihasználtsággal működött, harminc szalmazsákos ágyat helyeztek el benne egymás hegyén-hátán. A fizetésen kívül az itt lakók napi étkezésben is részesültek. Az étrendjük viszont egyhangú volt, többnyire krumpli, bab, szalonna, só, paprika, hagyma fogyasztására volt csupán lehetőségük. A hónap végén a legtöbb esetben már csak szalonnát ettek kenyérrel. A barakkokban az ételszag és a salakhegyekből áradó gőz mindent átitatott a házban.⁴⁹

Az ingázás elsősorban a fizikai alkalmazottakra volt jellemző, több, mint 90 %-uk kétkezi munkás volt. Legtöbbször a betanított dolgozók közül kerültek ki. Számukra rövid volt a tanulási idő,

⁴⁸ Vass 1976. 13.

⁴⁹ *Népszava*, 1928. október 10.

nem volt magas szakképzettségi igény, így emellett nyugodtan tudták a hagyományos mezőgazdasági tevékenységet folytatni. A kereseti lehetőség viszonylag kedvező volt, emellett pedig a kiegészítő jellegű háztáji gazdasági bevétel sokat jelentett. A nagyobb földterülettel rendelkezők jobb anyagi körülmények között éltek a kolónián lakó társaiknál, ami különösen a válságos időkben jelentett viszonylagos biztonságot számukra. A telepeken élők ezért sok esetben rossz szemmel néztek a kétlaki dolgozókra.

A naponta bejárók 50 %-a 10 km-es sugarú körön belül lakott. A 30 km-nél messzebről ingázók aránya ezzel szemben csak 4,5 % volt. A legjelentősebb munkaerőbázist a borsodnádasi és a hangonyi völgy települései jelentették, továbbá számottevő volt a közeli *Uraj*, *Susa*, *Hódoscsépány*, *Sajópüspöki*, *Sajónémeti* és a távolabbi *Bükkszenterzsébet* és *Tarnalelesz* községek lakosainak aránya.

A legnagyobb számban a hagyományos kohászati egységeknél álltak munkába, ahol komoly fizikai erőfeszítésre volt szükség, és az egészségügyi ártalmak is jelentősebbek voltak. Érdekes, hogy az egyes településekről bejárók általában egyazon üzemegységénél tevékenykedtek. A borsodnádasi völgyiek a hengerüzemben, a domaházi völgyből, *Sajónémetiből* és *Sajópüspökiből* a nagyolvasztóműben és az acélműben, *Arlóból* és *Dédestapolcsányból* a forgalmi részlegnél, *Borsodszentgyörgyről* az öntőcsarnokban dolgoztak a legnagyobb arányban. Ez a munkamegosztás a bejáró munkásoknál hagyománnyá vált, aminek a nyomai még az 1970-es években is fellelhetők voltak. A gyári munkások között alapjában véve is fontosnak számított, hogy melyik településről származnak.

A kétlakiak többnyire a fiatalabb generációból kerültek ki, akik viszont nyugdíjazásukig nem hagytak fel ezzel az életformával. A nemek szerinti megoszlás a férfiak döntő többségét mutatja, a nők aránya jelentéktelen volt. Iskolázottsági szintjük a többi munkáséhoz viszonyítva alacsonynak mondható. A földművelést felhagyva tehát leginkább a fiatal férfiak vonultak be a gyárba dolgozni, akiknek viszont később a gyermekeik is a vállalatnál helyezkedtek el.

A napi ingázás okozta fáradtság és idővesztés, valamint az otthoni teendők miatt azonban a művelődési és szórakozási lehetőségekben kevésbé vettek részt, mint a helyben lakók. Szabadidejüket természetesen a háztáji gazdaságban és a faluközösségben töltötték el. *Dr. Kovách Antal* szerint „ezeknek a gyárhoz csak annyi közük van, hogy ide járnak be naponként dolgozni”.⁵⁰

A községi és rokoni kapcsolatok azonban a munkával és utazással töltött magas időigény miatt nagymértékben meglazultak, a legelterjedtebb társadalmi formává a kiscsalád vált. Egy korabeli kimutatás szerint viszont 90 %-uk egyáltalán nem költözött volna be *Ózdra* az utazási problémák ellenére sem. A falusi életet nem akarták feladni, viszont a biztos kereset miatt a nyugdíjba vonulásig szívesen jártak naponta az üzembe.⁵¹

Az oda-vissza 2-4 órás út sok időt elvett a szabadidejükből, viszont a férfiak csak így tudták tisztességesen fenntartani családjukat. Községenként csoportosan jártak az üzembe és vissza, közben pipázással, beszélgetéssel telt el a hosszú menetidő. A rossz útviszonyok miatt gyakran előfordult azonban, hogy nem értek be a műszakkezdésre. Az erdőkön, mezőkön át vezető gyalogösvényeken haladtak, hogy minél előbb hazaérjenek. A sötétben különböző lámpásokkal világítottak, a járás megkönnyítésére görbebotot, fokost használtak. A szükséges élelmiszert oldalzsákokban, tarisnyákban hozták magukkal.⁵²

A bejáró dolgozók munkába jutását nagymértékben javította a gyár és a környező települések közötti közlekedés fejlesztése, amiben a társulat mellett a megyei, a járási, valamint a községi hatóságok is szerepet vállaltak. Az 1920-as években épült ki az *Ózd és Csernely* közötti út, amit a községek tartottak fenn. 1928 után megjavították az *Ózd–Uraj–Susa* útszakaszt, 1936-ig pedig rendbe hozták az *Ózdot Vadnával* és *Bélapátfalvával*, majd pedig ismételten a *Csernelyel* összekötő utakat. A vállalat 1924-1925-ben továbbfejlesztette a *Kazincbarcika* és *Ormospuszta* közötti

⁵⁰ Dr. Kovách 1942. 21.

⁵¹ Dr. Kovács 1976. 1-13.

⁵² Kovács Károlyné 1981. 17-18.

vasúti szárnyvonalat *Rudabányáig*, amelynek vasércbányáját nyersanyag-szükséglete miatt 1928-ban megvásárolta.⁵³

Megfigyelhető, hogy az üzem a kedvezmények és természetbeni juttatások tekintetében más elbírálásban részesítette a kolóniákon élő és bejáró alkalmazottait. Jó példa erre a fűtéstámogatás, amit az alábbi táblázat szemléltet. (1. táblázat.)

A táblázatból jól kiolvasható, hogy a kolóniai lakosok és a gyár által épített telepeken vagy az üzemi kölcsönrel létrehozott városrészekben (*Kisfalud*, *Kőalja*) élők kedvezőbb elbírálásban részesültek, mint messzebb élő társaik. *Ózd* község lakosai is a viszonylag előkelő kategóriába tartoztak. Az összesítésből kiderül, hogy minél távolabb volt egy település, a dolgozó annál kevesebb támogatásra lehetett jogosult. A III. szintbe tartozó községek a vasgyár 5-10 km-es körzetében találhatóak, a legutolsó egységben viszont kizárólag olyan helységek vannak, amelyek e kör sugarán kívül esnek.

Mint láttuk, a *Rima* számos munkáskolóniát létesített dolgozói elhelyezésére az üzem közelében. A lakótelepek általában jó felszereltséggel bírtak a korszak viszonyai között, habár a régebbi építésű ingatlanokkal már problémák mutatkoztak. A gyártól távolabb élő, a mezőgazdasági tevékenységet kiegészítő jelleggel tovább üző munkásokra a társulat kevésbé számított, mivel lakóhelyük távolsága miatt csak ritkán vehették igénybe a jóléti és kulturális szolgáltatásokat. A kolónián élők nyugalmára és biztonságára azonban nagyon odafigyelt a vállalat, mert ők csak a gyári keresetükből éltek, és az esetleges elviselhetetlen körülmények hatására könnyen egységbe tudtak volna rendeződni, aminek következtében komolyabb sztrájkokra, fellépésekre kerülhetett volna sor. A kellemetlen eseményeket megelőzendő, a telepi lakosoknak nagyobb kedvezményeket adott a gyárvezetés. Az általam vizsgált időszakban már jelentős számú bevándorló érkezett *Ózdra*. A *Rima* azonban a nyomornegyedeket alkotó csoporttal csak minimálisan törődött, mivel fizetőképes kereslet híján nem tudta volna igénybe venni a gyár létesítményeit.

⁵³ Sárközi, in: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. 1980. 255-256.

Lakhely kategóriák	Téli szénkvóta	Nyári szénkvóta	Összesen
I. Kolóniák , Kisfalud, Velence, Ózd, Szenna és Kőalja, 3 szobás	48	18	66
II. Kolóniák , Kisfalud, Velence, Ózd, Szenna és Kőalja, 2 szobás	42	18	60
III. Kolóniák <i>konyha + egy szobás</i> Várkony, Uraj, Szenna, Bolyok, Csépany, Ózd, Vasvár, Szentsimon, Hangony bármilyen lakás	36	18	54
IV. Center , Sajónémeti, Sajópüspöki, Arló, Járdánháza, Susa bármilyen lakás	42	0	42

1. táblázat: A szénkvóta mennyisége lakhely szerint (lakás/q).

Forrás: MOL Z 383 66. csomó 104. tétel.

Bibliográfia

- Adorján Lajos: Sajóvárkony zselléireinek életmódja az 1930-1940-es években. = *Lakóhelyünk Ózd*. Ózd, 1973.
- Berend T. Iván (főszerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. Bp., 1980.
- Dobi Sándor: *Fejezetek Ózd történetéből*. Ózd, 1975.
- Dobi Sándor: *Ózd 700 éves*. Ózd, 1972.
- Csontos Györgyi – Vass Tibor: *Ózdi munkáskolóniák 1860-1971*. Pomáz, 2001.
- Csuzda Arzén: Uraj történelme az elmúlt idők emelkedő sorrendjében. Kézirat. Ózd, 1987.
- Dobosy László: Az ózdi vasgyár hatása a településre és a lakosságra. A gyártelep lakossága. Kézirat. Ózd, 1992. A Herman Ottó Múzeum Adattára, Miskolc, 93.001.18.

- Dobosy László, F.: *Ózd és térsége*. Budapest, 2003.
- Kovács Antal, dr.: Egy vidéki gyártelep szabadidő-tevékenysége. = Raggambi-Fluck András, dr. (szerk.): *Szabadidő-tevékenység a magyar gyáriparban*. Bp., 1942.
- Kovács Károly, dr.: A bejáró dolgozók helyzete és szerepe az Ózdi Kohászati Üzemeknél. Kézirat. Ózd, 1976.
- Kovács Károlyné: Az Ózdi Kohászati Üzemek bejáró dolgozói helyzetének, utazási körülményeinek változása, fejlődése. Kézirat. Ózd, 1981.
- Kurucz János: Az iparfejlesztés hatása az Ózdra költözésben, az otthonteremtés folyamatában. = Nagy Károly (szerk.): *Lakóhelyünk Ózd* 12. Ózd, 1988.
- Mikola Béla: Településhálózati változások Ózd térségében. = Nagy Károly (szerk.): *Lakóhelyünk Ózd* 13. Ózd, 1994.
- Nagy Károly: *Ózd város és környéke*. Ózd, 1999.
- Nagy Károly: *Somsálybánya története 1900-1980*. Miskolc, 1985.
- Nagy Károly: *Szemelvények Farkaslyuk történetéből 1914-1989*. Ózd, 1989.
- Réti R. László: Az Ózdi Vasmű az 1929-33-as világgazdasági válság és a válságból való kilábalás időszakában. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Kohászat*, 1975. 12. szám.
- Vass Tibor: Az ózdi acélgyári munkásság életviszonyai a XX. század első felében. = Dobrossy István (szerk.): *Foglalkozások és életmódok*. Miskolc, 1976.

A fenti tanulmány az egeri *Eszterházy Károly Főiskolán* 2011. április 18-20 között megrendezett XXX. *Jubileumi Országos Tudományos Diákköri Konferencián* részt vett dolgozat része, mellyel a szerző 3. helyezést ért el. (A szerkesztő.)

A rudabányai vasbuca

HADOBÁS SÁNDOR

A szakemberek szerint „a direkt vasgyártás legritkább és legértékesebb leletei közé tartoznak a vasbucák, valamint a vasrudak, amelyeket az újraizzító tűzhelyekben hevített bucákból kovácsoltak”.¹ Gömöri János közölt egy táblázatot a hazánkban talált vasbucákról a *La Téne-kortól* a 11. századig. Ebben mindössze 10 lelet (27 buca) szerepel, s közülük is csupán két lelőhely (*Somogyfajsz* és *Jósvafő*) köthető a koraközépkori magyarországi vasművességhez, a többi a honfoglalás előtti időkből származik. Gömöri megjegyzi, hogy a táblázatban felsoroltakon túl még több közöletlen bucalelet ismeretes *Magyarországról*, de kiterjedt hajdani vaskohászatunkhoz viszonyítva a számuk összességében kevésnek mondható.²

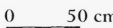

Az utóbbiak közé tartozik a *rudabányai vasbuca*, amely ugyan évtizedek óta látható a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászat-történeti Múzeum*, illetve jogelődje, az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* állandó kiállításában, ennek ellenére a szakirodalomban sehol sem említik. Pedig talán a legtípusosabb, s ha lehet ilyet mondani egy salakkéreggel borított vasdarabról, a legszebb bucaleletünk; ráadásul a szakemberek szűk köre előtt korábban sem lehetett ismeretlen. Ugyanis az alsó felén látható furat arra utal, hogy valamikor elemzés céljából mintát vettek belőle, tehát foglalkoztak vele.

A múzeum első, 1968-ban készült leltárkönyvében már szerepel *vascipó* néven, B.68.31.1. szám alatt, ami arra utal, hogy az

¹ GÖMÖRI János: *Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában*. Sopron, 2000. 270. old.

² U. o. 271. old.

intézmény törzsanyagának a része volt. (Ezt az 1956-ban létrehozott rudabányai *Bányászati Helytörténeti Gyűjtemény* alkotta, amely 1959 táján helyhiány miatt a bányauzem raktárába került, s amikor a mai múzeum 1965-ben létrejött, első állandó kiállításának tárgyai onnan kerültek át az új intézménybe.). Sajnos kevés adat olvasható róla: a „*Megszerzés módja és ideje*” rovatba csupán annyit írtak, hogy „*A rudabányai bányauzemtől*”, lelőhelyként pedig *Rudabánya környékét* jelölték meg a leltározók, és rövid, nem éppen szakszerű ismertetését is adják: „*Kohósítási elegy. Középkori maradvány, a Rudabánya környékén működött kis bucake-mencékből. Ásatások alkalmával találták.*” Az utóbbi mondatba az „*ásatások*” helyett inkább a „*földmunkák*” kifejezés illett volna, mert tudomásunk szerint *Rudabányán* sohasem folytak a kohászattal kapcsolatos szakszerű régészeti ásatások, csupán az egykori külszíni vasércbányában végzett leletmentésről vannak információink az 1950-es évek közepéről.

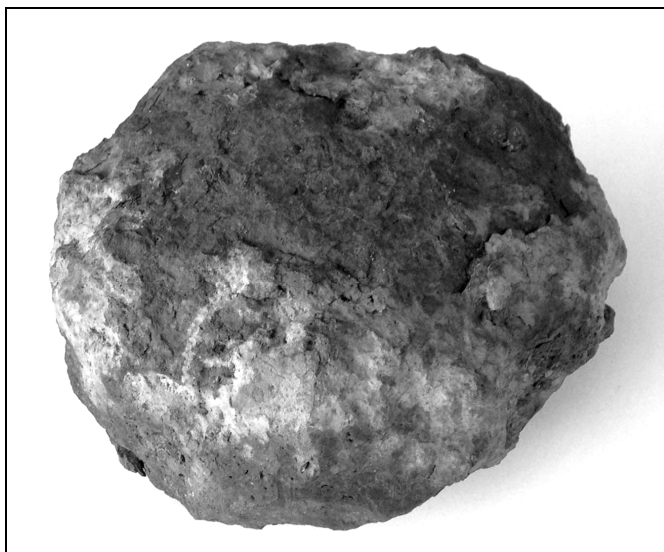
	 0 50 cm	Tömeg (kg)	Lelőhely	Kor (század)	Hivatkozás
1.	 Rúd (4x)	1,12 1,76 1,73 1,26	Duna (Danube)	La Tène	Szabó M.
2.	 Rúd (3x)	5,60	Kapospula Alsóheténypuszta (Iovia?)	II–III. sz. (Római)	Tóth E.
3.	 Buca (1x)	10,55	Petőháza	IV. sz. (Római)	Gömöri J. Gabrieli G.
4.	 Rúd (1x)		Dunaújváros (Intercisa)	Római	Bóna I.
5.	 Buca (5x)	59,69	Keszthely Fenékpuszta (Valcum)	V. sz. (Római)	Sági K. Rozsnoki Zs.
6.	 Buca (2x)	50,00 50,00	Sopron (Scarbantia)	V. sz. (Római)	Gömöri J. Rozsnoki Zs.
7.	 Buca (1x)	8,00	Eperjes	VII–IX. sz. (Avar)	Bálint Cs.
8.	 Rúd (4x)		Bácsa	IX. sz. (Morva?)	Tomka P.
9.	 Buca (4x)	2,70 2,42 3,20 1,72	Somogyfajsz	X. sz. (Magyar)	Gömöri J.
10.	 Buca (1x)	2,75	Jósvafő Szelcepuszta	X–XI. sz. (Árpád-kor)	Vastagh G.

1. ábra. A Magyarország területén talált vasbucák. (Gömöri János szerint.)

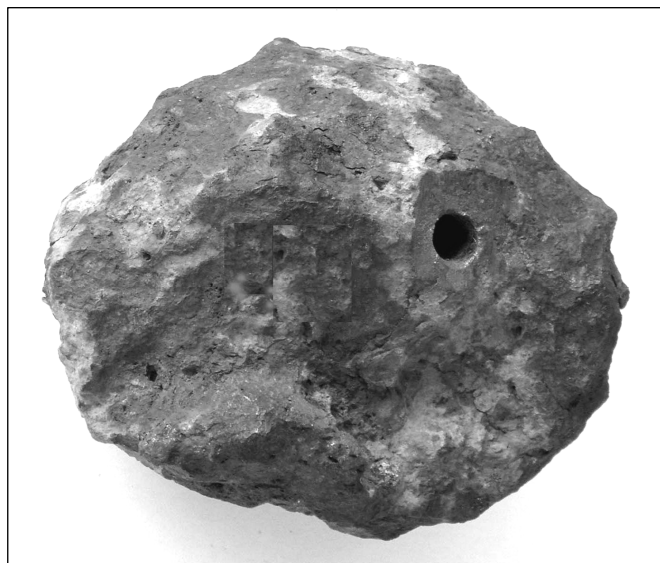
A múzeum munkatársai néhány évvel ezelőtt megpróbálták kideríteni a buca előkerülésének pontos helyét és idejét. Érdeklődésük eredménnyel járt: *Hernyák Gábor*, a rudabányai vasércbánya volt főgeológusa, az 1956-os bányászati gyűjtemény egyik szervezője és 1960-ig gondozója úgy emlékezett, hogy az 1950-es évek elején kezdődött nagyszabású rudabányai lakásépítések során, az úgynevezett „*Hatvannégy*” lakótelep földmunkái közben, a *Hutatető* déli oldalán találták a bucát 1952-ben vagy 1953-ban, a szemtanúk szerint kemencemaradványokkal és salakmezővel együtt. Az építkezés lázában azonban nem volt lehetőség a leletek tüzetes megvizsgálására és dokumentálására, csupán a vasbuca maradt meg és került a bánya igazgatói irodájában őrzött, évtizedek óta szépen gyarapodó „üzemi régiségtárba”, majd onnan a későbbi bányászattörténeti kiállításba. *Hernyák Gábor* közvetlenül az egyetem elvégzése után, 1955-ben őszén érkezett *Rudabányára*, tehát csak másoktól értesülhetett a buca leletkörülményeiről. Akkor azonban még frissek voltak az emlékek, így semmi okunk kétkedni a történet hitelességében.

A múzeumi leltárkönyvben feltehetően azért nem olvashatunk pontosabb adatokat, mert az előkerülés tényei idővel feledésbe merültek, illetve másfél évtized távolából a leltározók előtt ismeretlenek maradtak. Csupán arról tudtak, hogy valahonnan a környékről származik a vasbuca. Egyébként a valószínűsíthető lelőhely, a *Hutatető* – amely légvonalban alig 2 km-re fekszik a régészetileg feltárt felsőkelecsényi kora-középkori vasolvasztó-teleptől – nevében is az egykori vasművesség emlékét őrzi. Közismert tény, hogy *Rudabányán* hatalmas mennyiségű salak halmozódott fel a különböző időszakok kohászati (nem csak vas-, hanem réz- és ezüstolvasztási) tevékenysége nyomán. Sajnos a kutatás még nem foglalkozott érdemben ezek eredetével, elkülönítésével és elemzésével.

Álljanak most már itt a rudabányai vasbuca legfontosabb adatai: mérete 12x14x6 cm, súlya 3,75 kg. Alakja kissé ovális, külső felületét barnásfekete színű, itt-ott enyhén feltáskult, váltakozó (2-7 mm) vastagságú salakréteg borítja. Alsó részén, amint már említettük, körülbelül 1 cm átmérőjű, 2 cm mély furat van, ami szépen feltárja a buca szerkezetét. Benne előtűnik a még finomításra váró, de így is jó minőségűnek látszó vasmag.

2. ábra. A rudabányai vasbuca felülnézetből.

3. ábra. A vasbuca alsó része a mintavételre szolgáló furattal.

Felmerülhet a kérdés: ki és mikor vett mintát belőle? A hazai kohászattörténeti kutatások két kiemelkedő személyisége, *Kiszely Gyula* és *dr. Vastagh Gábor* 1965 és 1975 között gyakran megfordult a rudabányai múzeumban. Talán ők figyeltek fel rá az állandó kiállításban, és vitték el vizsgálatra, valószínűleg *Budapestre*. Sajnos ennek semmi nyomát nem találtuk; a laboratóriumi eredmények, ha voltak is, publikálatlanok maradtak.

A rudabányai vasbuca a térség koraközépkori vaskohászatának virágkorában, a 10-12. században készülhetett. Legközelebbi hazai párhuzamait a somogyfajszai, illetve a jósvafői bucákban kereshetjük: alakja hasonló azokéhoz, súlya viszont nagyobb náluk. Érdekes, hogy a *Rudabánya* szomszédságában feltárt *Árpád-kori* vasolvasztó-helyekről (*Trizs, Imola, Felsőkelecsény*) nem került elő egyetlen vasbuca sem.

Rövid ismertetésünk nyomán a kohászattörténet kutatói talán felfigyelnek erre a ritkásága miatt értékes leltre, és a jövőben figyelembe veszik majd a témával foglalkozó szakmunkákban.

Koraközépkori vasolvasztó kemence Imoláról – hasonlóan készülhetett a rudabányai vasbuca is.

Bányász díszzsebkendő 1948-ból

HADOBÁS SÁNDOR

A rudabányai *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum* gyűjteményében található egy bányász motívumokat ábrázoló díszzsebkendő (színes fényképét a borító első oldalán közöljük). Mivel a szakmai relikviák között hasonlót nem ismerünk, e rövid közleménnyel kívánjuk felhívni a figyelmet a különleges kordokumentumra.

Anyaga selyem, mérete 32x26 cm. Díszítését egyoldali színes textilnyomással vitték fel a fehér alapra. A harántirányban elhelyezett ábrázolásokat 3 cm széles piros keret veszi körül. Ezen belül a bányászköszöntés (Jó szerencsét) és kétoldalt hullámzó nemzeti színű szalaggal díszített felirat (MAGYAR BÁNYAMUNKÁSOK XIV. KONGRESSZUSA 1948. DEC. 4-5.) olvashatók. Közöttük érdekes megoldású, de kissé ügyetlen elrendezésű bányászszimbó-lumot helyezett el a tervező: a hagyományos ék és kalapács nyele esetlenül keresztezi egymást, az alatta levő kahanyec (bányász olajlámpa) túl hosszúra sikerült kampója pedig magasra nyúlik, nem akad, mint rendszeren, a nyelek találkozásánál a szerszámokra. A kahanyec még a múltra utal (hiszen ekkoriban már mindenütt karbidlámpát használtak bányavilágításra, sőt megjelentek az első elektromos lámpák is), de a dátum két oldalán díszítőmotívumként ábrázolt vörös csillagok már a küszöbön álló új korszakot jelzik. A fehér belső mező négy sarkába derékszögben elhelyezett babérág-díszítés került. A külső széleket napjainkra kissé megkopott, deformálódott fehér cérnaszegély keretezi.

A zsebkendőt valószínűleg a kongresszus valamennyi résztvevője megkapta, az akkor nagy visszhangot kiváltó eseményre való emlékeztetőül. A bányászok körében mindig is szokás volt a jeles alkalmakra valamilyen stílszerű emléktárgyat – jelvényt, érmet, fo-

kost, kupát stb. – készíttetni. A nyomott textília e tekintetben egyedi megoldásnak tűnik, bár nincs kizárva, hogy máskor is volt rá példa.

Tudomásunk szerint a díszszobkandónek ez az egyetlen közgyűjteménybe került példánya (de magántulajdonban valószínűleg fellelhetők még további darabok is), ezért tartottuk érdemesnek bemutatni. A hajdani kongresszuson résztvevő disznóshorváti bányász szakszervezeti vezető családjá ajándékozta a rudabányai múzeumnak 1999-ben. (*Disznóshorvát* neve 1950 óta *Izsófalva* a község nagy szülőtte, *Izsó Miklós* szobrászművész tiszteletére. A *Sajó-balparti* szénvidék egyik legjelentősebb bányahelye volt, területén jött létre két nagy bányatelep, *Ormospuszta* [1953-tól *Ormosbánya*] és *Rudolftelep*, melyek a rendszerváltozás óta önálló községgé alakultak.)

A történelmi hűség kedvéért szóljunk néhány szót arról az eseményről is, amelyre a nem mindennapi emléktárgy készült. A *Bányai Dolgozók Szakszervezetének* történetét feldolgozó munka a következőket írja róla:

„A kongresszuson – többek között – részt vett *Apró Antal*, *Nógrádi Sándor*, *Marosán György*, *Kossa István*, *Zgyerka János*, *Bla-ha Béla*, *Pothornik József*, a lengyel, a bolgár, a csehszlovák, a román bányászszakszervezet küldöttei. A kongresszuson a 60.000 bányászt 220 küldött képviselte.

Üdvözölte a bányamunkások kongresszusát »Egy sor fontos kérdésben dönt a bányászszakszervezet XIV. kongresszusa« című cikkében a *Szabad Nép* is. A *Népszava* »A széncsata hőseinek kongresszusa« címen vezércikkben számolt be az eseményről...

A *Bányamunkás vörös* címlappal köszöntötte a kongresszust. »Új feladatok felé« című cikkében arról a hosszú és lázas készülődésről szólt, ami a bányamunkásság soraiban a kongresszust megelőzte. A *Bányamunkás* egyébként részleteiben is beszámolt a kongresszus munkájáról. A kongresszus előtt a *Bányamunkás fő* vonalakban már vázolta azokat a kérdéseket, melyekben a kongresszusnak kell állást foglalnia. Ezt a következőkben foglalta össze:

»A kor követelményeinek megfelelően dönteni fogunk az ipari szervezkedésre való áttérésről, az üzemi bizottságok megfelelő

átalakításáról és szakszervezetünknek a tervmunkában, illetve a munkaversenyek megszervezésében és végrehajtásában vállalandó irányító szerepéről.»

A Magyar Dolgozók Pártja képviselőjében Marosán György vett részt a kongresszuson és mondott beszédet. A párt vezetői nevében üdvözölte a kongresszust. Emlékeztetett a széncsatára, a bányamunkásság hősiességére, mely nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy az ország újjáépítése elkezdődhetett.

A Szakszervezetek Országos Tanácsa nevében Apró Antal üdvözölte a kongresszust. Arra hívta fel a figyelmet, hogy ezen a kongresszuson nemcsak az eredmények felmérését kell elvégezni, nemcsak három esztendő munkáját kell megvizsgálni, hanem a kongresszusnak határozatával a változott viszonyoknak megfelelően új feladatokat kell kitűznie.

Ezután Zgyerka János főtitkár tett jelentést a kongresszusnak a szakszervezet munkájáról. Vázkolta a politikai és gazdasági életben végbement változásokat, a reakció elleni harc jelentőségét. Nagy teret szentelt beszédében a szociális problémáknak, a társaspénztár reformjának.

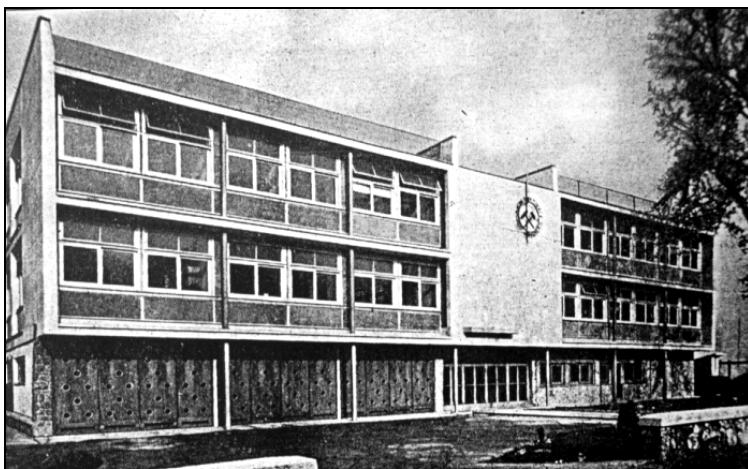
A szakszervezet legfontosabb feladatául azt tűzte ki, hogy irányítsa és ellenőrizze a termelést azáltal, hogy megszervezi a már eddig is olyan szép eredményt elért munkaversenyeket. Elmondotta, hogy az iparági szervezés a bányamunkás-szakszervezet területén teljes egészében megvalósult, és ez hozzájárul ahhoz, hogy a szakszervezet feladatait még jobban meg tudja oldani. Befejezésül bejelentette, hogy elkészült a szakszervezet központi székháza, melyre a bányamunkások harminc éve vártak. »A felszabadulásnak kellett eljönni – mondotta –, hogy felépüljön a bányászok központi vára, ahonnan a bányatelepek felé a problémák megoldását olyan irányba tudjuk vinni, melyet a magyar bányamunkások megérdemelnek.»

A kongresszus munkája befejeztével határozati javaslatot fogadott el. Ennek főbb pontjai a következők voltak:

A Magyar Bányamunkások XIV. Kongresszusa megállapítja, hogy a legutóbbi bányász-kongresszus óta országunk politikai és gazdasági életében – így a bányamunkásság életében is – alapvető

változások történtek. Iparunk, nemzetgazdaságunk döntő többsége a nép kezébe került. A bányamunkásság évtizedes követelése: a bányák államosítása valóság lett. Hazánk elindult a szocializmus építésének útján.

A magyar demokrácia gyors fejlődése, a nagyüzemek, a bankok, iskolák államosítása világossá tette bányászaink előtt, hogy viszonyuk az államhatalomhoz alapvetően megváltozott, ezt a felismerést bizonyítják a felszabadulás óta elért hatalmas termelési eredményeink. A magyar dolgozók és különösen a bányamunkások életszínvonala a felszabadulás óta nagymértékben emelkedett, és már túlhaladta az 1938-as utolsó békeév életszínvonalát is.

A Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete székháza, Budapest, Gorkij (ma Városligeti) fasor 46-48. Épült 1946-47-ben, tervezte: Szrogh György.

A magyar bányamunkásság helyzetének és feladatának pontos felmérése után a szakszervezet vezetősége többek között a következő javaslatot terjesztette a XIV. kongresszus elé:

A XIV. kongresszus szükségesnek tartja, hogy a Bányamunkások Szakszervezetének új vezetősége a termelés, a munkaverseny kérdéseivel rendszeresen foglalkozzon, teljes erejével harcoljon a széntermelés állandó fokozásáért. Az új vezetőség mindent köves-

sen el a munkafegyelem megszilárdítása érdekében, hogy a lazaságok megszűnjenek. A termelési önköltség csökkentéséért, a munka termelékenységének fokozásáért, a pazarlás megszüntetéséért mozgósítsa az egész bányamunkásságot.

A feladatok végrehajtása érdekében szakszervezetiünknek mozgósítania kell a bányáiparban foglalkoztatott összes dolgozókat. Ezért szükséges, hogy a Szakszervezetek Országos Tanácsa VII. kongresszusa határozatának értelmében kialakítsuk az eddiginél fejlettebb szervezeti formát, amellyel a bányászatban foglalkoztatott összes dolgozót egy szakszervezetbe tömörítsük. A XIV. kongresszus felhatalmazza az új központi vezetőséget, hogy a Szakszervezetek Országos Tanácsa irányításával hozza létre a bányászatban dolgozók egységes ipari szervezetét.”¹

A Magyar Állami Szénbányák munkaverseny-díja, 1948.
(Szabó Iván bronzplakettje, átmérője 13 cm. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya gyűjteményéből.)

¹ GERGELY Ernő: *A Bányáipari Dolgozók Szakszervezetének története*. Bp. 1983. Bányáipari Dolgozók Szakszervezete, 112-114. old.

Teljessé vált bányászattörténetünk breviáriuma

HADOBÁS SÁNDOR

Dr. Izsó István: *A montanisztika magyarországi történetének forrásai és szakirodalma*. Bp. 2010. Magyar Olajipari Múzeum – Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, 943 old. + XVI old. színes mell. (A magyar bányászat évezredes története IV.) CD-melléklettel.

Nagy örömmel és a szerző-szerkesztő iránti őszinte elismeréssel vettük kézbe a vaskos kötetet, amellyel teljessé vált bányászattunk történetének alapvető kézikönyve, a *Magyar bányászat évezredes története*. (Emlékeztetőül: az I. és II. kötet 1996-97-ben, a harmadik pedig 2001-ben látott napvilágot az OMBKE gondozásában.) A szakterület művelői régóta hiányát érezték már egy minden részletre kiterjedő, alapos bibliográfiának. Ez a munka a legteljesebb mértékben megfelel ennek az elvárásnak, s nem kétséges, hogy a következő évtizedekben nélkülözhetetlen segítőtje lesz a bányászat, a kohászat és a rokon szakmák múltja után kutatóknak és az alkalmi érdeklődőknek egyaránt.

A bibliográfia 892-93-tól 2009-ig évek szerinti beosztásban tartalmazza a címeket, összesen 12438 tételt sorol fel. A kereséshez megfelelő mutatók állnak rendelkezésre (*Szerzők szerinti betűrendes névmutató, Tárgymutató szakterületek szerint, Bányakerületek, bányavidékek szerinti helymutató, Települések szerinti helymutató*.) Végül 16 színes képtábla zárja a kötetet, ízelítőt adva bányászattunk kultúrtörténeti emlékeiből. Nagyban megkönnyíti a hatalmas anyagban való eligazodást a könyv mellékletéül szolgáló, a nyomtatott változatot elektronikus formában tartalmazó CD-lemez, amely sokirányú keresési lehetőséget kínál a használóknak.

A páratlanul értékes könyv önmagáért beszél, nem kíván tartalmi és egyéb elemzést. Ehelyett álljon itt a szerző-szerkesztő, dr. Izsó István néhány mondatja a Bevezetésből (11. old.): „E kötet a montanisztika magyarországi történetének legfontosabb forrásait, illetve szakirodalmát kívánja összefoglalni és bemutatni egy sok tekintetben formabontó szakkibibliográfia keretében. Formabontó, mert nem klasszikus módon összeállított bibliográfiáról van szó, hanem egy számítógépes adatbázis adattartalmának nyomtatott formában történő megjelenítéséről. Formabontó abban az értelemben is, mert nem csupán egy szakkibibliográfiát foglal magába, hanem tartalmazza mindazokat a levéltári és egyéb kézíratos dokumentumokat is, amelyek a bányászat és kohászat, illetve a hozzájuk szervesen kapcsolódó erdőszet magyarországi története áttekintéséhez, ismeretéhez elengedhetetlenek. Mindebből következően a kötet szerkesztési elvei nem mindenben felelnek meg egy szakkibibliográfiával szemben támasztott általános elvárásoknak.”

Kétségtelen, hogy a könyv megjelenése mögött rendkívüli szakmai-tudományos teljesítmény áll, amely egyedül dr. Izsó István nevéhez fűződik. Áldozatos munkássága nélkül a hazai bányásztörténeti kutatások jóval szerényebb eredményeket tudnának felmutatni az ezredforduló utáni évekből. Több könyvet publikált, elkészítette a *Bányászati és Kohászati Lapok* repertóriumát, folyamatosan gyűjti a szakirodalmi adatokat, az interneten, a *Magyar Elektronikus Könyvtár* állományában megtalálható bányásztörténeti tárgyú könyvek nagy része is általa került az adatbázisba, és még sorolhatnánk az érdemeit. S mindezt nem kötelességszerűen, hanem fontos hivatali elfoglaltságai mellett, a bányász-kohász szakma múltja iránti olthatatlan kíváncsiság jegyében, önként vállalt feladatként végzi. Köszönet és tisztelet érte!

Dicséret illeti a kiadókat is, hogy a bányaiipar (s egyáltalán a hazai gazdaság) sanyarú állapotában vállalkoztak e fontos munka kiadására, nagy szolgálatot téve szakterületünknek. Bizonyára nem volt könnyű feladat az anyagiak előteremtése. A könyv használói számára külön öröm, hogy technikai kivitele ugyanolyan elegáns és tartós, mint az első három kötet esetében volt. A *Magyar bányászat évezredes története* így, négy kötetben méltó emléket állít hajdan virágzó iparágunknak.

T a r t a l o m

Tanulmányok

Georgius Wernher Magyarország csodálatos vizeiről. (<i>Dr. Dobos Irma</i>).....	3
Úrvölgyi bányapénzeink. (<i>Szemán Attila</i>).....	15
A bányá, 1908-1919. Egy hajdani bányászati szaklap emlékére. (<i>Tóth Álmos</i>)	46
Az ózdi vasgyári alkalmazottak lakáskörülményei 1918 és 1945 között. (<i>Nagy Péter</i>)	64

Közlemények

A rudabányai vasbuca. (<i>Hadobás Sándor</i>)	88
Bányász díszszebkendő 1948-ból. (<i>Hadobás Sándor</i>)	93

Szakirodalom

Teljessé vált bányásztörténetünk breviáriuma. (<i>Hadobás Sándor</i>)	98
--	----

